

TARTALOM

A megmaradás esélye (<i>Cholnoky Győző</i>)	159
---	-----

AZ ASSZIMILÁCIÓ ELLENÉBEN ÚJRAÉPÍTETT IDENTITÁS

Bindorffer Györgyi: Asszimilációs folyamatok Csolnokon	160
M. Kozár Mária: A magyarországi szlovének asszimilációja az 1980-as évektől napjainkig	171
Horváth Sándor: A grádistryei horvátok XVI–XX. századi asszimilációjának példái	181
Szabó Orsolya: „Csévi ember cséviül beszéljen, és akkor azt meg lehet érteni.” Piliscsév – egy szlovák falu egykor és ma	194

MŰHELY

Tóth Pál Péter: Népeségfogyás–népeséggpótlás	206
Bottlik Zsolt: A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén	222
Kántás Péter – Tóth Judit: Nyelvhasználati jogok a hatósági eljárásban	229
Fodor Dóra: Nyelvi attitűd, nyelvválasztás és nyelvcseré egy aranyosgyéresi két-nyelvű családban	253

KRITIKA

Köpeczi Béla: Román könyv a konzervatizmusról és a kisebbségekről	264
A. Gergely András: Kisebbségi egészség kontra kirekesztettség	267

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Eröss Gábor: Magyarország és az Unió: „sem mellette, sem ellene” (<i>Wernke Géza</i>)	272
Calic, Marie-Janine: Európa-stratégia a nyugat-balkáni régióban (<i>Komáromi Sándor</i>)	272
Alison, Miranda: A nő mint a politikai erőszak végrehajtója: a nembeliségfüggő biztonság (<i>Kakasy Judit</i>)	274
Inozemcev, V. L.: A bevándorlás biztonsága és szabadsága – új amerikai dilemma (<i>Wernke Géza</i>)	276
Asu, Aksoy: Néhány muszlim belülről. TV-nézés Britanniában szeptember 11-e után (<i>Bosznay Csaba</i>)	278
Debat, Alexis: Irak újjáépítése – Beszélgetés Iyad Allaoui iraki miniszterelnökkel (<i>Kakasy Judit</i>)	280
Schladebach, Marcus: Törökország EU-csatlakozásának kérdése és az örmény holokauszt (<i>Komáromi Sándor</i>)	282

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Zoltán András: Az Orsolya-legenda Kelet-Európában (<i>Ráduly Zsuzsanna</i>)	285
Haberland, Detlef: Irodalomtörténet, kulturális transzfer, történetiség – a regionalitás színterén: sziléziai minta (<i>Komáromi Sándor</i>)	286

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

- Safran, William: Nyelv- és nemzetépítés Izraelben: A héber nyelv és vetélytársai
(*Bosznay Csaba*) 288
- Okey, Robin: Szerb, horvát, bosnyák? Nyelvek és nemzetek a volt Jugoszlávia területén
(*Bosznay Csaba*) 289

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

- Jaworski, Rudolf: Nemzet és ikonográfia: csehek és szomszédok a Monarchia idején
(*Komáromi Sándor*) 291
- Medve Zoltán: A görög katolikus ruszinok kultúrája (*Zoltán András*) 292
- Iwona, Kabzińska: A lengyelek kulturális öröksége Fehéroroszországban a jelenkori
változások korszakában (*Ráduly Zsuzsanna*) 293

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

- Gezim, Alphon: Média, kisebbségek és patriotizmus – a szörnyű háború Teréz
anya kisajátításáért a Balkánon (*Bosznay Csaba*) 298

KISEBBSÉGI POLITIKA

- Schwarz, Axel – Hergges, Jean-Pierre: Intézményesített etnikumok – Az alapvető
nemzeti érdekek biztosításának kérdése Bosznia–Hercegovinában (*Bosznay Csaba*) 300

KISEBBSÉGI JOG

- Gheballi, Victor-Yves: Az OSCE (EBESZ) küldetése Grúziában 1992–2004: A fél-
kész törvényes rend kudarca (*Bosznay Csaba*) 302

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Magocsi, Paul Robert: Történelmi atlasz Közép-Európáról (*Pusztai Bertalan*) ... 304
- Waldenegg, Berger-Christoph, Georg: „Létkérdés Ausztria jövője szempontjából”:
Bécs telepítési tervei Magyarországon az önkényuralom idején (*Komáromi Sándor*) 305
- Gabert, Karen: Új szomszédok: zsidók, lengyelek és ukránok egy lengyel kisvárosban.
(S. Redlich: Együtt és mégis külön Brzezany-ban: lengyelek, zsidók és ukránok,
1919–1945, + R. Lehmann: Együttélés és kétértékűség/kétértelműség: lengyelek
és zsidók egy kis galíciai városban) (*Bosznay Csaba*) 307
- Kroner, Michael: A Harmadik Birodalom kezdeményezései délkelet-német népcsoportok
„eltelepítésére” és menekítésére a második világháború idején (*Komáromi Sándor*) 309
- Stanbridge, Karen: Nacionalizmus, nemzetközi tényezők és az „írkérdés” az első
világháború időszakában (*Bosznay Csaba*) 311

TABLE OF CONTENTS

A Chance for Survival (<i>Cholnoky, Győző</i>)	159
--	-----

IDENTITY RESTORED AGAINST ASSIMILATION

Bindorffer, Györgyi: Assimilatory Processes in Csolnok	160
M. Kozár, Mária: Assimilation of the Slovenians in Hungary from the 1980's to These Days	171
Horváth, Sándor: Examples for the Assimilation of the Croatian in Grádistye between the 16 th and 20 th Centuries	181
Szabó, Orsolya: 'A Man From Csév Should Talk Like Those from Csév, Than He Will Be Understood!' Piliscsév – A Slovakian Village Once and Today	194

WORKSHOP

Tóth, Pál Péter: Decrease and Supplement of Population	206
Bottlik, Zsolt: Changing of the Serbian Ethnic Sphere on Hungarian Territory in the 20 th Century	222
Kántás, Péter – Tóth, Judit: Rights of Usage in Public Proceedings	229
Fodor, Dóra: Linguistic Attitude, Language Choice and Change in a Bilingual Family in Aranyosgyéres	253

CRITIQUE

Köpeczi, Béla: Romanian Book on Conservatism and Minorities	264
A. Gergely, András: Minority Health vs. Elimination	267

REVIEW

NATIONAL IDENTITY. NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Erőss, Gábor: Hungary and the European Union: 'Neither For, Nor Against' (<i>Wernke, Géza</i>)	272
Calic, Marie-Janine: Strategy on Europe in the Western-Balkan Region (<i>Komáromi, Sándor</i>)	272
Alison, Miranda: Women as Agents of Political Violence: Gendering Security. (<i>Kakasy, Judit</i>)	274
Inozemcev, V. L.: Security and Freedom of Immigration – A New American Dilemma (<i>Wernke, Géza</i>)	276
Asu, Aksoy: Some 'Muslims' Within, Watching Television in Britain after September 11 (<i>Bosznay, Csaba</i>)	278
Debat, Alexis: Rebuilding Iraq – Interview with Iyad Allaoui, Iraqi Prime Minister (<i>Kakasy, Judit</i>)	280
Schladebach, Marcus: Turkey for the European Union – The Armenian Holocaust (<i>Komáromi, Sándor</i>)	282

NATIONAL AND MINORITY LITERATURE

Zoltán, András: The Ursula-Legend in Eastern-Europe (<i>Ráduly, Zsuzsanna</i>)	285
--	-----

Haberland, Detlef: Literary History, Cultural Transfer and History – On the Scene of Regionalism: The Silesian Model (<i>Komáromi, Sándor</i>)	286
USAGE OF MINORITIES	
Safran, William: Language and Nation-building in Israel: Hebrew and Its Rivals (<i>Bosznay, Csaba</i>)	288
Okey, Robin: Serbian, Croatian, Bosnian? Language and Nationality in the Lands of Former Yugoslavia (<i>Bosznay, Csaba</i>)	289
MINORITY CULTURE	
Jaworski, Rudolf: Nation and Iconography: Czechs and Their Neighbours During the Dual Monarchy (<i>Komáromi, Sándor</i>)	291
Medve, Zoltán: Culture of the Uniate Ruthenians (<i>Zoltán, András</i>)	292
Iwona, Kabzińska: Cultural Heritage of the Polish in Belarus during Contemporary Changes (<i>Ráduly, Zsuzsanna</i>)	293
RELATIONSHIP BETWEEN CENTRAL AND EAST EUROPEAN AND COUNTRIES	
Gezim, Alpion: Media, Ethnicity and Patriotism – the Balkans 'Unholy' War for the Appropriation of Mother Teresa (<i>Bosznay, Csaba</i>)	298
MINORITY POLICY	
Schwarz, Axel – Hergges, Jean-Pierre: Institutionalised Ethnic Groups – Matter of Assuring Basic National Interests in Bosnia-Herzegovina (<i>Bosznay, Csaba</i>) . . .	300
MINORITY RIGHTS	
Gheballi, Victor-Yves: Georgian Mission of OSCE (Organization for Security and Co-Operation in Europe) 1992–2004: Failure of the Semi-Finished Legal Order (<i>Bosznay, Csaba</i>)	302
HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES	
Magocsi, Paul Robert: Historical Atlas of Central Europe (<i>Pusztai, Bertalan</i>) . . .	304
Waldeneegg, Berger-Christoph, Georg: 'Matter of Life and Death for the Future of Austria': Colonization Plan of Vienna in Hungary during the Absolutism (<i>Komáromi, Sándor</i>)	305
Gabert, Karen: New Neighbours: Jews, Poles and Ukrainians in Small Town Poland. (Together Yet Apart in Brzezany: Poles, Jews and Ukrainians, 1919–1945, S. Redlich and Coexistence and Bivalency/Ambiguity: Poles and Jews in a Small Galician Town, R. Lehmann) (<i>Bosznay, Csaba</i>)	307
Kroner, Michael: Initiatives of the Third Reich for Removal and Stowing Southeast German Ethnic Groups Away during the Second World War (<i>Komáromi, Sándor</i>)	309
Stanbridge, Karen: Nationalism, International Factors and the 'Irish Question' in the Era of the First World War (<i>Bosznay, Csaba</i>)	311

A megmaradás esélye

Óvatos derűlátásra ad okot az MTA Kisebbségkutató Intézet négy tanulmánya a magyarországi nemzetiségek azonosság-tudatának feleledéséről. Bindorffer Györgyi a csolnoki németek, M. Kozár Mária a Szentgotthárd-környéki szlovének, Horváth Sándor a gradistyei horvátok, Szabó Orsolya pedig a piliscsévi szlovákok körében – részben az asszimilációs nyomás ellenhatásaként – jelentkező és erősödő csoport-tudat megnyilvánulásairól számol be.

A folyamat korántsem egyértelmű és egyenes vonalú sem Magyarországon, sem a szomszédos államokban: az ellenkező irányú hatásokról ír Bottlik Zsolt a magyarországi szerben etnikai terének („szállásterületének”) fokozatos beszűkülését, Fodor Dóra az erdélyi aranyosgyéresi román–magyar kétnyelvű családokban lezajló nyelvcserét, a Kántás Péter–Tóth Judit szerzőpáros pedig a hatósági eljárásban mutatkozó súlyos nyelvhasználati korlátozásokat, jogszabályi hiányokat elemezve.

Végül Tóth Pál Péter a magyarországi (sőt, kárpát-medencei) magyarság egyik legsúlyosabb dilemmájával szembesíti az olvasót, a drasztikus mértékű népességfogyás orvoslásának alternatívájával: az állam engedje-e szabadon érvényesülni, netán szorgalmazza a nemzetközi népességmozgás (magyarok és nem magyarok) kínálta pótlást, vagy a honi népesség termékenységi szintjét árgondolt és összehangolt intézkedésekkel növelje. A szerző – helyesen – az utóbbi megoldás mellett voksol.

Budapest, 2005. június

Cholnoky Győző

Bindorffer Györgyi

Asszimilációs folyamatok Csolnokon*

Assimilatory Processes in Csolnok

Csolnok lies near Esztergom. Its ethno history, miner-history and its mutualism with the majority was formed during long-term assimilatory processes. Under existing (intra-ethnic) conditions the experience of this medieval settlement in connection with preserving and changing identity, meets the intention of knowledge and command of language and preservation of tradition. The phenomenon of revival gets its meaning in the difference among generations, in dual identity, in the preservation of different dialects, in mixed marriages and in the public life of associations. Structural assimilation may turn round...

1. Bevezetés

Csolnok Komárom-Esztergom megyében, a Dorogi szénmedencében, Dorogtól 5, Esztergomtól 13 km-re a Janza-patak hegyekkel és dombokkal¹ körülölelt völgyében és a környező domboldalakra felkapaszkodva fekszik. Utcahálózata a terepviszonyokhoz idomulva sajátosan alakult. Hasonlít egy völgyi falura, de utcái a csónak formájú völgyet követve, Y alakot öltve párhuzamosak a főutcával és a völgyet átszelő Janzapatakkkal. Földrajzi fekvéséből adódóan területe szőlőművelésre mindig is kiválóan alkalmas volt, de a földművelés a kevés sík terület miatt csak keveseknek nyújtott biztos megélhetést. A fő megélhetési forrást a 19. század elejétől kezdve 1979-ig a bánya jelentette. A tárnákat azonban az életveszélyes karsztvízbetörések miatt a hetvenes évek elején bezárták. A település alatt a mai napig kiaknázatlan szénmezők húzódnak, bányaáratok, alagutak kötik össze Csolnokot Doroggal. Mivel a felszíni közlekedés és szállítás körülményes volt, a bányák üzemelésének időszakában a szén a föld alatt jutott el Dorog vasútállomására, és a csolnokiak is sokszor a bányavasúttal, a föld alatt érték el a várost. Mivel a faluban alig van munkalehetőség, a lakosság jelentős része naponta ingázik a környező városokba.

Csolnok német, vagy ahogy szívesen mondják a faluban, sváb település. Így tartják ezt a csolnokiak, és mivel a környékben csak itt nem volt kitelepítés, így tartja ezt a külvilág is: „aki csolnoki, az sváb”. A népszámlálási adatok azonban az utóbbi 20 évben csak részben erősítik meg ezt az állítást.²

* A tanulmány az OTKA T 037400 sz. Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás: kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovén és szlovák kisebbség körében szinkrón és diakrón dimenzióban című kutatása keretében készült.
¹ Getehegy, Maggoshegy (Hochberg), Kálváriahegy (Kalvarienberg), Leégett hegy (Abgebrannter Berg), Kecshegy (Kasperk).

² L = lakosság összlétszáma, N = nemzetiség, A = anyanyelv, AH = anyanyelvet baráti, rokon körben használók, K = nemzetiségi kultúrához való kötődés.

	L	N	A	AH	K
1980	3668	14 0,4%	396 11%		
1990	3350	605 18%	794 14%		
2001	3406	1041 31%	671 20%	858 25%	1290 38%

Csolnok összlakossága 1980-hoz képest valamelyest csökkent, jelentősen nőtt viszont a származást és az anyanyelvet bevallók száma. Ennek ellenére a lakosság összlétszámához viszonyítva és figyelembe véve azt az állítást, hogy Csolnok német település, alacsonyak a bevallási adatok. 1980-ban Hoóz és munkatársainak³ felmérése szerint például Baranyában a lakosság 52 százaléka volt sváb. Az MTA Kisebbségkutató Intézete 2002-ben végzett vizsgálata kiderítette, hogy a bevallási adatok és a tényleges helyzet ekkor sem fedték egymást.⁴ Csolnokon a lakosság 70 százaléka minden asszimilációs kényszer, vegyes házasság ellenére még mindig németnek mondható. Egyedülállóan magas arány ez.

Mit tükröznek a bevallási adatok? Az 1930-as évek kötelező névmagyarosítási hullámát? Az 1941-es népszámlálás emlékét? A szocializmus identitáslenyomó időszakát, amikor veszélyesnek tűnt névvel kellett felvállalni a különbözőségeket? Ám 2001-ben, amikor már névtelenül lehetett nyilatkozni, akkor is csak a lakosság 31 százaléka vallotta magát németnek. Csolnok német település? Ha kinyitjuk a telefonkönyvet, több magyar, mint német névvel találkozhatunk. Tényleg ennyire leapadt a németek száma Csolnokon? Ennyire erős lenne az asszimiláció? Miben és hogyan nyilvánul meg a sváb mivolt? Mit jelent hát ma svábnak lenni? Mennyire őrzi identitását a falu sváb lakossága? Mit jelentett, és jelent még ma is a bánya? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

2. Történelmi visszatekintés

Csolnok első írásos említése 1232-ből származik, amely szerint a falu Vathacholnuka néven a Csolt nemzetséghez tartozott, majd 1262-ben tűnik fel Kolnuk név alatt. 1263–1531 között a Nyulak-szigeti klarissza kolostor tulajdona.⁵ Történelme során többször váltott gazdát, hol a budai pasa birtokolta, hol Esztergomhoz tartozott, hol ismét a Margit-szigeti apácáké lett; hol elnéptelenedett, hol ismét benépesült.

1685-ben a kamarai biztosok azt jelentették, hogy bejárván Esztergom vármegyét, csak kivételes esetekben találtak emberekre. A teljesen elpusztított környéken Buda visszafoglalása után indult meg ismét az élet. Először a Felvidékről református magyarok érkeztek. Egyes források szerint az első német telepéseket 1714-ben gróf Grassalkovich Antal verbuválta, mások (Fekete 1977) szerint pedig már a 17. század végén megérkezett Csolnokra az első német telepes hullám. 1715-ben mindenesetre a 34 itt élő családból

³ Hoóz I.–Kepecs J.–Klinger A. 1985 *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

⁴ Az etnikai hovatartozást ez alkalommal a településen élő őshonos németek, a kisebbségi önkormányzatok tagjai és kontrollként egy magyar lakos állapította meg, mégpedig családra vonatkoztatva. A felvétel során semmilyen más adat nem került rögzítésre, ezek is névtelenül.

nyolcat németként jegyeznek fel. Státusa szerint 13 családfő jobbágy, 21 pedig kisházás volt. A jellemzően földműves népség mellett egy kovácsot, egy szabót, egy csizmadiát és egy susztert írt össze a vármegyei adószedő.

A római katolikusok voltak. A római katolikus plébániát 1738-ban gróf Grassalkovich Antal segítségével szervezték meg.⁶ A Nepomuki Szent János nevére keresztelt plébánia-templomot szintén gróf Grassalkovich Antal építtette az 1700 körül emelt régi templom köveiből 1767–75 között. Oltárképe a védőszentet, Nepomuki Szent Jánost ábrázolja. A másik katolikus templom, amely Szent Borbáláról, a bányászok védőszentjéről kapta a nevét, 1932-ben épült a bányásztelepen.

Grassalkovich 1738 és 1749 között 400 elzászit telepít Csolnokra, a környező településekre, Kesztölcire, Csévre, Drágra, Sárísápra pedig nagy számban szlovákokat hív. A telepítés során Csolnokra is került néhány szlovák család. Ezek a családok nevüket (Szklenár, Klimó, Micsán, Janosek, Sztoján, Janositz, Dlabik) a mai napig megtartva, egy emberöltő alatt elnémetesedtek. A szlovák származás emléke a nevekben megőrződve él tovább, de a ma élő utódok közül mindenki egyértelműen svábnak és sváb anyanyelvűnek tartja magát. 1785–1786-ban érkezett a telepések harmadik hulláma.

Csolnok lakosságának eredete nincs egyértelműen tisztázva. A több földrajzi területről különböző időkben érkezett, különböző nyelvi dialektust beszélő csoportok itt integrálódtak, itt váltak egységes, ugyanazt a tájszólást beszélő „csolnoki” svábbá. Ez az egységesülés tulajdonképpen egy akkulturációs folyamatként fogható fel, amelyben a résztvevők egymáshoz idomultak, átvették egymás szokásait, egymás között házasodtak. A közös katolikus vallás mindenképpen megkönnyíthette és segíthette ezt az alkalmazkodási folyamatot, melynek eredménye egy egységes kultúrájú, ugyanazt a tájszólást beszélő, erős lokális sváb identitású közösség lett.

3. Bányászok, parasztok intraetnikus kapcsolatai

Csolnokon bányászcsaládok hosszú sorát, bányászok több nemzedékét tartotta el a falu alatt talált szén. Apáról fiúra szállt a mesterség. „Nem volt olyan család Csolnokon, amelyik ne adott volna legalább egy bányászt.” A bánya megélhetést, helyben lévő munkalehetőséget jelentett; megmentette a falut a tömeges sorozástól, búvóhelyet adott a háború alatt, és a bánya miatt menekültek meg a svábok a kitelepítéstől. A „földanyácska” hasonlattal élve azt mondhatnánk, Csolnok anyácskáját a bánya jelentette. A bánya és a bányászlet ott van az emlékekben, a dalokban, a versekben. Itt az első szó nem a kitelepítés, hanem a bánya. Bár több mint húsz éve megszűnt, mégis elevenen él – elsősorban azoknak az első generációs férfiaknak az életében, akik ott töltötték egész életüket.

A hagyományos paraszti életforma a 19. század elején alakult át Csolnokon. A dorogi szénmedencében folyó geológiai kutatások során 1781-ben a német Rückschuss fivérek Sárísáp közelében, Anna-völgyben barnaszénét találták. A bányászat Csolnokon 1810

⁶ Addig Dorogon vezették az anyakönyveket. A második világháború során az anyakönyvek egy része megsemmisült. Mintegy 40 év esett így ki a falu történetéből.

⁷ Hantken Miksa szerint, aki az 1869-ben alapított Magyar Királyi Földrajzi Társaság első igazgatója volt, a dorogi szénmedencében minden egyes katasztrális hold 40 ezer tonna szenet rejt magában. A bányászat gazdaságosságát kezdetben nagymértékben hátráltatta a szén dolomitba és mészkőbe ágyazottsága, a bányajogok rendezetlensége, az utak és a vasút hiánya, valamint a bányászat miatt létrejövő karsztvízvetőrések állandó veszélye, ami miatt az elhagyott tárnákat homokkal kellett feltölteni.

körül indult meg.⁷ Kiderült, hogy az egész falu alatt szénmezők húzódnak. A csolnokiak először csak a szén szállításában, a föld feletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről, a környékről, közelebbi és távolabbi településekről érkezett bányászok mellett a föld alatti munkába is bekapcsolódtak.

A bányavállalathoz tartozó tárnák közül a Csolnok alatt működők bizonyultak a leggazdaságosabbnak. Csak a falu területén 12 aknán keresztül lehetett leszállni a mélybe. „Az egész falu alatt szén van. Ha nem lenne itt a falu, külszíni is lehetne fejteni. Volt olyan, hogy a robbantástól megrepedt a templom fala, meg kellett erősíteni. A házakban meg hallani lehetett a lenti kopácsolást” – mesélték sokan.

Néhány nagyobb parasztgazdát leszámítva, gyakorlatilag az egész falu a bányából élt. A parasztok zöme kezén amúgy is kevés föld volt, a kisházások számára pedig létfenntartási gondjaik orvoslására egyenesen megoldást jelentett a bánya megnyitása. Parasztból bányásszá váltak; a legtöbb csolnoki parasztból vájár lett, de mivel a fejtés mellett számos más iparosra is szükség volt, asztalosok, lakatosok, ácsok, villanyszerelők, kovácsok is kaptak munkát a bányánál. De voltak a csolnokiak között aknászok, robbantók, vágatvezetők, frontmesterek is.

A bánya vonzotta a munkaerőt, a népességszám a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott. A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok, krajinaiak⁸ egyaránt érkeztek a településre. 1905-ben megnyitották az Augusztá-aknát, 1910-ben a Teréz-, majd a Reimann-aknát. 1918-ban elkészült az alagút Dorogig, és elindult a földalatti kisvasút, amivel nemcsak a szenet, de az embereket is szállították.

A bányászat mellett a csolnokiak továbbra is művelték a szőlőt, és a mai napig minden évben elkészítik a maguk borát. „Nappal föld, éjjel bánya” – mondják. A mezőgazdasági munka dandárját azonban a bányászfeleségek végezték; művelték a kertet, a szőlőt, a félholdnyi krumpli- vagy kukoricaföldet, mert a bányászoknak több nem nagyon volt, dolgoztak a bérelt földön. Emellett napszámba jártak a gazdag nagyparasztokhoz. A férfiak mellett sok asszony is dolgozott a csillék mellett. Az apák mellett fiaik is leszálltak a tárnákba.

A csolnokiak emlékeznek rá, hogy a bányában volt szakszervezet, sztrájkot is szerveztek, mert a napi 12 óra föld alatti munka mellett vasárnap is dolgozniuk kellett. Agitáltak a szociáldemokraták, és egyszer egy gyűlést megleptek a csendőrök, jól elverték a résztvevőket, de nagy munkásmozgalmi akciókat nem tartanak számon. A *Bergarbeiter Verein* által kiadott német nyelvű újságot sokan járatták, de bányászat ide vagy oda, a csolnoki svábok nem vettek részt az alakuló munkásmozgásban. 1922-ben és 1926-ban ugyan Peyert választják a Parlamentbe, de a politika helyett sokkal inkább érdekelte őket a mindennapi megélhetés gondja. A jól ismert sváb munkatempó és szorgalom a bányában sem lanyhult. Hiába próbálkozott a világválság után a Független Kisgazdapárt Csolnokon, egyetlen középparasztot tudott csak meggyőzni.

Az 1927-es nagy vízbetörés után a Reimann-aknát is bezárták. A gazdasági világválság után a harmincas években a bányászok között elvándorlás kezdődött meg francia, német és belga bányák felé. A harmincas évektől kezdődően a németeket a bánya tulajdonosa⁹ névmagyarosításra szőlította fel. „Azt mondták, az itt Nagy-Magyarország, ahol csak magyarok élnek.” Azzal fenyegették a németeket, hogy elvesztik munkahelyüket, ezért tömegesen változtatták meg nevüket. A ma élő első és második generáció tagjai haraggal

⁸ A krajinaiakat, *oberkrénitzereknek* nevezték.

⁹ A Salgótarjáni Szénbánya RT. a Tanácsköztársaság bukása után vette át a bányát.

emlékeznek vissza a névmagyarosítási kényszerre. A parasztok nem magyarosítottak, mert nem függtek senkitől. Így születtek a telefonkönyvben ma olvasható magyar Parti, Tarkövi, Marosvári, Sajtosi, Honosi, Húsvéti, Hercegfalvi, Havasi, Halas, Kalocsa, Selmeci, Bérces, Kerti, Mezősi, Mártai, Mécsei, Mosolygó, Vájó, Barlangi stb. műnevek. Ezért van tele a telefonkönyv magyar nevekkal.¹⁰

Csolnok felekezetiileg homogén falu volt, etnikailag azonban németekre, szlovákokra és magyarokra oszlott. „Zsidó a faluban csak egy volt, a pék, de az is beházasodott a svábok közé.” A bánya sok embert ideszívott, de bárhonnan, bármennyien jöttek, a döntő többség a sváb népesség maradt. Egy helyi lakos szerint „hozzánk asszimilálódtak.” A század elején bányászok mellett földművesek, mezőgazdasági cselédek is bevándoroltak Csolnokra, és számos szolgáltató kisiparos is megtelepedett a faluban. Érkezett köztük mészáros, borbély, cipész, csizmadia, szatócs, bognár, asztalos, szabó, kereskedő, kőműves útkaparó, órák.¹¹ A legtöbb bevándorló egyedülálló német, majd szlovák férfi, akik majd itt alapítottak családot, és váltak csolnokivá.

„A leggazdagabb parasztcsaládok kezén 30–50 hold volt, a középparasztok 15–25 hold felett rendelkeztek. Az átlagnak azonban maximum 12 holdja lehetett. Két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy préházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett menni.” A bányászok közül sokan jártak napszámba a parasztokhoz, mentek „harmadost kapálni”, a lányokat meg szolgáltni küldték; 12–14 évesen már mentek Rákospalotára.

A parasztok a lakosság egyharmadát tették ki, kétharmaduk bányász volt, vagy a bányánál dolgozó iparos. Az iparosok között találunk helyi kisiparosokat is. A három réteg nem csupán megélhetési forrásai, de lakóhelye, öltözködése, a szórakozás színtere szerint is elkülönült egymástól. Negyedik réteggé foghatjuk fel a falu értelmiségét, a falu vezetőségét, a papot, a tanárokat, az orvost, a postamestert, bányamérnököt. Ennek a csoportnak a tagjai falun kívülről érkeztek, magyarok, németek egyaránt voltak közöttük.

A parasztok a mai Petőfi Sándor utcán laktak, ez volt a Bauergasse, a leghosszabb utca Csolnokon. A József-telepen vagy a Rákóczi-telepen csak bányászok laktak. Parasztok, bányászok között rendszeresek voltak a csúfolódások. A bányászok kecskét tartottak, az állatot a parasztok csúfondárosan bányásztehennek nevezték. Az öregek arra is emlékeznek, hogy a kocsmákban komolyabb összetűzésekre is sor került. Háború előtt szóba sem jöhetett az, hogy egy parasztlány például bányászfiúhoz menjen férjhez. Egy bányász családból származó asszony mesélte: „Egy parasztfiú akart nekem udvarolni. Az anyja azt üzent nekem, hogy ha egy *lange ackert* örökölnék, akkor elvehetne a fia.” Eltérteik ellenére egymásra voltak utalva. Ha a bányászok szemet kaptak járandóságba a bányától, azt a paraszttal fuvaroztatták haza. Az árát ledolgozták, például kapáltak, mert készpénzzel fizetni nem tudtak. Előfordult, hogy a parasztok adtak a földjükből a bányászoknak használatra. A bérleti díjat is munkával egyenlítették ki.

Elkülönült egymástól falu és a bányászkolónia is. A kolónia eredetileg két részből állt: az Auguszta-telepet 1907–1912 között, a Reimann-telepet pedig 1922–1923 között épí-

¹⁰ Az első névmagyarosítás nyomaira az 1898-as születési anyakönyvben bukkantam, Binderről Bátira változtatta nevét egy csolnoki. A kényszermagyarosítás idejéig szinte évente lehet találkozni egy-egy magyarosítóval.

¹¹ A kibocsátó települések mind a környékben vannak: Dorog, Dág, Tarján, Bata, Epöl, Zsámbék, Nyerges, Esztergom, Üröm, Piliscsaba, Sárísáp, Perbál, Leányvár, Pilisborosjenő.

tették fel. „Ezek nyolc- meg négylakásos bérházak voltak, minden lakásban egy szoba, konyha, spájz. Komfort semmi. A lakásokhoz egy kis kert is tartozott. A telepen nem csak magyarok laktak. Svábok is mentek ki, mert ott olcsó volt a lakás. A telepi magyarok sváb lányokat vettek el, így is kerültek svábok a telepre, hiába, az összeházasodás a telepiek és a falubeliek között elkerülhetetlen volt, akárhogy tiltották is. A falubeli svábok le is nézték a telepi svábokat.”

Csolnokról került katona a magyar hadseregbe, a Wehrmachtba és az SS-be is, de a bányája miatt a legtöbben mentességet kaptak a katonaság alól. „Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Én leginkább a Hunyadi-páncélosokhoz szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht-katona lenni!” Körülbelül 18–20 fő önként ment az SS-be. A Volksbundnak a visszaemlékezések szerint sok tagja volt, de a szervezet állítólag a parasztek között volt inkább népszerű.

A vizsgált időszakban Csolnokon nem találunk asszimilációs tendenciákat. A faluközösség minden belső ellentéte mellett zárt maradt. A hat elemin túl a gyerekeket nem tanították, mert szükség volt rájuk a gazdaságban, vagy apáikat követve a bányához mentek dolgozni. A névmagyarosítást nem a továbbtanulási vágy indukálta, hanem egy még erősebb érzés, a munkalehetőség elvesztésétől való félelem. Azokkal a magyarokkal, akikkel a csolnoki svábok találkoztak, nem mutattak számukra olyan viselkedési és életmódmintákat, ami a hozzájuk való asszimilációra ösztönzött volna bárkit is.

Az asszimilálás egyik eszköze a kötelező leveleoktatás volt, amit Könözi és Garamszegi tanítók hoztak létre az 1920-as évek végén. Itt a fiúkat magyarul tanították. Hogy ennek tudható-e be, vagy másnak, de a csolnoki fiatalok inkább a magyar hadseregbe kíváncsok voltak, mint a németbe.

A nyelvi asszimilációról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A magyar nyelv zárólag az elemiben használatos nyelv volt, amit sem odahaza, sem a faluban nem használtak. A hatvanas években az akkori idős emberek, ha beszélni beszéltek is magyarul, kijelentésük rossz volt, írni pedig nem tudtak. „Az apám mindig megkérdezte, hogy kell leírni a nevemet? Magyarosított neve volt, még kiejteni is alig tudta.”

4. A háború után a rendszerváltásig

1944 decemberére érkezett el a front Csolnokra, és három hónapig el sem mozdult innen. Hol a németek, hol az oroszok foglalták el a települést. A lakosság a pincékbe menekült, majd a bánya tárnái is megteltek. A háború után a falut teljesen lepusztult, kirabolt állapotban találjuk. A kitelepítést 1945-ben Csolnokon is előkészítették, a németek összecsoomagoltak, és várták, mikor kell menniük. Közben minden nap leszálltak a bányába. De a kitelepítés elmaradt. Valakinek ugyanis eszébe jutott: ha a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradnak. Csolnokra így mindössze hét felvidéki családot telepítettek Szimőről.

„A háború előtt a parasztek csak a földjükkel voltak elfoglalva, de háború után a parasztagdák családjaiból is egyre többen kerültek a bányába. Rájuk fogták, hogy kulákok, elvették tőlük a vagyont. Amikor jött a téesz, és elvették a még maradt kis földet is, akkor inkább lementek a bányába, minthogy belépjenek a téeszbe.”

Azzal, hogy a parasztek megjelentek a bányában, enyhült, majd teljesen megszűnt a két csoport közötti erős feszültség. „A mi családunk a háború előtt gazdag volt, szóval

elég gazdag ahhoz, hogy a szüleim ne akarjanak a férjemhez adni, aki bányalakatos volt, és csak kevéske földdel rendelkezett. De akkor már több ilyen eset is volt.” Az összeházasodás a valamikori különböző megélhetési forrásokból élő svábok között egyre gyakoribbá vált, azonban az etnikai vegyes házasságok nagyobb számban csak a hetvenes években jelentek meg.

Csolnokot nem érintette ugyan a kitelepítés, de „bünös népségnek” tartották őket. A háború után Csolnok új vezetőket kapott, köztük egyetlen csolnoki sem volt. Tanácselnök, végrehajtó-bizottsági elnök, párttitkár, személyzeti csoportvezető érkezett Esztergomból, Dágról, Sárísápról. A falu új vezetősége, a „kommunisták” pusztá jelenlétüknél fogva fenyegetőleg hatottak a helyi lakosságra. „1950-ben a népszámláláskor senki sem merte bevallani, hogy sváb, pedig mindenki az volt. Nem is tudtak magyarul, ki se tudták rendesen mondani, de olyan nyomás volt itt, hogy mindenki azt mondta: magyar vagyok.”

A bányászat ismételt beindulása további munkaerőt vonzott a környékre és a faluba. Fénykorában 14 ezer ember dolgozott a vállalatnál. A bánya bezárására, folyamatos elbocsátások után, 1979-ben került sor. A bányászat az állandó vízbetörések miatt gazdaságtalanná vált.

Sok embernek adott munkát a tsz, és főleg melléküzemágai. Az Új Élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központja nem Csolnokon volt, és jóval kevesebb csolnoki férfi volt tsz-tag, mint amennyi a bányánál dolgozott. A szövetkezetben inkább az asszonyok vállaltak munkát.

A falu képe a hatvanas évek elején kezdett megváltozni. Az egyablakos házakból kétablakosak lettek, fürdőszobákat építettek, a *gangot* beüvegezték. Az átöltözési hullám Csolnokon 1963 táján indult meg, amikor a csolnoki asszonyok egyre többet mentek be Dorogra, Esztergomba, Budapestre. A háború után született gyerekeket már nem is öltöztették viseletbe.

A faluban a vegyes házasságok már a hatvanas években megjelentek. Ekkor 125 homogén házasságra 98 vegyes házasság jutott. A homogén magyar házasságok száma 59 volt. 1970–1981 között a vegyes házasságok száma növekszik, míg a homogén sváb házasságok száma stagnál; 125 homogén sváb házasságkötésre már 115 vegyesházasságkötés jut, és 68-ra növekszik a megkötött homogén magyar házasságok száma. 1982–1990 között megfordul a trend, 43 homogén sváb házasság mellett 82 vegyes házasságot kötnek. A homogén magyar házasságok száma 47. Az adatokból az is látszik, hogy csökken az összes megkötött házasság száma. 1990–2000 között 25 a homogén sváb, 45 a vegyes és 28 a homogén magyar házasságok száma. Ebben az évtizedben már megjelennek az olyan vegyes házasságok is, amelyekben, a házasulandók már szintén vegyes házasságból származnak.

A csolnokiak is úgy számolnak, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek is svábok, tehát hiába csökken a statisztikai szám, a csoportmeghatározás ezt felülírja. „A gyerekek 80 százaléka sváb gyerek” – mondja egy első generációs férfi. A vegyes házasságból születettek is svábnak tartják magukat. Csolnokon a nyelvi asszimiláció igen későn indult meg, de aztán annál gyorsabban haladt előre. Az első két generáció még rendelkezik sváb anyanyelvi jártassággal. A harmadik generációnál azonban egy hirtelen váltás tapasztalható. Anyanyelvüknek a magyart vallják, és nyelvi jártasságuk nem éri el szüleit. Szüleik felfelé beszélnek svábul, de lefelé magyar a kommunikáció nyelve. A szakirodalom úgy tartja, hogy a nyelvi asszimiláció folyamatában az anyanyelv először a közterekről vonul ki, és húzódik vissza a családi körbe. Csolnokon előbb vonult ki a családból, mint a közterekről, ahol ma is rendszeresen lehet sváb szót hallani.

Az asszimilációt lassította az is, hogy a jelenlegi harmadik generáció mondható az első értelmiségi generációnak. Az első és a második generációból is voltak természetesen felsőfokú tanintézetekben tovább tanulók, de a boom a hetvenes évek végén indult meg.

5. Nemzetiségi megújulás a rendszerváltás után

A falu települési önkormányzata az elmúlt két ciklusban kisebbségi önkormányzattá nyilvánította magát. A nemzetiségi hovatartozást a faluban azonban nem csak a települési önkormányzat átalakulása jelzi. Csolnok különös gondot fordít a nemzetiségi nyelvoktatásra és identitásnevelésre. „Gyermekeink magas színvonalú német oktatásban részesülnek az óvodás-kortól kezdve, kulturális életünk gyökerei ebből is táplálkoznak” – mondja a polgármester. „Oktatásukról óvodánk, általános iskolánk és zeneiskolánk elhivatott, jól képzett pedagógusai gondoskodnak, természetesen nagy hangsúlyt fektetve a német nemzetiségi hagyományokra és a német nyelvre. A nyolcosztályos általános iskola igazgatója Tafferner József. Az országban elsőként az ő vezetésével jött létre német nemzetiségi zeneiskola.” A zeneiskola klarinét, mélyréz, zongora, fuvola, harmonika, ütő, jazzbalett és népi tánc tanszakokon 90 gyereket oktat.

Csolnokon két óvoda működik. A gyermekek jelentős része már vegyes házasságokból született, otthonról nem hozza sem a nyelvet, sem a nemzetiségi kultúrát, ezeket a közoktatási intézményekben sajátítják el. Az általános iskolai oktatás is két helyen folyik; a faluban és a Rákóczi-telepen. Az iskolában hat némettanár heti öt órában tanítja a gyerekeket németre. Tudásukat az iskola német nyelvű színjatszós csoportjában kamatoztathatják. Ezenkívül német szakkört is szerveznek a továbbtanulni vágyók számára. Innen a gyerekek a vörösvári, a csepeli német gimnáziumba vagy Dorogra, Esztergomba mennek tovább tanulni. „Az iskola kéttannyelvű volt. Amikor kijött az a rendelet, hogy csak szakos tanár taníthatja a szaktárgyakat, akkor visszaminősítettük magunkat, mert nem tudtuk megoldani, hogy a földrajzot, matekot, biológiát szakos tanár tanítsa németül. Egyszerűen nem kaptunk ilyen kollégát.” Míg azonban a szocializmus ideje alatt csak német nyelvoktatás folyt, most fontos a hagyományátadás és az identitásnevelés is. „Eljönnek az idős nénik, elmondják a gyerekeknek, hogyan volt régen. Sajnos magyarul. Farsangra sütünk fánkot. Halas néni viseletben jött, a gyerekek megtanulták, hogyan kell a viseletet felvenni, hogyan kell kezelni a ruhákat, megtanultak kontyot kötni.”

A statisztikai adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a nemzetiségi kultúrához való kötődés magasabb értéket mutat, mint a nemzetiségi önbevallások aránya, és mint a csoport önképében megjelenő érték. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kulturális hagyományok erősen kötnek, és érzelmi hatások alól nem tudják, és nem is akarják kivonni magukat az érintettek. A 2001-es népszámlálás azt mutatja, hogy a kulturális hagyományokhoz való kötődés, a sváb kultúra iránt érzett vonzalom fontosabb lehet az emberek életében, mint a származás vagy az anyanyelv.

Kulturális élet szervezését a Kossuth Lajos Művelődési Ház igazgatója végzi. Az egyházi ünnepek és a búcsú megtartása (május 18–19.) mellett rendszeresen tartanak a falunappal egybekötött bált, ahol fellépnek a kultúrcsoportok. Májusban a hagyományokat követve májusfát állítanak. Augusztus 19-én utcából van, megünneplik a bányászathoz kötődő ünnepeket, megemlékezést tartanak az ötvenes évek kényszermunkatáboráról. Ha nem is minden évben, de szerveznek szüreti felvonulást és bált, Erzsébet- és Katalin-napi bált, karácsonyi hangversenyt, közös szilvesztert. December 4-én, Borbála napján emléktáblát koszorúznak. A falunappal egybekötve a nyugdíjasklub kiállításokat rendez, ahol bemutatják a népviseletüket. Gyakoriak a kórus- és táncalálko-

zók, amikor más települések csoportjait látják vendégül, vagy utaznak a kultúrcsoportok más településekre.

A Művelődési házban működnek a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület csoportjai: a fúvószenekar, a vegyes kórus és az ifjúsági tánc csoport. Itt próbál a zeneiskola jazz-ballett csoportja és tartja összejöveteleit az 1996-ban alakult Nyugdijas Klub, a Cukorbeteg Klub, valamint a Baba-Mama-Klub.

Az országos híró Csolnoki Bányász Fúvószenekar létrejöttét 1860-ra teszik. 1958-ban a bányász-zenekar tagjai között csupán két magyar nevet találunk, Fódi János vezetése alatt, aki 1961 óta vezeti a zenekart, számos kiváló eredményt ért el. A zenekarban a csolnokiak mellett más környékbeli településekről is átjárnak zenélni a fiatalok. A fúvószenekar tagjaiból alakult a Krigli Band. A sváb zene mellett azonban a Krigli Band is mindenféle zenét játszik; a *Schneider Fáni azt mondta*, és a *Sej, haj, Rozika* mellett a rock-zene is helyet kap a műsorukban, „ez a közönség óhaja, amit ki kell elégíteni”.

A Német Nemzetiségi Vegyes Kórus 1951-ben alakult. A csoport többszöri megszakítással működött, majd legutóbb 1986-ban alakult újjá. Elsősorban helyben gyűjtött német népdalokat adnak elő. Sajnos a kórus tagjai zömében 60 év felett vannak, és egészségi okokból egyre-másra esnek ki tagjaik. Az utánpótlás kérdése azonban nincs megoldva. Az általános iskolákban van ugyan énekkar, de a gyerekek, akik otthon már nem tanultak meg svábul, magyarul ejtik ki a szavakat. A nagy kórusban a régiek közül 58 éves a legfiatalabb. „Meg fog halni minden, ha mi kihalunk” – mondják.

A Vegyes Kórus mellett meg kell említenünk még a Templomi kórust és az egyre szebb eredményeket elérő Wagenhoffer-kórust. Az általános iskolában karácsonykor a gyerekek koncertet adnak, németül. Szenteste pedig betlehemes játékot adnak elő a templomban, a Wagenhoffer-kórus pedig az éjféltől mise előtt német énekeket énekel.

A Német Nemzetiségi Ifjúsági Tánc csoport 1990-ben alakult néhány lelkes fiatal kezdeményezésére. Céljuk az 1951-ben elkezdett, majd megszakadt hagyomány újraélesztése és továbbvitele volt. Repertoárjukban főként helyi gyűjtésű táncok és motívumok szerepelnek, de falvak táncait és koreografált táncokat is szívesen előadnak. 1999-ben a német nemzetiségi tánc csoportok országos fesztiválján bronz diplomát kaptak. A tánc csoport tagjai között szári, sárisápi, vörösvári, leányvári, esztergomi, sőt budapesti fiatalok is táncolnak. Mint megtudtam, vannak köztük „echte magyarok is”.

Az ifjúsági tánc kar mellett két gyermektánc csoport is van. Szükséges az utánpótlás, mert a tánc karban nagy a fluktuáció. „Mi is kiöregszünk, férjhez megyünk, jön a gyerek, és már nincs idő próbákra járni.”

Klinger József, helyi lakost mindenki úgy emlegeti: Mundartautor. Józsi bácsi jelene teket ír, amiket nyugdíjasklubbeli társaival adnak elő. A nyugdíjasklub tagjai évente kiállítás rendeznek népi kézimunkáikból, ahol a legnagyobb sikere a viseletbe öltöztetett bábknak van.

A telep Bányász Művelődési Házban működik a Bányász Klub és a Bányatörténeti Múzeum. Szeptember elején a klub és a Bányász szakszervezeti szövetség Csolnoki Nyugdijas Alapszervezete bányásznap rendezvényt tart.

„Azért nagyon sok minden kihalt. Nincs már újévi köszöntő, nincs legényavatás, a locsolkodás megszűnt, nincsenek bálók. Disznóölés is alig van már. Megmaradt az úrnapi körmenet, de már csak a templomot járjuk körül, és megmaradt a zarándoklat. Igaz, busszal megyünk a nyugdíjasklubbal, de mehetünk. Van még búcsú, és egyszer-egyszer szüreti felvonulás is szervez a falu.” „A kultúránk hanyatlása a televízióval kezdődött. Nagyon sok mindent elfelejtettünk, és most próbáljuk visszahozni.”

6. Származás, csoporttagság és nyelvhasználat – összefoglaló gondolatok

A számos helyről és különböző időkben érkező csolnoki németek nem lehetnek tehát egészen biztosak, hogy honnan is származnak őseik. A „valahonnan” Elzászból, Bajorországból, Rajna vidékéről, Frankhonból bizonytalan határozója számukra sem nyújt biztos kapaszkodókat. Ha ehhez a házasságkötés miatti, illetve a bányá miatti belső migrálókat, a szlovák telepeseket, valamint az osztrák, német területekről a 19. században érkező bányamunkásokat is hozzávesszük, elmondhatjuk, hogy igen tarka egyvelegből alakult ki a település mai német népsége.

A falu lakói magyarul és németül s eleinte szlovákul is beszéltek. A különböző kultúrájú közösségek között a katolikus hit volt a falu összetartó ereje. Az egyház őrizte a telepések nyelvét, a káplánnak a magyar mellett németül is kellett tudnia.

Manherz szerint a csolnoki *Mundart* az első, illetve a második hullámmal betelepülők rajnai-frank, majd a harmadik hullámban érkezők bajor nyelvi szókincséből alakult ki.¹² A nyelvészek a második hullámban Elzászból érkezők nyelvjárásának nyomaint nem fedték fel a kialakult *Mundart* szókészletében. Annak ellenére, hogy a tömeges elzászi származást ma már nehéz bizonyítani, mivel az egyetlen nyelvemléket a Quintz család-név jelenti, a helybeliek ragaszkodnak az elzászi eredethez. Talán azért, mert viszonylag könnyen behatárolható kisebb területet jelent. És mint tudjuk, az eredet, a származási hely, a kiindulási pont nagyon fontos az ember személyes identitásának kialakulásában.

Bizonyos szokások, mint pl. a húsvéti kerepelés, valamint a kereplő formája és elkészítésének módja viszont felső-bajor eredetet mutat. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekől sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították”.¹³

Mindenestre a csolnokiak nagyon büszkék anyanyelvükre. Fekete (1988: 26) azt írja, hogy a csolnokiak soha nem érezték azt, hogy anyanyelvük az írott nyelvtől túlságosan eltért volna. Sőt. Büszkék voltak arra, hogy „írás szerint” is megértik egymást. Több felnőtt beszámolt arról, hogy Németországban járva anyanyelvüket beszélve a németek hitetlenkedve csóválták a fejüket, és nem hitték el, hogy ők Magyarországról érkeztek. „Cottbusban történt velünk. Egy boltban megkérdezték, honnan jöttünk. Magyarországról. De hogyhogy ilyen jól beszélünk németül? Hát, mert mi ungarndájcsok vagyunk. Ungarndájcsok, az meg mi? Az nem lehet, hogy mi nem igazi németek vagyunk. A pasas kijött, és megnézte a kocsink rendszámát. Mondom, ungarndájcs, német, aki Magyarországon él. A rendszám után mi neki magyarok voltunk, és az istennek se értette a helyzetet. Ezek nem is tudtak arról, hogy mi itt vagyunk.”

„Itt az én generációból mindenki németül szólalt meg először. Aki járt óvodába, már ott megtanult magyarul, de otthon a nagyszülőkkel, sőt még a szüleinkkel is mi csak svá-

¹² Manherz ezt a dialektust nyelvszigetinek nevezi. A nyelvszigeti dialektusok a regionális kiegyenlítődéssén átment dialektusok „szélein” helyezkednek el. (1983. Die Ungarn-Deutschen und ihre Wissenschaft. Budapest: TIT. 9.). Ide sorolja a kizárólag Zebe-gényben, Dunabogdányban, Kismaroson, Nagymaroson és Csolnokon beszélt, a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárások keveredéséből csak a település szintjén kiegyenlítődtőtt dialektust is, amely szókincsbeli sajátosságokban és szókezdő mássalhangzók torlódásában tér el a többi dialektustól.

¹³ Vö. Fekete 1977: 29.

bul beszélünk. Hallo, itthon is inkább svábolunk” – mondja egyik interjúalanyom. „Amíg meg nem születtek az unokák, mi csak svábul beszélünk itthon. De a gyerekeket ez már nem érdekli. Észre sem vettük, és magyarul beszélünk. A fiatalok nehezen értenek, aki tanul, az németül tanul, nem svábul. Én az utcán mindenkivel svábul beszélek, ha találkozom a barátnőimmel, nem is tudok velük másként beszélni, csak mint gyerekkorunkban” – meséli egy első generációs asszony. „A mi szüleink, nagyszüleink nem tudtak se magyarul, se németül, Csak ezt az itteni csolnokit beszéltek. A háború után az élet, meg az iskola rátanított a magyarra.” „A 18 évesek nem akarnak svábul tudni. Azt mondja az unokám: mama, beszélj rendesen.” „A mi húszéveseink tudnak, értenek svábul, de nem akarnak beszélni. Mínek? Fölösleges, azt mondják.” Ennek ellenére svábnak tartják magukat, nagyon öntudatosak, de anyanyelvük minden kétséget kizáróan a magyar. „Mi a gyerekeinket úgy neveltük, hogy svábok vagyunk. Énekeltünk, táncoltunk otthon. Ők még így érznek, de az unokák már lemondanának a svábságról!”

A származási hely földrajzi bizonytalansága a csolnokiak esetében nem jelent identitásp problémát. Több okból nem. Akárhonnan is érkeztek, ezen a településen váltak egységgé, svábbá, közös anyanyelvűvé, és a csoporttagság, a csoport iránt érzett feltétlen lojalitás erős kötőszálai máig hatnak mind a három vizsgált generációban. Ezt erősíti a megkésett nyelvi asszimiláció. Az első és a második generációban utcán és az otthonokban még mindig napi szinten használják a dialektust, amit az első generáció teljes egészében anyanyelvének is tart. Ha feltételezzük, hogy az a 31 százalék, amely magát svábnak vallotta, lefedi azt a 25 százalékot, amely anyanyelvét baráti, rokoni körben rendszeresen használja, akkor elmondhatjuk, hogy a magát németnek valló lakosság 83 százaléka használja is anyanyelvét! A harmadik generáció anyanyelvének a magyart vallja, de ez nem jelenti azt, hogy ne használják a svábot. „Nyelviileg persze, már asszimiláltak vagyunk, és már legfeljebb a nagyszüleinkkel beszélünk svábul, erősen kötődünk a falu népi kultúrájához, zenéjéhez, táncaihoz.” „Alig várom már a pénteket, hogy hazajöhessenek, és mehessek táncpróbára.”

A haza az itt élők számára is Magyarország, ezen belül is Csolnok. A kórus tagjai magyar dalokat is énekelnek; nemcsak fenn a színpadon, hanem maguknak is, borozgatás közben. Többször láttam, hogy éneklés közben kicsordult a könnyük. A haza érzése Magyarországhoz köti őket, annak ellenére, hogy állításuk szerint soha nem mondanák magukat magyarnak. „Akárhogy is, Németországban én idegen vagyok, itt viszont itthon vagyok.” „A kultúránk német, a származásunk is, de ez a hazánk, itt kell boldogulni. Én csak itt érzem jól magam.” „Nekem Csolnok a hazám, el nem költöznék innen semmi pénzért. De mivel Csolnok Magyarországon van, ha így vesszük, mi is ehhez az országhoz, ehhez a nemzethez tartozunk. Nagyon szeretem például a magyar vicceket. A nagybátyámnak, aki disszidált, mert nagyon német akart lenni, mindig olyan honvágya volt, hogy szinte belebetegedett.” „Büszke vagyok arra, hogy mennyi világhíres magyar ember van. Úgy érzem, ami magyar, az az anyém, a miénk is.”

Az asszimilációs nyomás alól Csolnok lakossága sem tudja kivonni magát. Az leginkább a nyelvhasználati szokások átalakulásában, a vegyes házasságokban és a strukturális asszimilációban jelentkeznek. Svábnak lenni ma Csolnokon azt jelenti, hogy büszké a származásukra, fennmaradt kultúrájukra, és aki tud, az igyekszik használni is a sváb dialektust. Ápolják kultúrájukat, és igyekeznek átadni az utódoknak. A jövő dönti majd el, hogy ez mennyire fog sikerülni.

M. Kozár Mária

A magyarországi szlovének asszimilációja az 1980-as évektől napjainkig*

Assimilation of the Slovenians in Hungary from the 1980's to These Days

The changes in the identity of the Slovenian and Wendish people living in settlements around Szentgotthárd and the Mura meet many different historical interpretations. One of these explanations is the so called 'Wendish not Slovenian' interpretation. Today's reformed local conformations of identity are redrafting the assimilatory tendencies of the Slovenian living in Hungary. Press debates, professional discussions are held on the importance and interpretability of integration, business federations, public life of associations and partner relations. Assimilation and identity are the key notions of the situation and the debates. These reflect the local responses given to the political effects which have been using segregation and annexation by turns since the Treaty of Trianon. The issues of bilingualism, fostering tradition and interethnic role-searching are dealt with in the essay, indicating the casual differences among acculturation, adaptation and accommodation, and the fair chance of success of the younger generations for the perfect linguistic-cultural assimilation.

A rendszerváltás idején a „vasfüggöny” lebontása, illetve Felsőszölnök-Martinje határátkelő megnyitása 1992-ben enyhített a Szentgotthárd környékén élő szlovének elszigeteltségén. Felsőszölnökön 1990-ben megalakult a Magyarországi Szlovének Szövetsége, a szlovének első önálló kulturális szervezete. Itt van a székhelye (1994 óta) az Országos Szlovén Önkormányzatnak. 2002-ben Kétvölgyön nemzetközi határátkelő nyílt az anyaország felé. 2004-ben 11 szlovén kisebbségi önkormányzat és két szlovén egyesület (Szombathely, Budapest) működött Magyarországon. E tényezőknek jelentős szerep jutott az asszimiláció lassításában. Voltak viszont más tényezők, melyek asszimilációra ösztönöztek.

1. A „vend nem szlovén” elmélet

1.1. Kialakulása

A „vend nem szlovén” elmélet a 19. század végén, az evangélikus vallásért folytatott küzdelemben keletkezett. Kardos János (1801–1875) evangélikus lelkész a katolikus szlovén kisebbségen belül kialakult evangélikus kisebbség fennmaradásának zálogát abban látta, ha támogatja a kiegyezés utáni magyarosítási törekvéseknek azt az elméletét,

---

* A tanulmány az OTKA T 037400 sz. Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás: kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovén és szlovák kisebbség körében szinkrón és diakrón dimenzióban című kutatása keretében készült.

miszerint a Rába és a Mura között „vendszlovének” élnek, akiknek „összláv” nyelve nem azonos a krajnai szlovénekével.

A Kardost követő evangélikus lelkészek és híveik a 19. század végén arra a meggyőződésre jutottak, hogy evangélikus vallásukat csak úgy gyakorolhatják tovább, ha a magyarok kívánságára „vendeknek, vendszlovéneknek” vallják magukat, vagy asszimilálódnak.

Trianon (1920) után szlovén és magyar oldalról is megnőtt az érdeklődés a Rába és a Mura közötti terület és az ott élők iránt. A szlovén publikációk szerzői az összláv és szlovén elemeket kutatták a vidék kultúrájában. Egyes magyar szerzők pedig a lakosság nem szláv (pl. kelta) eredetét próbálták bizonyítani. A „vend nem szlovén” elmélet legfőbb szószólója a helyi származású fizikus és matematikus Mikola Sándor volt. De még ő is „szlovének” nevezi népét az 1920 és 1922 között „Domovina” néven Budapesten kiadott havilapjának alcímében („mesečne novine za slovenski narod”). Könyvét a „vendkérdésről” a második világháború alatt – amikor a Rába és a Mura közötti szlovének lakta vidék egésze ismét Magyarországhoz tartozott – újra kiadták és terjesztették.¹

Jugoszlávia megtámadásakor (1941. április 6.) Magyarország is csatlakozott a hitleri Németországhoz. Jutalmul visszakapta a szerb Bácskát, a horvát Baranyát és Muraközt, valamint a szlovén Murántúlt (Prekmurje).

A Murántúl lakosságának ismét szerették volna bizonyítani, hogy ők nem szlovének, hanem vendek, és a keltáktól erednek. *Ezzel az elmélettel a magyar politika a Murántúl jogtalan elcsatolását szerette volna bizonyítani.*

A párizsi békekonferencia a második világháború után nem változtatta meg Magyarország trianoni határait. A Murántúl továbbra is Szlovéniában maradt, a Szentgotthárd környéki szlovén falvak pedig Magyarországon.

Az 1945–1989 közötti korszakban a magyar–jugoszláv (szlovén) jószomszédi viszony megőrzése érdekében hivatalosan nem használták a „vend” kifejezést. (Kivételesen zárójelbe tették a szlovén feltüntetése mellett.) A szlovén tagköztársasággal szomszédos Vas megyében – ahol a magyarországi szlovének többsége él – Vas megye Tanácsa 1981-ben határozatilag törölte a „vend” kifejezést, s hivatalosan a „szlovén” elnevezés mellett foglalt állást.

1.2. A rendszerváltás után

Az 1990-es években – amikor ismét a politika figyelmének középpontjába kerültek a trianoni békeszerződés alapján Magyarországtól elcsatolt területek, köztük a Murántúl – újra felbukkant a „vend nem szlovén” elmélet. Kétvölgyön 1992-ben „Vend Szövetség” alakult. Tagjai magyarok és elmagyarosodott szlovének voltak, akik a nyelvet nem beszélték.

Vajon miért nem írnak le soha egy sort sem, miért nem mondanak ki egy mondatot sem az általuk „vendnek” nevezett nyelven az elmélet képviselői? Mert kiderülne, hogy ugyanarról a nyelvről van szó? A szlovének egy nyelvjárásáról?

A „Vend Szövetség” és az őrségi „Kópickó Alapítvány” felkérésére 1993 júliusában a Magyar Gallup Intézet munkatársai reprezentatív szociológiai adatfelvételt készítettek a Szentgotthárd környéki hét szlovén községben. A kutatás nem támasztotta alá a „vend nem szlovén” elméletet. *Radó Péter* történész, a felmérés vezetője szerint a Szentgotthárd környéki szlovének dánokkal vagy szorbokkal meg hasonló leszármazással kapcsolatos

¹ Mikola Sándor: *A vendség múltja és jelene*. Budapest, [1928].

feltevései „a történeti mítoszok kategóriájába” sorolhatók. „A politika az, amely a dolog történeti vonatkozásait érvként vagy hivatkozási pontként felhasználja.” Kutatási jelentésében „mások történelmi, nyelvészeti kutatásai alapján” kialakított saját véleményét fejtí ki. A Szentgotthárd környéki hét faluban élő nemzeti kisebbségi csoportot „*egyetlen nemzetiségi közösségnek ... anyaországának pedig Szlovéniát tekinti.*”² A „Vend Szövetség” ezek után – „vendek híján” – megszűnt. Egy pályázaton nyert támogatásukat végül is a Magyarországi Szlovének Szövetsége számára utalta át a támogató.

A szlovén lakosságra rövid tevékenységük is negatív hatással volt. Egyik következménye lehetett volna, hogy a következő népszámlálásnál az emberek sem vendnek, sem szlovénnek nem vallották volna magukat, hanem magyarnak. Nem öntudatosak annyira e népcsoport tagjai, hogy vállalják identitásukat, inkább asszimilálódnak. Ez tekinthető a szülőföldjükhöz ragaszkodó emberek természetes önvédelmi reflexének is. Hátuk mögött az 1950-es évek kitelepítéseinek, előttük a délszláv szomszédok testvérháborújának rémével, logikus, hogy inkább az asszimilációt választják.

A szlovén politikai és társadalmi szervezetek felvilágosító tevékenységének köszönhetően – annak ellenére, hogy a válaszáadás nem volt kötelező – a 2001. évi népszámláláskor az emberek vállalták szlovén identitásukat. Sőt, számuk 37%-kal nőtt.

1.3. A tudományos publikációkban

Az asszimilációhoz a többségi nemzet a „vend, Vendvidék” kifejezések használatával is hozzájárulhat. A rendszerváltás óta nemcsak a média, a hivatalos szervek, de időnként tudományos publikációk is használják a kifejezéseket, ezzel kétségbe vonva a magyarországi szlovének identitását.

Az 1990-es évek végén egy ilyen publikáció felborzolta a kedélyeket mindkét fél részéről. A lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – a magyar honfoglalás 1100. évfordulóján, 1996-ban – kiadta egy szombathelyi, történész doktorátussal is rendelkező, ügyvéd könyvét „Muravidéktől Trianonig” címmel.³ A könyvről szlovén nyelven megjelent egy rövid recenzió a magyarországi szlovének kétheti lapjában.⁴ Az ismertetést olvasta dr. Vilko Novak murántúli származású ljubljana-i tudós, és éles kritikát írt a könyvről ugyanabban a lapban és még három szlovéniai újságban.⁵ Az általa jól ismert eseményeket és szerzőket idézve cikksorozattá terebélyesedett kritikája a *Vestnik* c. muraszombati újságban.⁶ Novak írásaira a muravidéki magyarok közül többen is reagáltak. A Magyar Nemzetiségi

² Radó Péter – Sukič, Marjana: Mit kutat a Gallup? *Porabje* 1993. 14. Monošter, 4. p. és Radó Péter: Asszimiláció és nyelvváltás a magyarországi szlovének körében. (Kutatási jelentés.) Magyar Gallup Intézet. Budapest, 1994.

³ Dr. Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig*. Lendva, 1996.

⁴ Kozar, Marija: Knjiga o slovensko–madžarski meji. Od Pomurja do Trianona. *Porabje*, Szentgotthárd, 7. évf. 8. szám (1997. április 24.), 2. (Könyv a szlovén–magyar határról. Muravidéktől Trianonig.)

⁵ Novak, Vilko: Obtožujem! Napad na Slovenstvo Prekmurja! (Vádolom! Támadás a prekmurjei szlovének ellen!). *Porabje*, Szentgotthárd, 7. évf. (1997. május 5.), *Družina*, Ljubljana, 46. évf. 21. sz. (1997. május 25.), *Delo*, Ljubljana, 39. évf. 122. sz. (1997. május 29.), 16., *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 20. szám, (1997. május 15.), 3.

⁶ Novak, Vilko: Od Pomurja do Trianona. (Muravidéktől Trianonig.) *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf., 31–38. szám.

Művelődési Intézet 1998-ban Lendván tudományos konferenciát szervezett – szlovén és magyar előadókkal – „A Mura mente és a trianoni békeszerződés” témában. Az előadásokat mindkét nyelven közzétették.⁷ A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Tudományos Kutató Központja 2004-ben a témával kapcsolatos írásokat kötetbe gyűjtötte, amit az akadémia elnöke bevezető szavaival így indokol. „Hét évvel azután, hogy Vilko Novak befejezte »VÁDOLOM! Támadás a prekmurjei szlovénség ellen« című cikkét, és alig öt évvel azután, hogy megírta bevezetőjét a kötethez, amelyben megjelennek a témával kapcsolatos írások útjára bocsátjuk ezt a könyvet, mely már kézirat formájában történeti dokumentumnak számított. A szerző halálával, mely néhány hónappal az előkészületek, fordítások és szerkesztés előtt következett be, valóban azzá is lett. A dokumentum értékét növeli Novak írásainak magyar, kritikusai reagálásának szlovén fordítása. A könyv kiadásával megemlékezünk az írás megjelenésének hetedik és a szerző halálának első évfordulójáról.”

A vita kulcsszavai az asszimiláció és az identitás voltak. A szlovén közvélemény figyelmét Zsiga könyvére elsőként jelen írás szerzője hívta fel, s ezzel több hónapig tartó vitát indított el. A 2004. évi kötet a szlovéniai magyar és szlovén írások mellett két magyarországi recenzius ismertetését is közli. A vitát kiváltó recenzió szakmai következtetlenségekre, tévedésekre hívja fel a figyelmet. (Zsiga Tibor egy helyen például „vend népek”-nek nevezi az összes szlovént, akik az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák területén éltek.) A recenzius a könyvet csak szakembereknek ajánlja, „akik azt kritikusan tudják olvasni”. Laikus olvasóknak Magyarországon és a szlovén Rába-vidéken nem ajánlja, mivel összezavarja őket, s „így a magyarországi szlovének asszimilációját gyorsítja fel”.⁸

Vilko Novak szakmai tévedésként rója fel Zsigának többek között a következő állításokat: a prekmurjei szlovéneknek 1918-ig nem volt kapcsolatuk a többi szlovénnel; a prekmurjei nyelv lényegesen különbözik a szlovéntól; összekeveri a szlovén Prekmurje és horvát Medmurje magyar elnevezését (Murántúl, Muraköz); a prekmurjei szlovének önmagukat vendeknek nevezték, sőt az összes szlovén vend volt stb. Ezeket a tévedéseket Vilko Novak már említett írásaiban érvekkel igazítja helyre.

Vilko Novak első felháborodott reakciójában azzal a követeléssel lépett fel, hogy „a könyvet ki kell vonni a forgalomból és eltávolítani a könyvtárakból, valamint jogi eljárást indítani a kiadó és annak képviselője ellen... a könyvről interpellációt várok a Szlovén Köztársaság Országgyűlésén, a Ljubljana Nemzetiségi Kérdések Intézetének... és a Maribori és a Ljubljana Egyetemnek a határozott fellépését, a lendvai községi tanács és más prekmurjei községek (járások, M.K.M.) fellépését és döntését, hogy mindenkorra megakadályozzák az ilyen jellegű, a prekmurjei szlovénség, a nemzetünknek valódi múltja ellen irányuló támadásokat, azt a káros jelenséget, amely a Magyar Köztársaságban élő szlovének elnemzetlenesedését felgyorsítja!” (kiemelés tőlem, M.K.M.)

A megszólítottak nem a szakmai tévedésekről vitáztak Vilko Novakkal, hanem a kritikájában leírt néhány erősebb kifejezésre reagáltak. Pozsonc Mária, a szlovéniai magyarok országgyűlési képviselője szerint „a könyv megjelenéséről való döntés elfogadásakor szakmai recenzióra lett volna szükség. Jómagam azt, hogy ez a könyv előkészületben

⁷ Göncz László (szerk.): A Mura mente és a trianoni békeszerződés. = Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba. In: *Lendavski zvezki/Lendvai füzetek* 17. Lendva/Lendava, 2000.

⁸ Kozar, Marija: Knjiga o slovensko–madžarski meji. Od Pomurja do Trianona. *Porabje*, Szentgotthárd, 7. évf. 8. szám. (1997. április 24.), 2. (Könyv a szlovén–magyar határtól. Muravidéktől Trianonig.)

van, egyáltalán nem tudtam. Ez a nézeteltérés és a médiában való feszegetése nekünk nem használ... Normálisnak tartom, hogy az ügyet tisztázzák... hasznát vehetnénk a valódi szakmai érveknek, amelyek közrejátszanak a nemzetiségi jogok érvényesülésének. Bár ehhez nincs szükségünk a határ túl oldalán élő személy vitás könyvére.”⁹

A kiadó nevében Göncz László történész elismeri, hogy a publikációban „ténylegesen található szakmai hiányosságok... az esetleges hibákért a könyvben a kiadó bizottság nevében elnézést kérünk... támogattuk a könyv kiadását a területünkön húzódó ún. ’trianoni határ’ keletkezésének tárgyalása miatt.” Hangsúlyozza, hogy a könyv „semmiképpen nem támadja sem a prekmurjei szlovéniséget, sem a szlovén nemzetet.” A Rába-vidéki szlovénekkal „szorosan együttműködünk különböző területeken. Az asszimiláció sajnos létezik náluk is és nálunk is, bár a Rába-vidéken a helyzet bizonyos értelemben még bizonytalanabb. (kiemelés tőlem, M.K.M.) Éppen ezért, mi, Szlovéniában élő magyarok is többször figyelmeztetjük az anyaállamunkat, hogy közelítse nemzetiségi politikáját a Rába-vidéki szlovénekkal kapcsolatban a szlovén modellhez. Semmiképpen sem tudunk egyetérteni azzal a hipotézissel, hogy éppen ez a könyv gyorsítja fel a legkisebb szlovén nemzetiségi közösség elnemzetlenesedését. Az okok sokkal mélyebbek.”¹⁰

Bence Lajos szlovéniai magyar irodalomtörténész szerint a „Marija Kozar és Vilko Novak által elindított lavina... és a nagyfokú felháborodás az országban zajló, amúgy is megbolydult (forrongó!) politikai helyzet időszakára esett. Akkor, amikor az Unióhoz való csatlakozás, illetve a törvény ratifikálása az alkotmánybírók döntésére várt.” Felveti, hogy a vitatott kérdések „akár egy tudományos értekezlet témájául” is vizsgálhatnának.¹¹

A konferenciát a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet 1998 novemberében Lendván meg is szervezte. Szilágyi Imre budapesti szociológus az előző évi vita tanulságait foglalta össze. „A magyar értelmiségiek körében meglehetősen zűrzavar uralkodik a történeti, illetve a jelenlegi Magyarország területén élő szlovénekkal kapcsolatban. E zűrzavart csak fokozza, hogy egyesek teljesen felelőtlen kijelentéseket is megengednek maguknak.” Szilágyi szerint a „vend” kifejezés használatáról, a „vend kérdésről” Zsiga zavarosan beszél, „... egyszerre állít ellentétes dolgokat. Az igazság pedig épp fordítottja annak, amit Zsiga Tibor állít: nem az történt, hogy a magyarországi vendek a 20. században elkezdték magukat szlovénnek nevezni, hanem az, hogy a magyarországi szlovének egy része a rájuk vonatkozó magyar elnevezés, majd a 19. század végén meginduló magyarosítás hatására önmagát vendnek kezdte nevezni.” (kiemelés tőlem, M.K.M.)¹²

A vita a magyarországi szlovének és szlovéniai magyarok kapcsolatára nem volt negatív hatással. A „trianoni határok” 2004. május 1-jével jelképpé váltak. Szlovénia és Magyarország is az Európai Unió tagja lett. A két kisebbség kapcsolata azóta rendszeresebb, közvetlenebb.

⁹ Votek, J.: »Nisem jeziček na tehtnici.« (Nem vagyok a mérleg nyelve). *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf. 35. sz. (1997. aug. 28.), 8.

¹⁰ Göncz, László: Slovenstva nihče ne napada! *Vestnik*, Murska Sobota, 49. évf. 21. sz. (1997. május 22.), 3. (A szlovéniséget senki sem támadja!)

¹¹ Bence Lajos: Sajnálkozó írás egy támadás kapcsán. *Népijság*, Lendva, 41. évf. 21. sz., (1997. május 29.), 5.

¹² Szilágyi Imre: »Rendezni végre közös dolgainkat«. (Gondolatok a Zsiga Tibor–Vilko Novak vita kapcsán.) In: Göncz László (szerk.): A Mura mente és a trianoni békeszerződés. = Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba. In: *Lendavski zvezki/Lendvai füzetek* 17. Lendva/Lendava, 2000, 186.

2. Asszimiláció a szülőföldtől távol

A Vas megyei szlovének gazdasági és kulturális központja az 1990-es évekig Szentgotthárd volt. Ma már gazdasági központnak nem nevezhető, mivel sok munkahely megszűnt a városban, amely szlovéneket is foglalkoztatott. A kulturális események, rendezvények pedig már nem koncentráálódnak csak Szentgotthárdra, az egyes falvakban is rendszeresek.

A szlovén lakosság többsége az 1960-as években költözött Szentgotthárdra. Ennek fő oka az ottani munkalehetőség volt. Vas Megye Tanácsa Nemzetiségi Bizottságának 1984. évi tájékoztatója szerint „életkörülményeik a magyarokéval azonosak. A Szentgotthárdra települtek asszimilálódnak, de anyanyelvüket használják. A nyelvhasználat elsődleges tere a családi környezet. Néhány család a lakóhely megváltoztatásával kevésbé törődik gyermekük szlovén nyelvre való megtanításával, pedig a kétnyelvűség társadalmi értéket képvisel...”¹³

Egy 1984. évi vizsgálat során 15 (homogén vagy szlovén–magyar) családot kerestünk meg Szentgotthárdon, akik a környező falvakból költöztek be, többnyire az 1960-as években. A vizsgálat eredményeként megállapítottuk, hogy a városiasodás, az átértegeződés, a kulturális hasonulás az asszimilációhoz vezetett. A szentgotthárdi szlovéneket ekkor kettős mobilitás jellemezte: a területi mobilitás és a rétegváltás (parasztból munkássá lettek). Mivel Szentgotthárd munkás rétege magyar volt, a szlovén is úgy érezte, hogy meg kell változtatnia értékrendjét, szokásait is.¹⁴

Az asszimiláció tipikusan családon belüli, nemzedékek közötti integrációs folyamat, de egy nemzedéken belül is lehet jelentős. Az első generáció nyelvi asszimilációja sohasem tökéletes és befejezett. Az asszimiláció nyelvi, szociális, kulturális téren nem egyenletes. Attól is függ, hogy a házastárs saját nemzetiségű-e vagy nem.

A letelepedés következtében a második generáció már a teljes egyenjogúságot tűzi ki célul, s annak eszköze a család hasonulása. Az asszimiláció szakítás is a réggel, konfliktushelyzet az egyénben, a családban, a nemzedékek között. Egy *Hegyeshalomba férjhezment szlovén nő* fiai már nem tudnak szlovénül. Az egyik még nem nősült meg, anyjával él. Ősokat megért, kicsit beszél is, és a szlovén kultúra iránt is érdeklődik. Az 1940-es születésű szlovén anya nagyra értékeli az országos szlovén találkozókat. Akik ezen részt vesznek, még tudnak szlovénül, s hasonlóképpen vélekednek: „*Még mindnyájan tudunk szlovénül, el sem lehet felejteni. Az ember rendesen nem is tud magyarul. Hogyan felejtene el az anyanyelvét.*”¹⁵

A szülőföldjéről elköltözött generációra átmeneti állapot jellemző. Már elhagyták a magukkal hozott kultúrát, de nem integrálták az újat. Mindkét közösséghez szeretnének tartozni, de egyikhez sem tartoznak igazán. Ez kisebbségi érzést, bizonytalanságot keltethet bennük. Az új közegbe költözés utáni időszakban legfontosabb számukra a gazdasági aktivitás. Ha dolgoznak, és sikerül megtakarítaniuk a szükséges pénzt, akkor biztonságban érzik magukat, és a környezet igényeit átvéve alakítják ki életformájukat. Ezek után arra törekszenek, hogy úgy éljenek, mint a többség. A szülőfalu kultúrája nem eléggé élő ahhoz, hogy versenyezzen az újjal.

¹³ Tájékoztató a Szentgotthárdon élő nemzetiségiek élet- és munkakörülményeiről. Vas Megye Tanácsa Nemzetiségi Bizottsága. 1984. IX.

¹⁴ M. Kozár Mária – Hirmök Katalin: Szlovének a városokban – Szentgotthárd. In: *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. 2. Budapest–Békéscsaba, 1986. 487–493.

¹⁵ Forrás: Magyar Rádió Szlovén Műsora, 2003. 08. 31.

Egy 1931-ben született szlovén férfi Bakonyszentlászlóra nősült. Felesége magyar. A faluban él egy fiatalabb szlovén házaspár, akik egymás között szlovénül beszélnek. Az idősebb úrral is szeretnének szlovénül kommunikálni, de ő nem beszél anyanyelvét. Arra hivatkozik, hogy magyar felesége ezt nem veszi jónéven. A Magyar Televízió szlovén nyelvű adásait (Slovenski utrinki) viszont nézi, s arról szlovén falubelijével magyarul beszélget.¹⁶

Az új környezetben a beilleszkedés fokozatosan történik. Kezdődik a tárgyak átvételével, amelyeket szinte azonnal kénytelenek használni, ha meg akarnak élni. A viselkedési mintákat csak hosszabb idő után veszik át. A beilleszkedési folyamat eredménye az asszimiláció, ami nem jár feltétlenül az eredeti azonosság feladásával.

Ez első generációnál még általános jelenség a kettős azonosságtudat. A szülők például fontosnak érzik nemzetiségük megőrzését, de gyerekeik karrierjét féltve meg akarják óvni a második nemzedéket a *sehová sem tartozás lelki töréseitől*, ezért otthonukban a családi érintkezésből kiiktatják az anyanyelvet. Van, ahol a szülők kizárólag szlovénül beszélnek gyermekeikhez, akik azonban magyarul válaszolnak. Ennek következtében a gyerekek csak „félszlovének”, a beszédkészségük alig terjed túl az egyszerű konyhanyelven. Ez a Szentgotthárd környéki szlovénekre is jellemző, nem csak a szülőföldjüktől távol, magyar környezetben élőkre. Persze vannak kivételek.

Egy Budapesten élő szlovén házaspár két gyermeke beszél a szülők anyanyelvét, a hazai szlovén nyelvjárást, és (tanfolyamon) irodalmi nyelvet is tanulnak. Anyjuk szerint „jobban beszélnek, mint a felsőszőlői gyerekek. Ha azoknak szlovénül mondom valamit, úgy néznek rám, mintha angolul beszélnék. Amikor szlovénül megkérdem: Hát te nem tudsz szlovénül? Á, én nem tudok – felelnek magyarul. Ha a családban szlovénül beszélnek, azért ott a gyerekek is megtanulnak.”¹⁷

Ritka a kétnyelvűség, az anyanyelvhez való hűség, a hagyományok öntudatos ápolása. Véleményük szerint helyes a kétnyelvűség, a két kultúra harmóniája csak előnyös lehet, többletet adhat a gyerekeknek. De ezek csak elvek, gyakorlati megvalósulásukra szinte alig akad példa. Ennek okát a szlovén nyelvtudás társadalmi tekintélyének csekély mértékében, gyakorlati alkalmazásának korlátozott lehetőségében kell keresnünk.

Ha a szlovén nyelv gyakorlati alkalmazására széles körben is lehetőség lenne, valószínűleg többen ragaszkodnának hozzá.

3. Asszimiláció a statisztika tükrében

A magyarországi szlovén nemzetiségű lakosság számának alakulása nehezen követhető nyomon a különböző népszámlálások eltérő adatfelvételi és publikálási gyakorlata miatt. De így is megállapítható, hogy Vas megyében a „vend” (a régi népszámlálások kategóriája), vagyis a szlovén anyanyelvűek száma 1900 óta folyamatosan csökken. Az 1960-as, 1970-es évektől a csökkenés évenkénti üteme jelentősen felgyorsult.

A jelen lévő népesség statisztikai adatai szerint a Szentgotthárd környéki kilenc szlovén községben 1869-ben 4174 lakos élt. A lakosság száma 1900-ig lassan növekedett (22%). 1900 és 1910 között 7,8%-kal csökkent, 1910 és 1941 között ismét növekedett, 5,4%-kal. A vasi szlovén községekben a lakosok száma 1900-ban volt a legmagasabb (5361 fő), a legalacsonyabb pedig 1990-ben (2268 fő). Jelentős csökkenés következett be 1900–1910 és 1949–1960 között.

¹⁶ Forrás: Magyar Rádió Szlovén Műsora, 2003. 01. 26.

¹⁷ Forrás: Magyar Rádió Szlovén Műsora, 2003. 10. 12.

Az első időszakban a lakosság száma 442 fővel csökkent (8,2%). Sokan kivándoroltak az Egyesült Államokba, európai országokba vagy Magyarország más vidékeire költöztek. 1949 és 1960 között a népesség 18,5%-kal csökkent (951 fő). Legnagyobb mértékben Orfaluban (25,3%) és Alsószőlőnőkön (20,9%).

A statisztikai adatok szerint 1960 és 1990 között 1934 fővel (46%) csökkent a Szentgotthárd környéki szlovén községek népessége.

Az 1990. évi statisztika már csak hat község népességi adatait tartalmazza, mivel Rábatófalut 1983-ban Szentgotthárdhoz csatolták. Ezzel „eltűnt” a statisztikából az 1980-ban 680 főt számláló szlovén község. A megmaradt hat község népessége 1990-ben 2268 fő volt. A statisztikai adatok szerint tehát 1869 és 1990 között a Szentgotthárd környéki szlovén községek lakossága 1906 fővel, vagyis 45 százalékkal csökkent.¹⁸

Az 1990. és 2001. évi népszámlálás adatait összehasonlítva a szlovén nemzetiséghez tartozóknak vallók száma több mint ezerrel (37%) nőtt.¹⁹ Az asszimilációt ebben az esetben a rendszerváltás után alakult különböző szlovén szervezetek, egyesületek, kulturális csoportok és rendezvények próbálták lassítani.

4. Érdekképviseltek

A magyarországi szlovénség politikai érdekképviselését 1947 és 1990 között a budapesti székhelyű *Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége* látta el, melynek 1972-től szlovén előadója is volt. Szentgotthárdi székhelyű szlovén szekció 1986–1990 között működött.

A rendszerváltás után, 1990. október 27-én, Felsőszőlőnőkön megalakult az első önálló szlovén kulturális szervezet – a *Magyarországi Szlovének Szövetsége*. Szlovénia önállóságának nemzetközi elismerése után a magyar és a szlovén kormány 1992. november 6-án aláírt egy „Egyezményt a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség külön jogainak biztosításáról.” Az egyezmény mindkét országot kötelezi arra, hogy gondoskodjék a két nemzetiség identitásának megőrzéséről, anyanyelvi oktatásáról, kulturális tevékenységéről, tájékoztatásáról. Támogatja a kisebbségek és anyaországuk kapcsolatát.

Az 1994 utáni időszakban a Magyarországi Szlovének Szövetsége, a települési kisebbségi önkormányzatok és az Országos Szlovén Kisebbségi Önkormányzat között *együttműködés* alakult ki a közös célok és feladatok megvalósítása érdekében. Az 1994 utáni évek legnagyobb eredményének tartják a *Szlovén Kulturális és Információs Központ*, a *Szlovén Főkonzulátus* (1998) és a magyarországi szlovének önálló rádiója, a *Radio Monošter* (2000) létrehozását Szentgotthárdon.

Szlovén kisebbségi önkormányzatok működnek Budapesten, Mosonmagyaróvárott, Székesfehérváron és Szombathelyen is. A 2001. évi népszámlálásban található először statisztikai adat *Szombathely* szlovén nemzetiségű lakosságáról. Szlovén nemzetiséghez tartozóknak vallotta magát 75 fő, kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődik 79, szlovén anyanyelvűnek vallotta magát 69 fő, a szlovén nyelvet családi, baráti körben

¹⁸ M. Kozár Mária: A magyarországi szlovének demográfiai sajátosságai. In: *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest, 1994. 333–338.

¹⁹ *Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. KSH. Budapest, 2002. 10.

használja 62 fő. A szombathelyi Szlovén Kisebbségi Önkormányzat becslése szerint 100 lehet a szlovén nemzetiségűek száma Szombathelyen. Területileg a városban szétszórtan élnek, de összetartanak. Rendezvényeken kívül is összejárnak, barátkoznak.

A mosonmagyaróvári Szlovén Kisebbségi Önkormányzat megalakulásának előzményeiről, tevékenységéről az önkormányzat elnökénél érdeklődtünk. Az elnök és a képviselők fizikai munkások, nem értelmiségiek. Mégis vállalkoztak egy olyan szervezet létrehozására és működtetésére, amely sok szervezőmunkával és adminisztrációval jár. Korosztálya az 1970-es években került Mosonmagyaróvárra. A kezdeti nehézségeket együtt küzdötték le.

„Az 1970-es években úgy tízen jöttünk Mosonmagyaróvárra dolgozni szlovén fiúk. Mindig együtt, bandában jártunk, és szlovénül beszélünk. Fiatalkorúak voltunk, senki nem mert belénk kötni, amiért szlovénül beszélünk. De mint munkásokat is megbecsültek minket. Kétszer annyit dolgoztunk, mint a magyarok, hogy megtarthassuk a helyünket.”

Később családot alapítottak, kevesebbet találtak és hiányérzetük támadt.

„Sokszor mondtam a fiúknak, hogy nincs ez így jól. Lassan már nem is köszönünk egymásnak. Hónapokig nem találkozunk, egy szlovén dalt sem énekelünk el, nem beszélünk szlovénül... Aztán úgy gondoltuk, hogy ha már egyszer megengedik, hogy ilyesmit csináljunk, akkor összehozzuk mi is. Összefogjuk az embereket, hogy ne múljon el ez (a kultúra) úgy, hogy semmi se maradjon belőle. Szerintem 150-en vagyunk. A gyerekekkel és az unokákkal együtt. Igaz, beszélni már nem tudnak, de ők is hozzánk tartoznak, a mi vérünk folyik bennük. Akik régóta nem kaptak szlovén újságot, reklamáltak. Nem csak a szlovén férfiak, a feleségük is. Annak ellenére, hogy nem tudják elolvasni az újságot, a képeket nézik meg, és azokból már kikövetkeztetik, hogy miről van szó. Önkormányzatunk először a szülőföldről hívott meg táncosokat, énekkarokat. Szlovén nyelvű misét is szerveztünk. Mindegyik rendezvényünkön magyarok is részt vesznek. Szeretnénk nekik is megmutatni, milyen szép a mi szlovén kultúránk. Szeretnénk, ha megismernék anyanyelvünket, kultúránkat.”

Tapasztalatunk szerint a szülőföldtől távol élő szlovének általában jobban ragaszkodnak anyanyelvükhöz. Idegen nyelvi környezetben sem nyelvilag, sem kulturálisan nem asszimilálódtak teljesen vagy véglegesen.

Ugyanakkor elmondható, hogy a magyarországi szlovének többsége ma a szlovén kulturális hagyományokhoz és értékekhez kötődik már csak, anyanyelvéhez kevésbé ragaszkodik. A nyelvi asszimiláció jellemzőbb, mint az akkulturáció.

Biczó Gábor az asszimiláció fogalmának etimológiai-filológiai elemzése során megállapította, hogy az angolszász társadalomtudományi gyakorlat ötvözi a latin és a német megközelítés eredményeit. E szerint az *akkulturáció* és az *asszimiláció* fogalmának jelentéstartalma kiegészíti egymást. Biczó szerint „*az akkulturáció mindig leírható egyfajta kulturális asszimilációként, míg nem minden asszimiláció jár együtt akkulturációval.*”²⁰ Az akkulturáció folyamán egy kisebbségi kultúra tagja elsajátítja a befogadó kultúra nyelvét, szokásait, értékeit. Ebben az esetben kulturális asszimilációról is beszélünk.

²⁰ Biczó Gábor: Az asszimiláció fogalmának etimológiai-filológiai elemzése. In: *Vagabundus. Gulyás Gyula tiszteletére*. Miskolc, 2004. 23–34.

Az asszimiláció folyamatában megfigyelhető tendenciaszerű változások jellemzésére, leírására alkalmas terminus még az *adaptáció*, az idegen szokások, értékek átvétele. Az *akkomodáció* alkalmazkodást, igazodást, hozzáilleszkedést jelent. Az asszimiláció nemcsak a hasonulás (utánzás) eszközével megvalósított elfogadás és színlelt tettetéssel elért önelfogadtatás, hanem egyúttal mindig befogadás is.

Az asszimiláció fogalma magában foglalja az akkulturációra, az adaptációra és az akkomodációra jellemzőket is. Ezért olyan folyamatszerű változásnak tekinthetjük, amelyben egy konkrét csoport vagy egyén etnikai, kulturális, nyelvi státusa részlegesen, esetleg teljes mértékben, a „természetesen adott külső környezet megváltozásának következményeként módosul.”

A magyarországi szlovének az utóbbi 15 évben fokozatosan feladták anyanyelvüket, hagyományos kultúrájukat. A városi kultúra utánzására törekszenek a falvakban is, amely modernizációt és univerzálódást jelent. A szlovén politikai és kulturális szervezetek mindent megtesznek azért, hogy a Szentgotthárd környéki, budapesti, mosonmagyaróvári, szombathelyi és másutt az országban élő szlovének továbbra is megőrizték anyanyelvüket, hagyományos kultúrájukat. Különböző rendezvények segítségével szorosra fonják kapcsolataikat, hogy megmaradjon bennünk a szlovén nemzetiséghez való tartozás tudata. A különböző külső megnyilvánulási formák (kulturcsoportok, újság, rádió, rendezvények stb.) hozzájárulhatnak a származástudat ébrentartásához, az asszimiláció késleltetéséhez. Az évente megrendezett országos találkozó és nagyobb rendezvények alkalmából meggyőződhetünk róla, hogy a szülőföldtől távolabb élők jobban ragaszkodnak gyökereikhez, anyanyelvükhöz. De gyermekeik asszimilációját már nem tudják megakadályozni, sem a szülőföldjükön, sem az attól távol élő szlovének.

Horváth Sándor

**A grádistyei horvátok XVI–XX. századi
asszimilációjának példái***

**Examples for the Assimilation of the Croatian in Grádistye
between the 16th and 20th Centuries**

On the evidence of the many local researches on identity, the Magyarization process of the Croatian population in Vas County, and its micro-regional changing based on the deterioration of the language and on ethnic mixed marriages, draw an idealistic and a realistic picture at the same time: once the strategies in connection with the majority nation showed local andogamy. These days it shows a declining tendency. All these are determined by the religion, and also by the role and influence of the local Church and priest. Different locations of work, the gravity of former illiteracy and the migration for work in these days, and also the commitment of the local press to tasks serve as attraction and inclination. The areal influence group cannot be independent from the shaping of the international, interregional and intercultural net of connections, but its rate can be different in every settlement. Therefore, the comparative analysis of dual identity can be measured not only on a local scale, but also in cultural eras and trends.

1. Bevezetés

Vas megyében ma is jelentősebb számú horvát él Felsőcsatáron, Horvátlövön, Horvátzsidányban, Nardán, Ólmódon, Peresznyén és Szentpéterfán. Az elmagyarosodás – mondhatni – végső stádiumában van Felsőberkifalu, Bozsok, Harasztifalu, Horvátnádálja és Tömörd esetében, ami elsősorban a nyelvhasználatban érhető tetten.

A horvátok nyelvének romlásáról már a XVIII. századi források is szólnak. 1781-ben kiadott imakönyvében a következőket írja Sosterich: „...sokan azt mondják majd: Ez nem igazi horvát nyelv (...) minthogy a nyelvünk a magyar királyságban már annyira romlott, kevert, hogy szinte minden faluban másként beszélnek, ahogy ezt magunk is meg kell erősítsük, hogy itt a némettel, ott a magyarral, másutt a szlovákkal, vagy még más nyelvel is keveredik, romlik és pusztítódik a nyelvünk. Ugyanígy van az írásban és a nyomtatásban (...) mindenki másként írja le a horvát szavakat...”¹ Az azóta eltelt jó két évszázad alatt az összes település elmagyarosodhatott volna. Mégsem ez történt. Az egyik falu elmagyarosodott, a másik nem. Miért? Mi okozta az egyiknél az elmagyarosodást? A másiknál mi volt másként, vagy mi hiányzott? Tanulmányunkban nem elégedünk meg az olyan közszájon forgó klisékkel, mint: a konzervatívabb faluközösség jobban megőrzi kisebbségi

---

* A tanulmány az OTKA T 037400 sz. Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás: kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovén és szlovák kisebbség körében szinkrón és diakrón dimenzióban című kutatása keretében készült.

¹ Sosterich, Jeremias: Marianszko czveche (...) Soprun, 1781. Közl.: Hadrovics László: *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Bp., 1974. 523–524. – Makaróni nyelvként emlegetik e horvátok „romlott nyelvét”. Csaplóvics: *Kroaten und Wenden in Ungarn*. Pressburg, 1828.

jellegzetességeit, a munkakörülmények megváltozása gyorsítja a beolvadást, a vegyes házasságok siettetik a (kisebbségi) anyanyelv elhagyását. Azt gondoltuk, ha igaz lenne is az, amit a klisék állítanak, meg kell néznünk végre közelről, mi és hogyan hat az identitás megőrzésében, elvesztésében vagy megváltozásában.

2. Az etnikai vegyes házasságok és az asszimiláció

Az elmagyarosodás részben a „vegyes házasságokkal” magyarázható. Vízválasztóként a második világháborút vagy a téveszesítést említik, amikor az itt élő idősebb generáció tagjai állítják, hogy régen nem volt szokás a falun kívülről házasodni, mint most. Ez persze csak a hagyományos kultúrájú közösség ideál-képe, amely nem azonos a valósággal, a reál-képpel. Az ideált tudja, s alkalmanként hangoztatja a közösség egyik vagy másik tagja, a reált pedig megéli. Régebben „az emberek emlékezete alapján Nagynardán minden fiatal helybeli házastársat keresett magának. Mondták is arra, aki más faluból – vagy más faluba – házasodott, hogy senkinek sem kellett Nardán!” „A Délnyugat-Dunántúl mikrotájai vizsgálata” című kutatás azt is tudakolta, hogy honnan házasodtak az egyes településen élők. A vizsgált községekben alig választották azt, hogy csak lokálisan endogám – tehát falun belüli – házasság volt szokásban. Csak Horvátlövő, Harasztifalu és Horvátnádalja esetében hangsúlyozták a falun belüli házasodást.

A harasztifalusiak azt mondták, hogy falun belül házasodtak, nagyon ritka volt a vidékről hozott házastárs. A horvátnádaljaiak a „helyben” mellett a környéket is megemlítették. Hogy Horvátnádalja faluközössége konzervatívabb volt, zártabb rend uralkodott benne, ezt mutatja az is, hogy megpelyválták a leány házát, ha kérőjéhez nem ment hozzá, tehát, ha akadt helybeli kérője, illetl hozzámennie, vagy az egész família lenyelte a békát, hogy szegényszemre megpelyválták a házukat. Viszont szinte egyöntetűen csak horvát (ha ezt írjuk, *többségében* horvátok lakta falvakra gondolunk) településeket jelöltek meg a házasodási körzetekben. Horvátszidányban például kiemelték: 1945-ig csak horvátokkal és katolikusokkal házasodtak. Középről kellett házasodni, magyarázták Nardán: „Mert így van még a könyvekben is: házasodj minél közelebről, komát pedig minél távolabbról szerezz. Most meg pont fordítva van.”² A kérdőívre adott válaszokban az alábbi nem horvát településeket említették: Borszokon Perenyét, Velemet, Kőszegszerdahely, Nardán Vaskeresztet, Ólmodot, Kiszsidányt, Szentpéterfán Kertest és Jákot.

Az ideállal azonban szembesítenünk kell a reál-képet: át kell tekintenünk a házassági anyakönyveket. Az összehasonlított települések matrikuláit e szempontból – Horvátnádalja kivételével – megvizsgáltuk, illetve vizsgáljuk. A részeredmények tanulságait az exogámia arányát érzékeltető grafikonokból vontuk le. A sorból Szentpéterfa lóg ki: 1831-től 1895-ig a lokális exogámia itt átlagosan 20–25%-os. Az összes többi településen 50% körül mozog. 1850 után Nagykölked és Ólmod és kisebb mértékben Harasztifalu és Horvátszidány esetében nagyobb a kilengés fölfelé, azaz a házasodásnál kifelé. (A század első feléből még nincs meg minden településről a grafikonunk, másrészt a XVIII. századra eddigi elemzéseink alapján igazolódni látszik Örsi Julianna megállapítása: „*Fő tendenciaként megfogalmazhatjuk, hogy Magyarországon a települések – a házassági kapcsolatokra tekintve – a XVIII. században nyitottabbak. Az endogámiára való törekvés legerősebb a XIX. század második felében. Napjainkra ismét az exogámiára való visszatérés a jellemző.*”)³

² Horvátul: „Ženi se iz čin bližega a kumi se iz čin daljega. Sad je pont fordítva.” (Sic!)

³ Örsi Julianna: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XIX. században. In: Novák László – Ujváry Zoltán szerk.: *Lakodalom. (Folklor és etnográfia 9.)* Debrecen, 1983. 36.

Még mielőtt bármily elhamarkodott következtetéssel kijelentenénk, hogy a múlt században s különösen annak második felében – Szentpéterfa kivételével – meglehetősen nyitottak voltak az érintett települések, figyelembe kell vennünk valamit. Az exogámia mellett az etnikai exogámiát is.⁴ Szentpéterfa falun kívüli házadosásaiból csak egy-két százalék horvát, tehát a péterfai lokális exogámia szinte mindig etnikai exogámia is. Az etnikai exogámia átlagát tekintve ilyen Harasztifalunál is. De ennél alacsonyabb Narda, Ólmod és Horvátszidány esetében; Harasztifalura jellemző, hogy bár az átlag alacsony, a kilengések magasak: nullától a negyven százalékig terjednek. Ólmod szélsőségei azzal is magyarázhatók, hogy itt nagyon kis lélekszámú település házassági kapcsolatairól beszélünk: a kevesebb házasságkötés osztályozásánál az arányszámok szélsőségesebbek. Vagyis Szentpéterfa 14%-os, tehát legkisebb etnikai exogámiája – 1871-től 1880-ig – 13 házaspárt jelent, ugyanakkor Ólmod legmagasabb, 23%-os etnikai exogámiája – 1811-től 1820-ig – mindössze 2 házaspárt takar. A házassági kapcsolatok számszerű vizsgálatának ez a másik veszélye, ha az értelmezésnél figyelmen kívül hagyjuk.

Esetünkben van egy harmadik módosító tényező is, amely nem teszi teljesen pontosá a számításainkat. A római katolikus egyház matrikuláiban mindig csak az egyes fárákhoz, anyaegyházakhoz tartozó településeken kötött házasságok szerepelnek. Ha a legény vagy a leány egy másik plébániához tartozó templomban lépett oltár elé, akkor egyszerűen elvész a szemünk elől. Pedig az is exogámia, ámbar igaz, hogy ezek az ifjú házások többnyire másutt, vagyis a szülőfalujukon, addigi lakóhelyükön kívül élnek esküvő után, tehát nincs vagy csupán csekély hatásuk van arra a közösségre, amelyet elhagynak. (Egészen sajátos a kivándorlók, valamint az egyházi rend kebelébe távozók – például a szerzetesnőnek menők – hatása szülőhelyükre. Itt Szentpéterfát hozhatjuk példának. De erről később szólunk.)

Míg az eddig említett falvakra etnikai endogámia a jellemző, addig Tömördön, Nagykölkeden és Horvátlövön erősen keveredett az új családokban az anyanyelv. Ráadásul Tömördnél az etnikai exogámia zömében nem a vegyes anyanyelvű házaspárokat jelenti, hanem szinte kizárólag magyar településről származó nőt és férfit. A satírozott területen látható görbe mutatja, milyen arányú az a házasságkötés, amelynél sem a menyasszony, sem a vőlegény nem horvát. A válasz egyszerűbb, mint gondolnánk: a helyi Guary- és Chernel-birtok alkalmazottai voltak e magyarok. Ezt elegendő biztonsággal állapíthatjuk meg az anyakönyv ilyen bejegyzéseiből: „szolgálók”, „Tömördön szolgálnak”, „napszámos”, „cseléd”. Azt észrevehetjük, hogy Tömörd lakossága csaknem kétszereződik, amikor az exogám házasságok szaporodnak. Amikor pedig hirtelen megugrik a duplán exogám házasságok száma, akkor stagnál a népesség száma: vagyis az „öslakosság” aránya csökken. De ez már ismét a munka vizsgálatához vezet minket.

A nardai házassági kapcsolatok vizsgálatánál már számba vettük, mi minden befolyásolja a házadosási kör kialakulását, hogy milyen típusú exogámiákról beszélhetünk, ha következetesen alkalmazzuk az Őrsi Julianna féle terminust.⁵ Most ezeket a szempontokat alkalmazzuk a vizsgált településekre.

A házasságkötésnél alapvető tényező a vallás. A Tömörddel szomszédos Nemescsón és Meszlenben, valamint a Bozsokhoz közeli Kőszegdoroszlón, Cákon és Lukácsházán szép

⁴ Pontosabb meghatározás hiányában a XIX. században többségében horvátok lakta településekről hozott házastársi etnikai endogámiának tekintettük. A vezetéknev és a nemzetiségi hovatartozás korrelációjáról: Horváth Sándor: Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán. *Vasi Szemle* 1989. 192.

⁵ Vö.: Őrsi Julianna, 1983. és Horváth Sándor, 1989. 89.

számban voltak (s vannak ma is) evangélikusok, míg a Nagykölked és Harasztifalu melletti Kiskölkeden és a Rádócokon reformátusokat találunk. A katolikus horvátokat ugyan a XVII. században próbálták protestánsná változtatni, de ez minden erőfeszítés ellenére sikertelen vállalkozás maradt. Érthető, hogy a vallás egészen a közelmúltig éles határvonalat jelentett társadalmi kapcsolataikban. Tehát ha nyitottak is a magyar települések felé a horvát falvak a házasságkötéseikkel, csak kivételes esetben nyitottak evangélikusok vagy reformátusok irányába. A bozsokiak a kérdőíves válasznál csupa magyar községet neveztek meg házassági körzetül, de nem Kőszegdoroszlót, Cákot és Lukácsházát, hanem Perenyét, Velemet és Kőszegszerdahelyet. A tömördiek is kiemelték: az azonos vallás fontos volt. A valóban nyitott – exogám – házassági kapcsolatrendszerű Bozsokon azonban nem említették egy szóval sem a déli szomszédot, Bucsut. Azért, mert az már egy másik, önálló fára, anyaegyház.

Tömördnél a plébánia körzete nem lépte át a falu határát, ezért itt az exogám házasságoknál gyakori az etnikai endogámia néhány horvát faluval: Horvátzsidánnyal, Peresznyével és Harasztifaluvál. Tömörd lakossága nyitni volt kénytelen, hisz nemcsak magyar települések gyűrűjében található, hanem a szomszédban részben evangélikusok élnek. A másik oldalon pedig a megyehatár húzódott Tömördnél: Bük, Csepreg, illetőleg Horvátzsidány és Peresznye már Sopron megyéhez tartoztak. Fontosabb volt az etnikai endogámia, mint a megyehatár és a fizikai távolság. (Harasztifalu mintegy 40 kilométerre van Tömördtől.) Tömörd elmagyarosodásának egyik – legfőbb – okát mégis az exogám házasságokban, méghozzá a duplán exogám házasságokban látjuk. Felsőberkifalu és Horvátnádalja, Nagykölked és Harasztifalu elmagyarosodásában viszont épp az egyház játszott nagy szerepet. Az egyház, a világi hatalmasságokkal karöltve. Mindkét falu a körmendi plébániához soroltatott. Ott nem volt külön horvát papjuk. Pedig még „1646-ban Horvátalja, Felsőberkifalu, Harasztifalu és Nagykölked lakói egy horvát papot fogadtak, akit Nagykölkeden iktattak be plébánosnak.”⁶ Meg kell jegyezzük, hogy a XVI–XVIII., sőt még a XIX. században sem volt egyedülálló, hogy horvátországi vagy Horvátországban tanult papok, illetve kántortanítók tevékenykedtek a grádistyei horvát településeken. A Muraközből származhatott Grgur Mekinich-Pythraeus, akinek a neve az első, Nyugat-Magyarországon kiadott horvát nyelvű könyv kiadójaként maradt fenn: 1609-ben jelent meg először protestáns imakönyve. De őt megelőzően a kelénpataki glagolita pap, „Juraj Zywanich” is vélhetően Horvátországból érkezett a grádistyei horvátokhoz 1561-ben. Horvátországból származott Tömörd 1647-ben említett tanítója, Thomas Franetic, a nagynardai plébánosok: Georg Pribanics (1755-től 1790-ig), Michael Zdravec (1830-tól 1863-ig, ő közben Rohoncon is plébánoskodik), valamint Frideczky György. Frideczky nagynardai plébánosként adta ki 1869-ben *Angjel cuvar* (Őrangyal) című imakönyvét, ami azért kiemelkedő a grádistyei horvátok művelődéstörténetében, mert először ebben szerepelnek – a magyar mozgalommal szinkronban működő – horvát nyelvújítással bevezetett (hacsekés) horvát betűk.⁷ Mégis erőszakos elmagyarosítással kell számolnunk a 18. századtól kezdve a Körmend környéki falvak, valamint Bozsok esetében. „A körmendi

⁶ Völgyes Ferenc: *Harasztifalu története. Az iskola története*. 1987. 4. p. (Kézirat) SNA-1633. (Szombathely, Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának Adattára)

⁷ Bencsics, Nikolaus: Einige Bemerkungen zu älteren Beziehungen der burgenländischen Kroaten zur alten Heimat. In: *Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst*. (Burgenländische Forschungen. Sonderband VII) Eisenstadt, 1984. 14–18.

*úriszék pl. határozatot hozott, hogy az uradalomhoz tartozó három horvát falu lakosai csak a körmendi papnál gyónhatnak és kereszteltethetnek.*⁸

A sematizmusokra a települések nyelvével kapcsolatban nem kell adni, figyelmeztet 1871-ben napvilágot látott könyvében Fran Kurelac.⁹ Az ebben a könyvben leírt tapasztalatokat 1846-os és 1848-as gyűjtőútján szerezte e horvát hazafi. Szerinte: „*a magyar sematizmusokra ilyen számbavételnél senki sem támaszkodik, mert azokban csak ott írják, hogy 'Lingua Croatica', ahol horvátul prédikálnak, (!) de hány olyan falu van, amelyikben a romlatlan horvát nyelv mellett sem horvát pap, sem horvát prédikáció nincsen! Ilyen falvak Bozsok, Nádálja stb.*” Kurelac hivatkozása zavaros, de minden bizonnyal Horvátnádáljáról mondja el azt, hogy az emberek elpanaszolták neki a szentkúti búcsúban, hogy saját pénzen kitanítottak egy nádáljai legényt, hogy legyen, aki a saját nyelvükön hirdesse nekik Isten ígését. De ennek a papjuknak megtiltották, hogy horvátul prédikáljon.¹⁰ És valami hasonló történt a horvát pap nélküli Bozsokon is. A bozsokiakat a tanítójuk nem vezethette a horvát búcsújárásra Incédre (németül: Dürnbach), hanem egy német településre, magyarok közé mehetett csak velük.¹¹ Ugyanakkor Kurelac felidézti azt a pillanatot is, amikor éppen Rohoncra tartott, és megpillantott egy asszonyt, aki kislfiával horvátul beszélt. Egy arra járó városi alkalmazott rászólt a nőre, miért beszél azon „a kutya nyelven”.¹²

A szentpéterfai plébánia leányegyházai adnak arra magyarázatot, hogy a nagyon erős lokális endogámia mellett a kevés exogámia miatt jelent a legtöbbször etnikai exogámiát is. Az exogám házasságoknál Monyorókerék, Kolom és Tótfalu nagyon gyakran szerepel. Ezek pedig a szentpéterfai plébánia települései. A nardai exogámiánál kimutattuk, hogy az etnikai endogámia mellett a közigazgatási régiók is meghatározhatták az exogámia területét. A matrikulák alapján Nagynarda házassági körzetébe Felső- és Alsócsatár, Kiszarda, Csém és Incéd tartozott. Horvátlövő nem. Mert Narda és Horvátlövő a XX. század elején más közigazgatási egységhez tartozott: Narda a felsőcsatári körjegyzőséghez, Lövő a németlövőihez. Azelőtt pedig Horvátlövő évszázadokon át az Erdődyek birtoka volt, Narda pedig – egyebek mellett – Incéddel és Csémmel együtt a Batthyányaké.¹³ Az ottani körjegyzőség Köszegszerdahely központtal ugyanekkor a plébániával azonos területtel érintett: tehát a magyarosításuk könnyebben történhetett, ugyanúgy, mint a Körmendhez tartozó horvát falvaké.

Horvátlövőnél azonban nem találunk jelentős átfedést sem a házassági körzet és a plébánia területe, sem a házassági körzet és a közigazgatási egység között. A XVI. század folyamán a horvátok csak kivételes esetben telepedtek le etnikailag zárt, csak horvátok lakta faluban. Eddigi ismereteink szerint a vizsgált települések közül valószínűleg csak Tömördöt telepítették teljesen újjá a horvátok: az 1569-es urbáriumban csak horvát vezetőknél szerepelnek.¹⁴ Horvátlövőn kezdettől különösen sok német is élt. Ezért is há-

⁸ Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században*. Bp., 1985. 97.

⁹ Kurelac, Fran: *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*. Zagreb, 1871. XVI. és tovább.

¹⁰ Kurelac, Fran, 1871. XXX.

¹¹ Kurelac, Fran, 1871. XXIX.

¹² Kurelac, Fran, 1871. XXX.

¹³ Horváth Sándor, 1989. 200–201.

¹⁴ Hajszan, Robert: *Die Herrschaft Güns im 15. und 16. Jahrhundert*. Güttenbach/Pinkovak, 1993. 138.

zasodtak gyakrabban – Németlövő mellett – magyar- és németkeresztesiekkel, pornóiakkal a horvátlövőiek.

A házastárs megválasztásánál szerepet kapott a társadalmi, gazdasági státusz, az anyagi helyzet is. Ezt főképpen az akkori speciális szakmák esetén figyelhetjük meg könnyedén. (Gondoljunk csak a már említett esetekre: a Tömördön szolgálók házasságkötésére.) Az anyagi befolyásnak egyik elég általános példája, hogy a XIX. század második felében erősödik az endogámia való törekvés, amint azt Örsi Juliannától is idéztük. Mi ezt Narda házassági kapcsolatainak elemzésénél közvetve a jobbágyfelszabadtással, közvetlenül a birtokosztódás megakadályozásával, csökkentésével, késleltetésével hoztuk össze.¹⁵ Bármily magasra szöknek is az exogámiát ábrázoló grafikonjaink, a XIX. század végére minden esetben lefelé hajolnak. A legszegényebbekhez tartozó zsellérek-ből, mezőgazdasági segédmunkásokból és szolgákból számszerűleg a legtöbb Felsőcsatáron, Szentpéterfán, Harasztifaluban és Horvátnádálján volt – tanúsítják a múlt századi összeírások. Vagyis úgy tűnik, az anyagi helyzet nem dönti el, hogy egy faluközösség elveszíti-e etnikai identitását vagy sem.

3. A munkavégzés és az asszimiláció

A munkavállalást szokás az etnikai exogámia mellett az elmagyarosodás másik jellemző okának tartani. Amikor idegenben kell dolgozni, vagy amikor a helyiek idegenekkel keverednek munka közben. A mi falvainkban általában csak az uradalmakba, az uraság majorjába érkeztek idegenek dolgozni: a kérdőívre ezt választották Bozsokon, Horvátzsidányban, Nagykölkeden, Tömördön és Nardán. De módosabb családoknál másutt is dolgozhattak részesaratók, mint például Horvátnádálján a Mazalin és a Károlyi családnál. Csak a bozsokiak, a harasztifalusiak és a tömördiek tagadták a kérdőíves válaszadásnál, hogy ők eljártak volna máshová munkára. És ez talán Tömördnél sem ellentmondásos – mert a majorokban dolgozók mobilitására hivatkoznak –, bár a meszleniek és a kőszegdorozslóiak állították, hogy tömördiek is jártak oda dolgozni.

A többi horvát faluból nemcsak a környező majorokba, de „Stájerba”, Bécsbe is gyakorta eljártak. És bár gyér adataink vannak, mégis azt mondhatjuk, hogy a pendlizés, a vendégmunkás-lét sokkal régebbi, mint gondoltuk: a XIX. század elején már eléggé általános.¹⁶ Említi ezt Berzsényi Dániel is: „*A magyar lakta jobb tájaink között alkalmazsint legnépesebbek Sopron és Vas vármegyék rónái; de ez a népség is csak olyan, hogy ott sem győzi a magyar a maga gazdaságát, ott is Hénczek és Horvátok pergetik a sarlót és a csépet s még Kőszeg tövében is láttam csehországi kaszásokat.*”¹⁷ Fényes Elek pedig jó cselédeknek és híres fuvarosoknak nevezi e horvátokat.¹⁸ A Varasdig, Zágrábig, Fiuméig is elmenő horvát fuvarosokról, valamint az általánosabb – a Stájerország határá-

¹⁵ Horváth Sándor, 1989. 195.

¹⁶ Horváth Sándor: Kölcsönhatások a nyugat-magyarországi horvátok népi kultúrájában. In: Eperjessy Ernő – Krupa András szerk.: *A III. békécsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Bp.–Békécsaba, 1986. 744.

¹⁷ Berzsényi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom' némelly akadályairól. 1833. In: *Berzsényi Dániel összes művei*. Közrebocsátá (...). Döbrentei Gábor. 3. kiadás. Budán, 1842. 209.

¹⁸ Fényes Elek: *Vas vármegye. Mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. (Vas megyei levéltári füzetek 4.) 1836. (Szombathely, 1991.) 14.

tól szinte a Balaton partjáig tartó –, Vas vármegyét átszelő furmanságról már az újabb szakkutatások is plasztikus képet nyújtanak. A piacozókat, vásározókat a városokban ért hatások sem hagyhatták érintetlenül. A XVII. századi Kőszeg-környéki viseletről például ezt olvashatjuk Chernel Kálmánnál: „A nők öltözete lehető egyszerű, minden határozott jelleg nélkül, fenyűzésre, pipérére mit sem adnak, habár tekintetben a városban gyakran megforduló szomszéd magyar és horvát falvak asszonyai – kik a tarka barka költséges ruházatot tulságosan hajhásszák – az utánzásra elég csábító példát nyújtanak.”¹⁹ A környező magyar és horvát falvak asszonyai nyilván piacozni jártak, már annak idején is, és ha az ő „tarka barka költséges” ruházatuk nem is hatott a városiakra, a városok, a városiak nyilván hatottak rájuk.

Századunkban nyilván óriási élmény volt sok szentpéterfai lánynak, hogy elment Budapestre szolgálni. Szinte nem volt olyan nő a ma még élő, legidősebb generációból, aki ne ment volna ösztől Péter–Pálíg szolgálni. Szentpéterfáról származó apácák szerették nekik a munkát.²⁰ Mégsem látjuk az idegenben végzett munka és az elmagyarosodás közötti kapcsolatot, egyenes arányosságot egyik típusú munkánál sem. Figyelemreméltó, hogy a burgenlandi grádistyei horvát településen, Pásztorházán (Stinatz, horvátul: Stinjaki) ugyanezt tapasztalta Gaál Károly: „A hajadon nők a XIX. sz. végétől néhány évre rendszeresen bementek Magyarországra vagy kimentek Ausztriába szolgálni. Amíg a férfiak háromnyelvűek voltak, addig az asszonyok döntő többsége csak a falu horvát nyelvet beszélte. A szolgálat alatt megtanult nyelvet elfelejtették” – írja.²¹

4. Az analfabetizmus és az iskola szerepe a magyarosodásban

Szokás arról beszélni, hogy az analfabetizmus segíti a hagyományos kultúra őrzését, az iskolázottság, vagy legalább az írni-olvasni tudás gyorsítja az asszimilációt. A reformkorban a nemzetiségi területeken a magyar nyelv iskolai oktatása kiemelt feladat volt. Az elmagyarosítást szorgalmazták tulajdonképpen az erre vonatkozó törvencikkelyek. Amint erről Tilcsik György fogalmaz: „a közélet magyarosítását, a más ajkú népek értelmiségi rétegének elhódítását, nevezzük nevén: asszimilálását szolgálták” ezek a törvények, és a hozzájuk kapcsolódó akciók, mozgalmak. Ugyanitt olvashatjuk Tilcsiknél, hogy „Vas megye közgyűlése a 19. században először 1820. április 24-én foglalkozott az alsófokú oktatás nyelvének kérdésével (...) úgy határozott, hogy a jövőben csak olyan iskolamestereket lehet alkalmazni a megyében, akik tudnak magyarul.”²² Itt még az az érv dominált, hogy a magyar településeken olyan iskolamesterek tanítanak, akik nem tudnak magyarul. Néhány év múltán ez a törekvés egyértelműen a nemzetiségek elmagyarosítását célozta meg – így a horvátokét is. Nem véletlen, hogy még a XIX. század második felében elsősorban a nemzetiségi településeken nyit a vármegye óvodát. „Trianon és kör-

¹⁹ Chernel Kálmán: *Kőszeg sz. kir. Város jelene és múltja*. I. rész. Szombathely, 1877. 16.

²⁰ Adatközlő: Kurz Ferencné, Harangozó Mária, 1912. és Geosits Károlyné, Rumpell Julianna, 1912. Gyűjtés: 1992. 06. 11.

²¹ Gaál Károly: Megjegyzések a stinátzi (Burgenland) hímestojás alakulásához. In: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Bp., 1991. 444.

²² Tilcsik György: A magyar nyelv iskolai oktatása Vas megye nemzetiségi vidékein a reformkorban. In: *Előadások Vas megye történetéből*. Szombathely, 1990. 232–233.

nyéke”, tehát a század húszas évei (s a későbbiek is) különösen bővelkedtek irredenta magyarosításban. E korszak sajátos „virágának” tekinthetjük Szentpéterfa esetét, ahol a szinte kizárólag horvátok lakta falu kettébomlott: magyar és osztrák hűséget esküvő részre. A magyar „párt” egyik fő korifeusa egy – a szomszédos településről származó – horvát kántortanító volt.²³ Szentpéterfa végül Magyarországhoz csatolódtott, s köszönetképp „a leghűségesebb falu” elnevezést nyerte el.

Hogy a tanító–plébános–jegyző hármasa mily nagy hatású tevékenységet fejthet ki, például az elmagyarosításban, az éppen a Nagykölkeddel szomszédos, napjainkra már szintén elmagyarosodott falu, Horvátnádálja példáján keresztül válik világossá. A település új iskolájának felszentelésekor 1894-ben már arról írt a Vasvármegye, hogy: „*A község lakói eredetileg horvát ajkuak voltak, most is a házi magánnyelv a horvát. A gyermek, midőn iskolába kezd járni, csak horvátul beszél, de az iskolában és az egyházban a nyelv csak a magyar; most a tökéletes magyarosodás útján gyorsan halad előre; ezen magyar nemzeti misszióban nagy érdeme van az egyházi előljáróságnak s a tanítóknak, kik e községben egykoron alkalmazva voltak, vagy jelenleg ott működnek. (...) mily magasztos nemzeti szolgálatot tesz a tanító, ki 900 lakostól származó gyermeket nyelv és érzésben magyarrá nevel s a magyar állam tekintélyét külsőleg is nagyobbítja.*”²⁴ Frano Zenko Donadini az első világháborúban Körmenden volt katonaként. „*A horvátok Körmend környékén (Magyarországon)*” címmel 1916-ban Splitben kiadott kötetecskéjében többek között ezt írta: *Horvátnádálján „négy magyar (bevándorolt) család él, mégpedig a tanítóé, a jegyzőé, a kocsmárosé és a tulajdonosé.*”²⁵ Az elmúlt századokban a fenti négy státust betöltő ember vagy a tanító–pap–jegyző hármasa óriási szerepet töltött be a grádistyei horvátok identitásának megőrzésében. Ha a nyelv és az etnicitás megnyilvánulását vagy éppen annak megszüntetését, átalakítását vesszük görcső alá, akkor elsősorban az iskoláról kell beszélnünk. A horvát nyelv népiskolai oktatásban betöltött szerepéről és a magyarosításról kell szólnunk.

A magyar nyelvvalap korszakunk végéig a magyar nyelv minél hatékonyabb iskolai el-sajátítását volt hivatott serkenteni. Emellett egyes területeken további anyagi juttatást remélhettek a magyarosításban élenjáró tanítók. A Zichy-család nyugalmazott jószágigazgatója, Tárnok Alajos például 1867-ben tett alapítványt a magyar nyelv tanításáért a németújvári járásban.²⁶ „*Az inczédi Kath. Iskola horvát nyelvű valamennyi tanulói magyar tankönyvekkel ajándékoztattak meg; mert nevezett község derék lelkésze a serdüölő nemzedéknek megmagyarosítását vette czélba.*”²⁷

„*A horvát és vend községek közül a Bachkorszak óta hétnél több elnémetesedett, és a horvát s vend községek topografiai helyzete lassu folyamatban van most is, pedig a magyar állam érdeke nem ezt kívánja; és épen ezen érdek miatt kívánatos, de a vas megyei nem magyarajku nép példás – mondhatnám ösztönszerű hazafias – érzületével eléggé in-*

²³ Szentpéterfa kántortanítója sok évig a nagykölkedi horvát származású Németh János (1880–1961) volt.

²⁴ Iskola-szentelés. *Vasvármegye* 1894. dec. 16. 5.

²⁵ Krpan, Stjepan: *Frano Ženko Donadini – malo poznati pohoditelj zapadnougarskih Hrvata. Migracijske teme*. Časopis za istraživanje migracije i narodnosti. Zagreb, 1995. 359.

²⁶ VaML IV. 401/b. 339. 1867/123.

²⁷ VaML VI. 502/b. 364. Doboz. – Évi jelentés a vas megyei tankerület népoktatásának állapotáról 1874/75. tanévben. Előadva az isk. tank. 1876. március 30-ai gyűlésén. 5.

dokolva is volna, hogy a magyar nyelvbe járatlan egyének ezen tankerületben – de egyáltalán Magyarországon néptanítók ne lehessenek, s ne legyen megtűrve azon állapot, mely szerint, hogy példát állítsak, mit nem örömet teszek, a Szt.gothardi járás 28 tanítója között 18-nak sejtelve sincs a magyar nyelvhez (...)”²⁸

Ekkor Vasvármegyében – amint a jelentésben olvashatjuk – 30 magyar, 150 német, 14 vend, 16 horvát, 1 magyar–német, 4 német–magyar, 17 magyar–vend, 4 horvát–magyar és 1 vend–német nyelvű elemi népiskola működik.

Amikor az 1874/75-ös tanévben megvizsgálták az iskolákat, horvát falvaink tanítóinak a jellemzésénél az egyik fő szempont volt, hogy mennyire tud magyarul, s mennyire akar magyart tanítani a gyerekeknek. A horvátnádáljai iskola: „A magyar nyelv tanításában kitűnő”; a felsőberkifalusi: „Jól rendezett iskola a taneredmény főleg a magyar nyelv tanításában jó”; a csatári tanító: „Fiatal s eleven horvát tanító, de nem elég képes. Kész a magyar nyelvet tanítani”. Vannak még ennél is tanulságosabb feljegyzések. Pószantkatalinnál a megjegyzés rovatban szerepel, hogy: „A nép szívesen taníthatná gyermekeit magyarul de a tanító ehhez nem tud. A nép sem a horvát sem a magyarországi horvát nyelvet nem érti.” (Az utóbbi mondat áthúzva.) Nagykölkednél és Nádáljánál pedig ezt a megjegyzést találjuk: „Ezen horvát község az iskola által elmagyarosodik.”²⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1850 után a horvát településeken a horvátországi tankönyveket kellett volna használni, a grádistryei horvátok ebben az időben mégis saját dialektusukra alapozott tankönyvek írásába fogtak. Az osztrák történész Johann Seedoch ebben látja a grádistryei horvátok nemzetiségi öntudata ébredésének kezdetét.³⁰ A horvátországi könyvek bevezetéséhez a püspökök beleegyezését kérte a minisztérium: erre a győri püspökségtől a horvát papok javaslatára nemleges válasz érkezett, míg a szombathelyi püspökségről nem válaszoltak. A győri egyházmegye válaszában fogalmazódott meg a helyi nyelvre való áttünetés igénye. A szombathelyiben elvileg 1853-tól bevezették a horvátországi alaptankönyvet, bár ennek megvalósulásáról pontos adataink nincsenek.³¹

A horvát tanítók értekezletéről szóló beszámoló végét idézzük a korabeli sajtó levelezési rovatából: „Végül csak azt kívánva, vajha a nép eszme – horvátainkat magyarizálni – és iskoláinkat a kor színvonalára emelni – egyesek szükkeblűsége és visszavonása által hajótörést ne szenvedne! A nép – legalább nálunk örvendne, hogy gyermekeik az anyanyelv mellett a magyart is megtanulták – annál is inkább – mert horvát mulattatva oktató – könyveink nincsenek, s a köznép jókora része – a helyett hogy szépen honn olvasgattana, a vasárnapok délutánait vagy a csapszékben, vagy más nem épen épületes beszélgetések közt kénytelen eltölteni, és a nagy hiányon a magyarnyelv elsajátítása által segítve lenne (...)”³²

Még talány, milyen nyelven beszéltek szombathelyi diákjaikkal – nyilván latinul társalogtak velük az órákon kívül is – a horvát tanítók a XVI. században. „Feltűnő, hogy a szombathelyi iskolamesterek a XVI–XVII. században többnyire horvát nyelvűek, sőt

²⁸ Uo., 6.

²⁹ VaML VI. 502/b. 364. Cs. Vasm. Tanfelügy.

³⁰ Seedoch, Johann: Razdoblje Franje Josipa. In: *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb, 1995. 146.

³¹ Tobler, Felix – Seedoch, Johann: Školstvo od 16. stoljeća do 1921. godine. In: *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb, 1995. 242.

³² Uo.

horvát származásúak” – írja kéziratban maradt s csak nemrég kiadott munkájában Horváth Tibor Antal.³³ A legjobb példa erre kosztajnicai „Kitonich János”, aki a szombathelyi gimnázium első világi igazgatója volt – 1591 nyarán már úgy fogalmaznak, hogy évek óta ő az igazgató. Belőle később szombathelyi várnagy, tiszttartó, majd 1619-ben a magyar szent korona ügyésze lett. Horvát tanító elődei már az 1570-es évektől nyomon követhetők Szombathelyen.³⁴ Akkoriban ez még nem járt nemzeti villongással, a nyelvi fölény szándékával. De ebből arra is következtethetünk, hogy a falvak horvátjai sem voltak híján tanítóknak, s bizonyára sokkal nagyobb volt a XVII. században az írni-olvasni tudás, mint ahogy azt eddig sejtettük. A vizitációk e feltételezésünket megerősítik.

Röviden visszatérve eredeti kiindulópontunkhoz: meg kell állapítanunk, hogy „az analfabetizmussal szemben az iskolázottság gyorsítja az asszimilációt” állításra is azt kell válaszolnunk, hogy néha igaz, néha nem. Az ellenpéldát a Sopronnal szomszédos Kópháza nyújtja. Ott nagyon korán élénk írásbeliség fejlődik ki. Mégsem ennek a következménye, hogy a falu horvátjai elmagyarosodnának.

5. Az egyház szerepe a magyarosításban

A – nemzeti, nemzetiségi értelemben vett – etnikai tudatot leginkább a vallás, a nyelv és a politika élte, erősíti. Talán ezért is kerülhetett a horvátországi „*Etnicitás, nemzet, identitás (Horvátország és Európa)*” című kötet három nagy fejezetének címébe is e három fogalom – abba a kötetbe, amely a legutóbbi évek etnikai folyamait elemzi elsősorban szociológiailag,³⁵ sőt, egy Oxfordban kiadott – etnicitásról szóló – tanulmánykötet is hasonló nagy fejezeteket tartalmaz.³⁶ Érdemes tehát nekünk is külön figyelmet szentelnünk e három szempontra a grádistyei horvátok asszimilációját vizsgálva.

Ha magyar nyelvű – horvátul nem beszélő – pap került egy plébániára, akkor szinte adott volt az elmagyarosodás lehetősége. Ez meg is történt például Bozsokon. Már 1846–1848-ban panaszkodtak a bozsokiak a nyugat-magyarországi horvátokat járó, népdalokat gyűjtő Fran Kurelacnak, hogy a legsúlyosabb bűnöket is elmondhatják papjuknak a gyónás keretében, mert ő minden oktatás, minden elégtétel mondása nélkül feloldozza őket, hiszen semmit sem ért, mert nem beszél horvátul.³⁷ A káldi születésű Góczán József 1852. november 22-én foglalhatta csak el a helyét, a községserdahelyi plébánián, mert a január 3-án történt kinevezése ellen nagy volt a bozsokiak tiltakozása. Ahogy maga jegyezte be a plébánia krónikájába: „mert a plébániáért folyamodó horvát ajkú vetélytársaim felizgatták a bozsoki híveket arra, hogy horvát ajkú plébánost kérjenek maguknak, és ezt meg is tették”.³⁸ A helyi plébánia megszűnte után Bozsok Szerdahely filiája volt.

³³ Horváth Tibor Antal: *Szombathely a XV–XVIII. században*. (Acta Savariensia 8.) Szombathely, 1993. 326.

³⁴ Horváth Tibor Antal, 1993. 330.

³⁵ *Etničnost, nacija, identitet*. (Hrvatska i Europa.) Priredili: Čičak-Chand, Ružica – Kumpes, Josip. Zagreb, 1998.

³⁶ *Ethnicity*. (Szerk.: Hutchinson, John – Smith, Anthony D.) Oxford–New York, 1996. (Oxford Readers).

³⁷ Kurelac, Fran: *Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*. Zagreb, 1871. XXIX.

³⁸ Kuntár Lajos: *Bozsok*. Szombathely, é. n. 58.

„Hazafiságért bántalmazott plebános” címmel számolt be rövid hírben a tömördi plébános magyarosítási törekvéseinek következményére a vasi megyei napilap 1895 márciusában. *„Szamálovics Ferencz, a tömördi lelkes fiatal plebános a templomban az iskolásgyermekekkel magyar nyelven énekeltetett s velök magyarul imádkozott – olvassuk a Vasvármegyében. – (...) A mult hét egyik napján ugyanis a tömördi bíró és egy Vlassic nevű egyén, már az isteni tisztelet alatt lármázni kezdtek és a papot szidalmazták, mikor pedig a templomból kijött, egész tömeget vezettek ellene, megragadták karját, meglökdösték s a bíró és Vlassic fennhangon fenyegették, hogy ha még egyszer magyarul mer imádkoztatni a gyerekekkel, hát ki dobják a templomból s nem bánják, ha 10 esztendőre elitelik is őket. Szamálovics plebános az ügyet a püspök ő méltósága elé terjesztette, a ki e szép és hazafias szavakkal vigasztalta a panaszkodó fiatal papot: 'Ne bándd fiam, ha mint szt. Sebestyént megköveznek is a hazáért és magyarságért! Örömmel és lelkesedéssel jegyezzük fel a magaslelkű főpásztor ezen emlékezetes és gyönyörű igéit.' ”*

Schápy József nardai plébánosnak meggyűlt a baja nagynardai híveivel a magyarosítás ügyében. „A nardai háború” címmel vezércikk jelent meg a Vasvármegye 1902. január 12-i számában, amely így indul: *„Magyarosodásnak eredt horvátjaink között olyan jelenségek ütözköztek elő a napok folyamán, melyek alkalmasak arra, hogy mélyreható aggodalmakat ébresszenek. Nagy-Nardán, ahol Schápy József a plébános, aki vendvidéki származása daczára, egész pályafutása alatt lelkes előharczosa volt mindenkor a magyar nyelvnek és a magyar kulturának: a millenáris év kezdetén bevezette nagy-nardai és felső-csatári templomaiba a magyar éneket.”*³⁹ De mi is történt?!? – A magyar nyelv templomi bevezetése során 1901. december 29-én a litánia alatt *„a magyar éneklést közbeszólásokkal zavarták a nardaiak; ugyanez történt Szilveszter estén is, amikor Schápy plébános a hívek hazafias érzésére apellálva, kérte őket, hogy a magyar nyelvnek úgy mint eddig, ez után is engedjenek a templomba utat. (...) Most már úgy áll a dolog, hogy míg felsőbb intézkedés e célból nem történik, a nardaiak a templomban nem énekelnek sem magyarul, sem horvátul. (...) nem engedhető, hogy a magyarság templomára, mely oly nagy fáradtsággal és költséggel felépített, néhány zavarosban halászó izgága természetü ember üszköt vetve, azt porrá égesse.”*⁴⁰ A megyei napilap annak ellenére pártját fogta a nardai plébánosnak, hogy a képviselőválasztás idején néppártiként a legádázabb ellenségük volt. *„A magyarság szempontjai döntők a mi szemünkben, s épp azért odaállunk a néppárti plebános oldalára ebben a kérdésben és védelmezni sietünk az ő igazát, mivel igaza annak van, aki ebben a hazában arra törekszik, hogy a hívek ajkain az Istent dicsérő zsolozsmák magyarul hangozzanak – olvashatjuk az említett vezércikkben, amely befejezésül a következőt deklarálja: „Nem szabad és nem is fogjuk engedni, hogy a lelkes pap, aki egyéb-iránt heves politikai ellenfelünk, rövidséget szenvedjen vagy elbukjék olyan ügyben, mely a magyarság ügye és a nemzeti nyelv kérdése. Ezen szempontból ítéljük meg a nardai háborút, melyet akként kell befejezni, hogy tisztelettel környezve kerüljön ki abból a magyarság zászlóhordozója!”*⁴¹

A megosztásra tett kísérletnek tűnik a Vasvármegye 1902. január 8-án közzétett bekezdése a „nardai háború” kapcsán: *’Az általa elvetett mag termékeny talajra is talált, különösen a felső-csatári hívek lelkében, kik józan gondolkodásu, a magyar fajhoz ragaszkodó derék polgárok, a hazafias érzést ápolják, gondozzák és fentartják s mint ilyenek péld-*

³⁹ A nardai háború. *Vasvármegye* 1902. január 12. 1.

⁴⁰ A nardai békétlenkedők. *Vasvármegye* 1902. jan. 8. 3.

⁴¹ K. B.: A nardai háború. *Vasvármegye* 1902. jan. 12. 1.

*daképile állíthatók a többi szintén nem magyar ajku közösségek elé. Ők elitelik a nardaiak zavargását s mindilyentől távol tartva magukat buzgó igyekezettel munkálkodnak a magyar nyelv terjesztése érdekében; amiért a legmelegebb hangú, osztatlan dicséret illeti őket!*⁴²

6. A sajtó szerepe a magyarosításban

A sajtó egyes képviselőinek erős nacionalizmusára már az eddigiekben is volt számos példánk. Gondoljunk csak a papok magyarosítási törekvéseinek védelmére a fentebb idézett napilapban. A XIX. század második felében a nemzeti-etnikai szempontú vélemények formálásába már erősen beavatkozott a sajtó. Már 1867-ben a cseregyerek intézményét propagálta a megyei lap, mert ez segítheti a magyarosodást: „(...) *nem lesz megynkben vend, német, horvát, ki anya nyelve mellett a magyart is teljesen ne bírná, s azt önként szerzett sajtójának ne vallaná!*” – fejeződik be a „*Magyarosodjunk!*” című írás.⁴³ A magyarosodást támogató sajtóra további példákat találunk, ha a Vas megyei Lapok 1884. évi számaint lapozgatjuk. „*Magyarosodás Német-Gyiróton*” címmel írták a következőt: „*Német-Gyiróton a múlt hó végén tartott meg az iskolai zárvizsga, a melyen kellemesen lepte meg a jelenlevő hallgatókat az iskolagyerekek tiszta magyar felelete, s midőn az »Isten áldd meg a magyart« az apróságok köréből felzendült, nem egy szemben ragyogtak örömkönnyek. – Csak előre!*”⁴⁴ – E szavak magukért beszélnek.

7. A magyarosítás rétegorientáltsága és viszonya a mobilitáshoz

Az 1945 előtt zárt közösségek mítoszát tovább rombolják a zarándoklatok, valamint a helyi búcsúk. A jáki Jakab-napi búcsún például 1751-ben részt vettek horvátnádáljaiak is, derül ki egy boszorkányperből.⁴⁵ Igaz, a péterfaiak mesélték, hogy csak lopva utaztak el az 1920-as években még lányfejjel lovas kocsin a kertesi Anna-búcsúra, s ott csak egy nőtát táncoltak, s irány haza! Félték, meg ne tudják a szüleik. „Sehová sem jártunk. Nem mehettünk – mondták. – Miért tiltották? – Hát nem tehetjük meg. Amit a szüleink mondtak, az szent volt.” Ez még a konzervatív, régi, hagyományozó közösség modellje: a generációk egymás alá- és fölrendeltsége dominál: a normákat az idősebbek határozzák meg. Szentpéterfát sok egyéb jelleg alapján is hagyományos, konzervatív közösségnek kell tekintenünk. És ezt többek között az endogámia tartósan nagyon nagy arányával lehet magyaroznunk. Ezért alakult ki konzervatívabb, konzerválásra hajlamosabb faluközösség. Ennek ellenére itt született a múlt század végén és – különösen – századunk elején a legtöbb vállalkozó szellemű ember, aki kivándorolt Amerikába.

A jobbágyfelszabadítás a maga kétpólusú hatásával a társadalom nagy tömegében teremtettemeg a mobilitást. Tehát nemcsak lehetőséget nyújtott az etnikai keveredésre, hanem ezt gerjesztette is. Eközben a nemzetállam gondolatával ez nem fért össze. A közösségeket a csoporttudat élteti. A „mi”-tudat gyakran a másik lenézését, alacsonyabbrendűségét emeli ki.

⁴² Vasvármegye 1902. január 8.

⁴³ Vas megyei Lapok 1867.

⁴⁴ Vas megyei Lapok 1884. május 22. 2.

⁴⁵ Schramm Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek*. 2. Bp., 1983. 731.

A grádistyei horvátok egy részénél jöhetett csak szóba a magyarosítás: azoknál, akik semmit sem – vagy csak nagyon keveset – tudtak magyarul. Ez a helyhez kötöttebb, konzervatívabb paraszti réteg volt. Egy másik csoportjuk éppen azért vált, válhatott mobilná, mert a horvát anyanyelve mellett magyarul és/vagy németül is tudott. Ők lettek a fuvarosok, kereskedők. Például Stinác avagy Pásztorháza (ma: Stinatz, Ausztria) volt egyike a fuvaros-központoknak. A perenyei kocsmában meglopott horvát állatkereskedő is vélhetően e többnyelvű réteghez tartozott.

A homokiak és hidegségiek tradicionális zöldségtermesztés elindítójának egyesek egy XVIII. századi kiscenki remetét tartanak, míg mások szerint ezt Csetkovics István hidegségi plébános honosította meg a XIX. század közepén.⁴⁶ A remete elindítója lehetett ennek, de igazi zöldségtermelővé e falvak csak később, a XIX. század közepe után váltak: a vármegye XIX. század közepi leírásában még nem emelik ki e településeket zöldségtermelő specialistaként, holott minden sajátos termelési ágat jeleznek.⁴⁷ A megtermelt zöldséggel való kereskedés nagyobb mobilitással járt, s ezáltal segítette a magyarosodást. Ez is Hanák Pétert igazolja, aki szerint a „modern árutermelés és városiasodás, illetve a városiasodás és magyarosodás közötti szoros korrelációra”⁴⁸ számos példát lehet mutatni. Igaz, az asszimilációban ő jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az iparosodásnak – szemben a mezőgazdasággal –, de éppen Homok példája mutatja, hogy a nem tradicionális mezőgazdaság a termeléshez szorosan köti a kereskedelmet, s így növeli a mobilitást.

Az idegenforgalom, a turizmus első fellendülése Homok térségében a XIX. század első felében kezdődött: miután Széchenyi István megnyitotta fertőbozi fürdőjét a Fertőtavon.⁴⁹ A turizmus magyarosító hatásáról e korszakból nincs kézzelfogható adatunk. A fertői turizmus XX. század végi fellendülésének következményei első pillantásra a magyarosodás irányába hatnak, hiszen falu települ a falu mellé: a homoki üdülőfalú. A tények mégis arra utalnak, hogy a turizmus színesítése is arra ösztönzi a helyieket, hogy újra felfedezzék horvát gyökereiket. Különösen a folklórral tudnak sajátosat nyújtani a turisták számára, sőt a nemrégén megnyitott tájház is e célt szolgálja: s udvarán már rendszeresen szerveznek kézműves programokat, amelyekkel olyanokat is csábítanak, akik önmagáért a tájházért meg nem mennének oda.

⁴⁶ Kelemen István: *Fertőhomok 1274–2001*. 151.

⁴⁷ Horváth Zoltán 1976.

⁴⁸ Hanák Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle* 1974/4. XVII. 516.

⁴⁹ Tilkovszky Loránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője. *Soproni Szemle* 1960/2. 181–185.

Szabó Orsolya

„Csévi ember cséviül beszéljen, és akkor azt meg lehet érteni.”¹

Piliscsév – egy szlovák falu egykor és ma*

**'A Man From Csév Should Talk Like Those From Csév,
Than He Will Be Understood!'**

Piliscsév – A Slovakian Village Once and Today

Piliscsév is one of the settlements being in key-position of the Slovaks in the Pilis. Here the fluctuation in accepting identity, the changing of population, the collection of linguistic influences, and the work in Dorog–Esztergom–Budapest resulted in a grave assimilatory process. The preservation of traditions is assisted by usage customs, bilingualism, the effect of the institutionalised religious life and by the intention of the local governments to construct identity. But at the same time it also helps reform the cognitive elements in the evolution of the Hungarian common consciousness. One of its determining elements is the dialect; its complements are the re-learning of Slovakian culture, strengthening brotherly connections, and building ethno cultural bridges between generations. The preservation of the language, school education, communal cultural life and local publicity have the key-role in all this, as an intensifier of the identity-formula shaped by the local society.

Bevezetés

Az alapkérdés: „Mit jelent ma szlováknak lenni Magyarországon?”. Felmerül-e problémaként, konfliktushelyzetként az, hogy valaki szlováknak vallja magát, s ha igen, a kisebbségi lét mely területein? A másik felvethető kérdés, hogy a helyi közösségek szintjén együtt élő generációk, rokonsági csoportok, szerveződések hogyan élik meg szlovákságukat, milyen identitás-megtartó, „túlélési” stratégiáik vannak az asszimilációval szemben, az asszimilációs folyamat lelassítására? Milyen szerepe van ebben az anyanyelvnek, a vallásnak? Milyen szerepet tölt be az identitás megőrzésében, megtartásában a kisebbségi önkormányzat? Milyen a magyarországi szlovákság és ezen belül a helyi szlovákság viszonya az anyanyelvi kultúra kérdéséhez, milyen kapcsolatok fűzik az itt élőket Szlovákiához, az anyanemzethez, ez hogyan jelenik meg az egyén és a csoportok szintjén, és milyen az anyanemzet hozzáállása a magyarországi szlovák kisebbséghez? A fenti kérdésekre kerestem a választ egy pilisi, szlovákok lakta településen, Piliscséven.

* A tanulmány az OTKA T 037400 sz. Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás: kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovén és szlovák kisebbség körében szinkrón és diakrón dimenzióban című kutatása keretében készült.

¹ In: Demeter-Zayzon Mária, 2002: 50. p.

A magyarországi szlovákok

A magyarországi szlovákság létszámát tekintve az ország harmadik legnagyobb nemzeti kisebbsége; a 2001. évi népszámlálási adatok szerint a szlovák nemzetiségűek száma 17 693 fő, azonban a szlovák önkormányzatok és szervezetek nagyságrendekkel nagyobb számról, számokról beszélnek, a „400 ezer elmagyarosodott szlováktól”² 70 ezerig terjed a skála.

A szlovákok Magyarország mai területére a törökök kiűzése után több nagyobb hullámban vándoroltak be. Letelepedésüket az indokolta, hogy az ország törökök alól felszabadult térségeinek jelentős része elnéptelenedett, és nagy volt a munkaerőhiány. Ennek pótlásában egyaránt részt vettek a túlnépesedett belföldi területek lakói, az északi megyékben élő szlovákok és magyarok, valamint a külföldről idevonzott telepesek.³

A magyarországi szlovák kisebbség – eltérően a határaink közvetlen közelében élő magyar kisebbségektől – nem alkot zárt tömböt, homogén közösséget és egységes nyelvterületet, hanem többnyire a megmaradás szempontjából hátrányos szétszórtságban, kisebb-nagyobb nyelvszigeteken szórványban él. A nemzetiségi szakirodalom a magyarországi szlovákokat mint gyenge nemzetiségi öntudattal rendelkezőket jellemzi.

Általában elmondható, hogy a magyarországi és ezen belül a pilisi szlovákok nem akarnak a szlovák államhoz tartozni, politikai, gazdasági téren visszautasítják az azonosulást és az elkötelezettséget. Legfeljebb csak kulturális téren (néptánc, folklór) tekintik anyanemzetüknek Szlovákiát. Fehér szerint „három tényező játszik szerepet a szlovák nemzetiségi identitásban: a tájhoz való tartozás; a magyar nemzethez való tartozás, hungarus tudat; és a szlovákokhoz való tartozás, és ezeknek az egymáshoz való viszonyával határozható meg a kulturális azonosság tudat típusai, erősségei, minőségei.”⁴

1946 februárjában megszületett a kétoldalú csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény, melynek alapján a csehszlovák kormányservek létrehozták a Csehszlovák Áttelepítési Bizottságot, amelynek márciustól Budapesten volt a székhelye. A lakosságcsere során 73 273 magyarországi szlovák települt át Szlovákiába. Ezzel a részleges áttelepüléssel szükségszerűen együtt járt az is, hogy visszafordíthatatlanul fellazultak és felbomlottak azok az etnikailag viszonylag zárt közösségek, amelyeknek a magyarországi szlovákság nemzeti nyelvének, szokásainak, kultúrájának megtartását köszönhetette.⁵

Hrivnák Mihály egy, a magyarországi szlovákság helyzetével foglalkozó konferencián így fogalmazott a lakosságcserevel és a szlovákok asszimilációjával kapcsolatban: „Éppen ötven éve annak, hogy a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján megkezdődött a konkrét lakosság kicserélése. Ez a visszasságoktól sem mentes akció mindkét oldalon máig be nem gyógyuló, érzékeny sebeket okozott az emberek lelkében és gondolkodásában. (...) A hazai szlovákság szintén több tízezres, ígéretekkel megtévesztett tömege hagyta el kétszáz éve ősei által választott szülőföldjét. Ezek az események kompakt szlovák települések felbomlását okozták. A korábbi többségben lévő nemzetiség számos településen kisebbségbe szorult. A szlovákság aktív szervező és vezető rétegét elvesztette.

1945 után a magyarországi szlovákság többségét alkotó frissen földhöz juttatott mezőgazdasági munkások a tulajdonlást alig élvezve a kollektivizálás áldozatai lettek. Így a még megmaradt tanyai gazdálkodásból élők jelentős része is a korabeli szocialista iparo-

² Fuhl Imre.

³ Gyivicsán Anna – Krupa András: *A magyarországi szlovákok*. Budapest, 1997. 4. p.

⁴ Fehér László, 1996.

⁵ Gyivicsán Anna, 1997: 103. p.

sítás nagy építkezésein kötött ki, ami szintén hozzájárult a szlovákság nemzetiségi, etnikai dezorganizáltságához. A korábban civil szerveződésekhez szokott, azokban aktivizálódó szlovákság mozgásteré, önszerveződésének lehetőségei a többi magyarországi nemzetiségi csoporthoz hasonlóan nagymértékben beszűkültek. A társadalmi létből fakadó sorozatos egyéni és kollektív kudarcélmények hatására a hazai szlovákság nemzetiségét tekintve visszahúzódóbb, túlzottan alkalmazkodó, ezáltal az asszimilációnak kevésbé ellenállóbb lett.⁶

Piliscsév lakosai közül a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár adatai szerint „92 nevet vettek fel a sváb kitelepítési listára, ez azonban nem jelenti azt, hogy mindannyian bekerültek volna a vagonokba. A Csehszlovákiába történő áttelepítésre itt is komoly agitáció folyt, azonban itt sincs pontos adat, a kilencedik jegyzék 240 tulajdonost és összesen 124 katasztrális hold 327 négyszögöl földet tartalmaz.”⁷ (A Központi Statisztikai Hivatal 1941-ben 2234, 1949-ben pedig 1923 lelket számolt össze Cséven.) 2003-ban a települési önkormányzat úgynevezett *Hazaváró ünnepet* rendezett, amire a kitelepülteket várták vissza, ám csak egyetlen idős asszony jött vissza. A helybéliek elbeszélése szerint kevesen települtek ki, és 4-5 család még a '60-as években visszatelepült.

Piliscsév a történelemben

Piliscsév⁸ a Pilis hegység lábánál fekszik, Komárom-Esztergom megyében, Budapesttől kb. 30 km-re. Csombor Erzsébet településtörténeti kutatásaiból⁹ kiderül, hogy a középkori magyar falu első okleveles említése 1262-ből való, *Chw, Cheu* írásformában, és a mai Csévtől 6 km-re nyugatra, Csolnok, Sáp, Dág és Csaba közt terült el. Legrégibb ismert birtokosa (1274) Csév László, a Róger fia, aki itteni birtokát Godin esztergomi polgárnak zálogosította el, Godin utódai pedig 1328-ban a Margit-szigeti apácáknak adták el.

A török megszállás alatt a falu elnéptelenedett. A Komárom-Esztergom Megyei Településtörténeti Kalauz szerint az esztergomi káptalan 1699–1711 között szlovákokat telepített ide Felső-Magyarország különböző részeiből. Lakossága ekkor 6 magyar, 16 szlovák nyelvű jobbágyból és 1 nemesből állt. 1880-ból való felmérés szerint a falu lakosságának már 90,96%-a szlováknak vallotta magát,¹⁰ a lakosság száma összesen 1152 fő volt. 1886. évi XXII. sz. községi törvény alapján Csév nagyközségi besorolást kapott. Vallási megoszlását tekintve 1890-ben 1301 római katolikus és 41 zsidó élt a faluban. 1910-ben a Statisztikai Hivatal szerint a falu lakossága 1682, ezzel ellentétes adatot közöl a Révai Lexikon, mely szerint Csévet „1773 tót és magyar lakta.” 1937-ben 2680 fő élt a faluban, ebből 1380 férfi és 1300 nő, magyar anyanyelvű 1200, szlovák 1480, vallásukat tekintve mindannyian római katolikusok. A település lakói földműveléssel, faszén- és mészégetéssel foglalkoztak.

⁶ Hrivnák Mihály: *A magyarországi szlovákok helyzete és az ebből adódó célok és feladatok* (1996.)

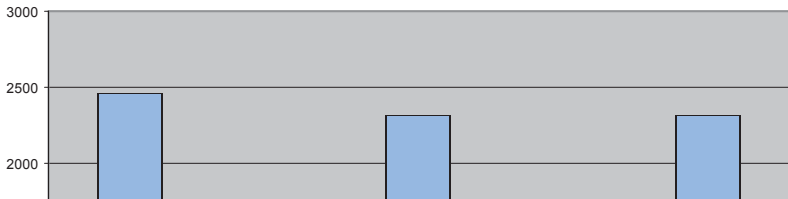
⁷ Csombor Erzsébet, 2002: 25. p.

⁸ 1954-ben változott a település neve Csévről Piliscsévre.

⁹ Csombor Erzsébet: Piliscsév története. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, 2002. 15. p.

¹⁰ Alexander Mihalovič: *Zemepisné mená Čívu*. Bp. 1987.

Piliscsév

Piliscsév szlovák lakossága az utolsó három népszámlálás adatai alapján a következőképpen alakult:

1980		
Lakosság	Szlovák nemzetiségű	Szlovák anyanyelvű
2452	33	218
1990		
Lakosság	Szlovák nemzetiségű	Szlovák anyanyelvű
2314	379	367
2001		
Lakosság	Szlovák nemzetiségű	Szlovák anyanyelvű
2314	1059	311

Amint látható, a település lakosságának száma nem változott, a szlovák nemzetiségűek száma viszont jelentősen emelkedett, amiben minden bizonnyal a kisebbségi önkormányzatok megalakulásának is jelentős szerepe volt.

Piliscséven a környék iparosodásának tulajdoníthatóan már a két világháború között megkezdődött a helyi szlovákság fogyatkozása, „felhígulása”; sokan költöztek ide Budapest, Dorog, Esztergom közelsége miatt. Ami a gazdasági változásokat illeti, Piliscséven kétirányú a folyamat: az infrastruktúra területén fejlődés figyelhető meg, ugyanakkor a munkalehetőségek megszűnésével sokan munka nélkül maradtak.¹¹ A KSH 2001. évi népszámlálási adatai alapján az összes helyben lakó foglalkoztatott száma 868 fő, ebből 224 fő dolgozik helyben, akiknek kb. harmadát az önkormányzat foglalkoztatja, 644 pedig eljár más településre dolgozni. A foglalkoztatottak többsége az iparban, építőiparban dolgozik, míg a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban dolgoznak a legkevésbé. A foglalkoztatottak csaknem 10-10 százaléka vezető értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású. A faluban két munkahelyteremtő üzem van: egy fémipari részleg, ahol 20-30 ember dolgozik, valamint egy szeszipari palackozó, ahol 50-60 embert foglalkoztatnak.¹² A cégbejegyzések tanúsága szerint igen sok vállalat

¹¹ A helyi lakosság nagy része Dorogra, az ottani bányákba, Budapestre, a harisnyagyárba vagy pedig a Pemü-höz járt dolgozni.

¹² Demeter-Zayzon: 2002. 44. p.

kozás alakult Cséven, főleg betéti társaságok, melyek elsősorban kereskedelemmel, különböző szolgáltatásokkal foglalkoznak. A regisztrált munkanélküliek száma 2001-ben 62 fő volt.

Nyelvhasználati szokások, kétnyelvűség

Annak érdekében, hogy a katolikus szlovákok vallásgyakorlásuk során is használhassák anyanyelvüket, valamint szlovák nyelven tanulhassanak, a 18. század végétől szlovák nyelvű énekeskönyvekkel, ritkábban bibliával és nyugat-szlovák nyelvjárásban írt szlovák tankönyvekkel látták el.¹³ A népi vallásos életben s egyúttal a szlovák nyelv megőrzésében fontos szerepe volt és van a katolikus társulatoknak, főként a rózsafüzér köröknek, melyeknek köszönhetően a szlovák nyelv valamilyen formában, liturgiában, temetésekben még napjainkban is szerephez jut.¹⁴

A katolikus falvakban az 1930–1940-es évekig volt szokásban a sírjelek szlovák nyelvű feliratozása. Napjainkban kevés szlovák településen használják a liturgiában a szlovák, illetve a cseh nyelvet, kivételt képeznek a Pilis-hegységi katolikus települések.¹⁵

A piliscsévi szlovákok katolikusok, és itt is, ahogy a pilisi szlovák falvakban általában, az egyházi életben kétnyelvűség alakult ki. Ezt bizonyítják a piliscsévi régi temető sírköveinek feliratai is, ahol magyar nyelvű feliratokat nem is találni, egészen az 1930-as évek végéig. Mivel bizonytalanná vált a temető sírköveinek sorsa, a kisebbségi önkormányzat egyik határozata alapján az önkormányzat közhasznú munkásai ezeket a köveket átszállították a templomkertbe.

Piliscséven a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 2314 főből a többség, 1888 fő katolikus.¹⁶ A kisebbségi önkormányzat céljai között szerepel szlovák vallási kultúrájuk, hagyományaik fejlesztése, szlovák litániák, temetési imák, dalok összegyűjtése, éneklése. A korábbi plébános nem szívesen engedte, hogy szlovákuul énekeljenek,¹⁷ sőt azt sem támogatta, hogy a szlovákiai Zatykó atya miséket tarthasson ideiglenes jelleggel.¹⁸ Ennek ellenére, például a temetési szertartásokban még mindig szerepe van a szlovák nyelvnek, hiszen az idősebb korosztály emlékezetében élnek a különböző búcsúztató énekek, és megvannak még a '40-es években, a nagyszombati Szent Adalbert Társaság közvetítésével idekerült szlovák nyelvű énekeskönyvek is.¹⁹

A cséviak is rendszeresen jelen vannak a Józsefvárosi Plébániatemplomban a minden hónap első vasárnapján megrendezett szlovák nyelvű istentiszteleten.

A szlovák közösségek helyi nyelvjárásai azonban körülbelül két-három évtizede a teljes elhalás stádiumába kerültek. A szlovák köznyelv mint kollektív kommunikációs nyelv, a

¹³ A magyarországi szlovákok többsége evangélikus, a szlovák katolikus lakosság zöme a Dunántúlon telepedett le, a Pilisben, a Vértes, Gerecse hegységben, a Bakonyban és Buda környékén.

¹⁴ Gyivicsán, 1997: 32. p.

¹⁵ Gyivicsán, 1997: 34. p.

¹⁶ Ezenkívül reformátusok, evangélikusok és adventisták is élnek a településen.

¹⁷ Ugyanígy történt Pilisszántón is.

¹⁸ Janek István: A piliscsévi szlovák Kisebbségi Önkormányzat működése 1995–1998. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből.* Piliscsév, 2002. 69. p.

¹⁹ Jurkovic Mária: Rozlúčka s mŕtvym na Číve. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből.* Piliscsév, 2002. 92. p.

szlovák közösségeknél, elsősorban a fiatalabb generációknál teljesen hiányzik. Jelzi ezt az a jelenség is, hogy a gyerekek éppen az utóbbi negyedszázadban már nem tanulják meg – még passzív befogadóként sem – azt a nyelvjárást, amit még nagyszüleik igen jól ismernek. A nyelvhasználat csak az 50 évesnél idősebb generációk körében figyelhető meg. A családok korosabb tagjai és a szűkebb közösségek nyelvjárásban beszélnek. A nyelvhasználatban az iskolai végzettség is szerepet játszik: a szlovák értelmiség szűkebb köre – főként a szlovákiai főiskolákon és egyetemeken végzettek – a szlovákot a magyar köznyelvvél együtt használja. A szlovák irodalmi nyelv az iskola és a kulturális intézmények közvetítő nyelve; a magyarországi szlovák értelmiség munka- és alkotónyelve.²⁰

Ezek a tények is jelzik, hogy a magyarországi szlovákok kétnyelvűek. Kétnyelvűségük visszanyúlik a letelepedés előtti időkre, mivel a szlovákok jóval azelőtt, a hétköznapi életben is kapcsolatba kerültek a magyar nyelvvel, és azt el is sajátították. A nyelvi kontaktusokat részben a gazdasági kapcsolatok, részben pedig a mindennapi együttélés természetessége tette. Az idők folyamán, de legerőteljesebben 1965–1975 között a magyar nyelvű kommunikáció a hazai szlovák közösségek körében általánossá vált. A nyelvhasználat arányainak eltolódásában jelentős szerepet kapott a munkavállalás.

Bár a szlovák–magyar kétnyelvűség léte 1949 után új forrásbázist kapott, kiépült a szlovák jellegű oktatási hálózat és az iskolán kívüli kulturális intézmények szervezete, amelyek a szlovák irodalmi nyelv közvetítői lettek.²¹ „A magyar nyelv társadalmi szerepe intézményi kereteken kívül is felerősödött.”²²

Mára Piliscsében a szlovák nyelv másodnyelvi pozícióba került, mert az a generáció, amely még minden élethelyzetben szlovák nyelven beszélt, mára kihalóban van, a családon belüli kommunikáció nyelve a természetes asszimiláció, a vegyes házasságok, és a migráció következményeként a fiatalabb generációk számára a magyar lett, annak ellenére, hogy az oktatási intézmények mindent megtesznek a szlovák nyelv revitalizációjáért.

Az Aranykapu – Zlatá brána szlovák nemzetiségi óvodában 1974 óta alapfokú szlovák nemzetiségi nyelvoktatás folyik. A nem szlovák szülők sem tiltakoznak a szlovák nyelv oktatása ellen, az óvoda igen szép eredményeket mutat fel a néphagyományok ápolásával, verseket, meséket tanítanak a gyerekeknek. Az óvoda 4 csoportjába 84 gyerek jár. A Piliscsévi Általános Iskolában több mint ötven éve, 1949 óta heti négy órában oktatják a szlovák nyelvet, mind a nyolc osztályban. Az iskola alsó tagozata az Esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola gyakorlóiskolája, itt táncsoport, színjátszó csoport, szlovák szakkör is működik. Idegen nyelvként még angol nyelvet tanítanak. A szülők egy része azonban a környező városokba küldi a gyermekét, ez azzal jár, hogy a helyi iskola elesik a nemzetiségi kvótától. Jelenleg 180 diák tanul az iskolában, 19 elsős van.²³

Az iskolában a gyerekek csak nemzetiségi nyelvű órákon beszélnek szlovákul, de a szünetekben sem tanáraikkal, sem egymás közt nem használják a szlovák nyelvet. A gyerekek otthon szüleikkel sem beszélnek szlovákul, a családi kommunikáció nyelve a magyar lett, sőt már a középkorostályok sem beszélnek otthon a nyelvet, vagy csak ritkán. Talán csak nagyszüleikkel, dédszüleikkel tudnak nemzetiségi nyelvükön beszélni, szüleik kis hányada beszéli a nyelvet. Az iskolában azt szeretnék elérni, hogy a gyerekek az isko-

²⁰ Gyivicsán, 1997: 95. p.

²¹ Gyivicsán, 1997: 95. p.

²² Gyivicsán, 1997: 32. p.

²³ 2003-as adat.

lai szünetekben, egymás között is beszéljenek szlovákul, „cséviiesen”. A tanárok célja, hogy a gyerekek az általános iskola befejezésekor szlovákból alapfokú vizsgát tudjanak tenni. Demeter-Zayzon Mária interjúból kiderül: 1998-ig nem volt rá példa, hogy erre sor került volna.

Minden nemzetiségi településnek fontos támasz identitás-megőrzésében az anyaországi kapcsolat. Szlovákiai kapcsolatteremtésre Cséven is sor került; a legrégebbiek és talán legélénkebbek a hagyományörző, iskolai csoportok vagy sportegyesületek közti rendszertelen cserelátogatások. Ezek a kapcsolatok az egyének szintjén biztosan megmaradnak. Hivatalos partnerkapcsolat azonban nincs, de igyekeznek előre megfontoltan, tudatosan választani: „szeretnénk a gyökereket megkeresni... a nyelvjárás alapján úgy véljük, hogy nyugat-szlovákiai részről vagyunk... itt szeretnénk valamilyen testvérvárosi vagy testvérközségi kapcsolatot is létrehozni.”²⁴

Az anyaországi támogatást illetően régebben a Matica slovenskától lemezeket, könyveket kaptak, az utóbbi időben pedig Szlovákia fedezi a szlovákiai, két évente szervezett kéthetes óvónő- és tanítóképzés költségeit, amelyeken a piliscsévi pedagógusok is részt vettek, s amelyet igen hasznosnak találtak... „Nagyon hasznosak ezek a továbbképzések, mert muszáj a nyelvet beszélni, csak szlovákul, mert vannak ukrainai, szerbiai szlovákok, mert ez egy nemzetközi továbbképzés.”

A cséviiek identitásába a nagypolitika is beleszólt. Azt mondják, hogy ők Szlovákiában magyarok. „Most ott vagyunk a legutóbbi nyilatkozatok hatására, hogy szinte kenyértörésre kényszerítik az embert, a kettős tudattól való elszakadásra: ha így viszonyulnak, én magyar vagyok. Ez kimondottan a nagypolitika bűne. Itt az esztergomi híd építésétől kezdve egészen addig, ahogyan a tőlünk Szlovákiába kirándulókkal viselkednek... ez riasztó, és az emberekben óhatatlanul zavart kelt. Ezt nem tudja egy kis közösség helyreigazítani.”²⁵

Kisebbségi önkormányzat és az identitás megerősödése

„Csév – Csév maradjon!”

Piliscséven a szlovák kisebbségi önkormányzat 1994 óta mindig közvetlen módon jött létre. A kisebbségi önkormányzatban a kisebbségre szavazó választópolgárok aránya igen magas volt 83,56% és ez csak nőtt a két utóbbi választás alkalmával. Ez a magas arány jól mutatja a településen lakók szlovákságuk melletti elkötelezettségét. Az identitás stabilitását jelzi, hogy 1994 óta a képviselők személyében nem történt változás, a polgármester, az öt fős kisebbségi önkormányzat tagjai nem változtak, és a települési önkormányzat kilenctagú testületében is többen vannak a régiak közül. A kisebbségi önkormányzat négy tagja egyben a települési képviselőtestület tagja is. A tanácskozások nyelve azonban a leggyakrabban még közöttük is a magyar, bár néha a csévi nyelvjárást is használják.²⁶ A kisebbségi önkormányzat – szűkös anyagi lehetőségei ellenére – igen aktívnak mondható; számtalan programot szerveznek, megrendezték és támogatták a Pilisi

²⁴ Demeter-Zayzon Mária, 2002: 46. p.

²⁵ Demeter-Zayzon Mária, 2002: 47. p.

²⁶ Janek István: A piliscsévi szlovák Kisebbségi Önkormányzat működése 1995–1998. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, 2002. 64. p.

²⁷ „A pilisi szlováklakta települések alulírott polgármesterei, szlovák kisebbségi önkormányzati elnökei és a helyi szlovák civil szervezetek vezetői a mai napon elhatároz-

Szlovákok II. Fesztiválját, nemzetiségi hónapot tartanak, bevonják a hagyományápolásba az iskolát, a táncsoportot, és az Asszonykórust.

1996 májusában piliscsévi szlovák kisebbségi önkormányzat konferenciát rendezett, amelyen létrehozták a Pilisi Szlovákok Egyesületét és Kulturális Központját.²⁷ Ugyanebben az évben ünnepelték meg a piliscséviak őseik 300 évvel ezelőtti letelepedését is. A kisebbségi önkormányzat pénzzel támogatja a színjátszó kört, az iskola gyermektalálkozóját, táboroztatását és az Asszonykórust. 1999-ben újra megünnepelték a 300. évfordulót, emlékkövet állítottak, és tudományos konferenciát rendeztek településük történetéről és kultúrájáról, s a konferencián elhangzott előadásokat meg is jelentették.

A 2003. évi Csévi Napok keretén belül Piliscsév Szlovák Önkormányzata a községi önkormányzat támogatásával életre hívta a Falumúzeum új létesítményét, a Mesterségek szobáját. Két év komoly gyűjtőmunkájának eredményeképpen sikerült kiállítaniuk a lakók által felajánlott tárgyakat. A cséviak törekvése azért is figyelemre méltó, mert a tájházakból rendszerint hiányzik őseik mesterségekre szakosodott életének tudatosítása. Valójában nekik természetes volt, hogy mindenhez értenek, a maguk keze munkájának köszönhetik szerszámaikat, hétköznapi tárgyaikat, de a mai fogyasztói jellegű társadalomban mindez már múzeumi kegytárgy. Piliscsév önkormányzatai mindent elkövettek eddig is, és töretlen elhatározásuk, hogy a jövőben is, hogy falujuk történetének tárgyi, szellemi emlékeit megőrizték az utókor számára.

A kisebbségi önkormányzat tudományos kutatások megszervezése céljából együttműködési megállapodást kötött a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar és szlovák tanzsékével. Mindkét önkormányzat fő célkitűzése, hogy „Csév – Csév maradjon!”, a „cséviség megőrzése”. Ehhez segítséget nyújt a Piliscsévi Szlovák Asszonykórus, amely már 35 éve működik, a Nyugdíjas Baráti Kör, a Csévi Szlovákok Baráti Köre, az iskolai táncsoport. A helyi nyugdíjasklubnak hagyományörző kórusa is van, egyházi kórus is működik, és létrehozták a Pilisi Társulás mellett a Pincefalu Egyesületet is, a művelődési házban pedig működik a szlovák klub. Az 1936 óta működő községi könyvtárban számos szlovák nyelvű könyv található. 2003 novemberében is gyarapodott a könyvtár szlovák nyelvű könyvállománya, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával csaknem száz könyvet vásároltak, melyek között vannak mesék, képeskönyvek, néprajzi és természettudományi könyvek, útikönyvek, térképek, szótárak, nyelvkönyvek. Az új szerzeményeket szavalóversennyel egybekötött könyvbemutatót mutatták be, melyet a könyvtár és az általános iskola rendezett, és amely Piliscsév nemzetiségi életét, kulturális hagyományait volt hivatott reprezentálni.

B. I. a könyvbemutatón a következőket mondta: „*Kulka János, az Erdélyből áttelepült híres színészünk egyszer azt nyilatkozta, hogy szülőföldjét azért nevezik tündérbertnek, mert a többnyelvűség potenciális áldásainak bölcsője. Nekem hasonló gondolataim támadtak szülőfalunkról, Piliscsévéről, hiszen azok a génjeinkben örökölt soknyelvű adottságok, amelyek nálunk évszázadok óta fellelhetők, egy olyan kincsesbánya drágakövei, amelyeket, ha okosan művelünk, felbecsülhetetlen értékek birtokába juttatnak bennünket.*

---

tuk, hogy létrehozzuk a Pilisi Szlovákok Egyesületét és Kulturális Központját. A regionális jellegű nemzetiségi szervezet és általános művelődési központ létesítését elsősorban a térségünkben élő szlovák lakosság közös múltja, kultúrája és nyelve, valamint együttes boldogulása és szorosabb együttműködése iránti igénye teszi szükségessé.” In: Janek István: A piliscsévi szlovák Kisebbségi Önkormányzat működése 1995–1998. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből.* Piliscsév, 2002. 66. p.

Hazánk, Magyarország mindenkor az összekötő hid szerepét töltötte be Kelet és Nyugat között. Cséven a szlovák nyelv tudása mindenkor, még a legvadabb magyarítási törekvések idején is, olyan előnyöket jelentett akár a kereskedelem, a honvédség, vagy más munkakörök betöltései, amely mindenkor tiszteletet ébresztett a falunkbeliek iránt. A környező országok olyan nyelvi környezetet jelentenek számunkra, amelyek a szlovák nyelv birtokában tíz-tizenkét szláv nyelven való kommunikációra adnak lehetőséget. Egy nyugati nyelv birtokában és a szláv nyelvek ismeretében egy csévi ember a világ bármely pontján megállja a helyét. Hazánk nemzetiségi politikájának köszönhetően ebben a faluban sohasem szűnt meg a szlovák nyelv művelése, sőt, rövid időszakot leszámítva az oktatása sem. Piliscsév község Önkormányzati Testületei is mindent elkövetnek azért, hogy óvodás kortól az idős korig folyamatosan gyakorolhassa minden helybéli ősei nyelvét. Az oktatási intézmények lehetőséget biztosítanak ahhoz, hogy az irodalmi nyelv elsajátítása révén a legkorszerűbb nyelvi ismereteket birtokolhassa mindenki. A Községi Könyvtár is jócskán kivészi részét ebből a sokrétű feladatrendszerből, hiszen lehetőséget teremt ahhoz, hogy autodidakta módon minden korosztály bővíthesse, elmélyíthesse nyelvi és országismereti tudását. (...) Természetesen nagyon egyoldalú volna a kép, ha nem ismerhetnénk meg kellőképpen sorstársaink, a magyarországi szlovákság életét, kultúráját. Ehhez nem csupán a rendezvények látogatása, de a rendszeresen megjelenő hetilapunk olvasása is hozzásegíthet bennünket. Magunknak magunkról szól a Ludové noviny, de átfogó képet kaphatunk a szlovákságot kutató tudósaink tollából. Versek, regények, ünnepi rendezvényekhez illő műsoros gyűjtemények állnak mindazok rendelkezésére, akik aktívan őrzik őseik nyelvének szépségeit, mert hittel vallják, hogy a többnyelvűség érték, amellyel jól kell sáfázkodnia mindenkinek, aki egy tündérvölgy szülőtte. Nekik és rajtuk keresztül mindenkinek szól egy szerény üzenet: *Cítajte po slovenský!*²⁸

A kisebbségi önkormányzat köré szerveződött lelkes csoport célja tehát a helyi kulturális értékek megőrzése, ápolása, nemzetiségi nap, nemzetiségi bálók rendezése, a búcsúval kapcsolatos szokások felelevenítése, a csévi napok, a csévi búcsú megrendezése, táncsoport, pávakörök, klubok létrehozása. Évente beszámolnak a falunak arról, hogy mit végeztek, a művelődési házban a falukarácsony keretében tartják a közmeghallgatást, „abból, hogy tömve van a Kultúrotthon, látszik, kíváncsiak a munkánkra”.²⁹

A hagyományörzés kiemelkedő szerepet kapott Piliscséven, elmondható hogy a legtöbb korosztálynál átvette a nyelv elsődleges szerepét. Ezt támasztják alá a 2001. évi népszámlálás adatai is, hiszen a cséviiek több mint a fele, 1250 fő kötődik a szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz, ami négyszerese a szlovák anyanyelvűek számának, és a szlovák nemzetiségű lakosok számánál is több.

Hagyományörzés és asszimiláció

Az egyén elsősorban az akkulturáció során tesz szert arra a társadalmi-kulturális tudásra, amely lehetővé teszi számára, hogy a befogadó ország viszonyai között ne pusztán eliga-

²⁸ Olvassanak szlovák nyelven!

²⁹ Demeter-Zayzon Mária: Nemzetiségsszociológiai kutatások Piliscséven 1989–1998 között. In: *300 év a Pilisben*. 2002. 45. p.

³⁰ Bindorffer, 2002: 141. p.

³¹ Milton Gordon: *Assimilation in American Life The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press. 1964.

zodjon, hanem a többséggel való kommunikációhoz és létezéshez szükséges magától értetődőségre szert tegyen. A csoport akkulturációs szintje abban mutatkozik meg, hogy mennyi maradt meg a csoport tradicionális kultúrájából.³⁰ Gordon³¹ asszimilációs lépcsőit követve elmondható, hogy az első lépcsőfokot megmászta a magyarországi szlovákok, az *akkulturáció*, – melynek során átvételre kerülnek a befogadó társadalom értékei, normái, beállítódásai, attitűdjei, kulturális viselkedésmintái, nyelve és tárgyi világa – megtörtént. Bindorffer Györgyi azt írja, hogy „a svábok tárgyi világukat tekintve teljesen asszimilálódtak, a sváb ház, öltözék, háztartási eszközök, amelyek korábban a másság megjelenítésére szolgáltak, mára elvesztették jelentőségüket, a tradicionális sváb ház mára vagy műemlék lett, vagy átépítették, és nem készítenek már parasztbútorokat sem. Az ősi foglalkozások, speciális ételek merültek feledésbe, a népviselet, a háztartási, lakberendezési és gazdálkodási eszközök, a gyertyaöntés eszközei, a múlt relikviái bevonultak a falu helytörténeti múzeumába”.³² Ez a megállapítás magyarországi szlovákság esetében is igaz, a hagyományos, zsúpfedeles házból vagy falumúzeum lett, mint Piliscsév esetében is, vagy átépítették, lebontották őket, népviseletet sem hordanak már, a hagyományos háztartási, gazdálkodási eszközök is kimentek a divatból. A régi fényképek azt tanúsítják, hogy még az 1930–40-es években is sokan hordtak népviseletet, de találhatunk példát 1948-ból is. Ezek a képek többségükben beállított, műtermi fotográfiák, házaspárokat, fiatal anyákat, családokat ábrázolnak.³³ A későbbi képeken, melyek temetési meneteket ábrázolnak az 1950–60-as évekből, keveredik a népviseletbe öltözött asszonyok csoportja a városi ruhát viselőkével. A hatvanas években készült búcsúi körmenetet megőrkítő fotográfiákon azonban már nem látni népviseletet.

A magyarországi szlovákok saját kultúrájuk mellett a magyar kultúra számos elemét is magukévá tették, kultúrájuk részévé vált. A nyelvi asszimilációnak, ahogyan egyetlen hazai kisebbség sem, a piliscsévi szlovákok sem tudnak ellenállni. Ezt mutatják a népszámlálás adatai is, az anyanyelv helyett egyre inkább a hagyományokhoz, kulturális értékekhez tartozás lesz fontos, a zene, tánc, szokások és a lokálpatriotizmus marad identitásmegőrző elemként. Ezt igazolja a különböző tánccsoportok, zenekarok, énekkarok, hagyományőrző csoportok sokasága.

A falu idős lakosai még beszélnek szlovákul, anyanyelvüknek is a szlovákot vallják, szlovákul énekelnek, imádkoznak, tradicionális ételeket is főznek, de a második generáció esetében már két nyelv, két kultúra közül a magyar az erősebb a mindennapok szintjén. Ők vagy magyar iskolába jártak, vagy nemzetiségi iskolába, ahol ugyan tanultak szlovákul, de egy irodalmi szlovák nyelvet, ami eltér a saját szlovákságuktól, ezt a harmadik generációnak már nem adják át. Az biztos, hogy a magyar nyelvet jobban beszél, mint a szlovákot, műveltségük, tudásanyaguk is a magyar kultúra bázisán nyugszik. A legfiatalabb generációnak lehetősége van a helyi iskolában szlovákul tanulni, de általában anyanyelvüknek már a magyart tekintik, otthon már magyarul beszélnek.

A második lépés, a *strukturális asszimiláció*, a mobilitás, belépés a befogadó társadalom intézményeibe, klubjaiba, melynek során az egyén referenciális csoportot vált. Az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál.³⁴ A kitelepí-

³² Bindorffer, 2002: 141. p.

³³ Ezekből a beállított képekből nem lehet teljes bizonyossággal arra következtetni, hogy a mindennapi életben is népviseletben jártak volna, a fényképezéshez az emberek ünneplőbe öltöztek, kivételes alkalomról lévén szó.

³⁴ Bindorffer: 2002: 152. p.

tés és a lakosságsere következményeként az összeírások szerint kb. 300 fő került el a faluból, később a továbbtanulás következményei jelentkeztek, jelenleg a település lakóinak többsége más településekre jár el dolgozni, sokan ingáznak, sok az újonnan betelepülő lakos, tehát a település zártsága felbomlott.

A *maritális asszimiláció* a vegyes házasságokat jelzi. Már a 19. században is beszélhünk szlovák–magyar együttélésekről, a falu lakossága később sváb lakosokkal gyarapodott, mára pedig, kimondottan ritka a cséviiek közti házassodás, és az sem biztos, hogy mindketten szlovák szülőktől származnak: „...bizony csodálkozom, hogy vannak olyan családok, ahol... az édesanya szlovákul is tud, az édesapa tud németül – svábul, ahogy mondják itten – és a gyerek egyik nyelvet sem tudja.”³⁵ „Az emberek... igyekeznek egy kicsikét jobban egymáshoz alakulni, egymással megenni, mert hát ugye házasságok is kötöttek, családok kereszteződnek.”³⁶ „...Letelepedik egy család, néhány év múlva pedig az egész familia jön utána. Ez talán a környéken még mindig viszonylag könnyebb megélhetés miatt van így... Nagy famíliák vannak itt, beilleszkednek... például hatgyerekes család, mindegyiknek csévi a párja, ők már csévinek számítanak...”³⁷

Az akkulturáció fordított irányban is kimutatható, a betelepülő nem szlovák nemzetiségű lakosság nagy része felveszi a csévi szokásokat, elfogadja azt, hogy itt szlovák nemzetiség él, részt vesz a nemzetiségi életben, eljár a szlovákok rendezvényeire, összejöveteleire, klubjaiba, gyermekét, hogy valami pluszt tanuljon, szlovákul taníttatja, ...és bizony szebben mondja a szlovákot, mint a helyi, aki itt született...”³⁸ Az *identifikációs asszimiláció* során a kisebbségi csoportban kifejlődik a többséggel való együtt- és összetartozás érzése. A magyar csoporttudattal való azonosulás érzelmi bázisa a magyarokkal közös élmény, kognitív bázisa a közös érdek. Az attitűd- és viselkedés-elfogadási asszimiláció többség-kisebbség viszonyában meghatározza az interetnikus kapcsolatokat, a befogadó az adott kisebbséghez való érzelmi viszonyulását jelzi. A szlovákok/tótok és magyarok együttélése során nyilván kialakultak előítéletek, etnikai diszkriminációról azonban nem beszélhetünk. Jelenleg sem etnikai előítéletekről, sem diszkriminációról nem beszélhünk a magyarországi szlováksággal kapcsolatban.

A csévi szlovákok esetében elmondható, hogy a falu lakossága asszimilált: szlovákokból áll, de magyar nemzeti identitásuk is van, magyar nemzeti érzéseik vannak, életvitelükben a magyarokhoz asszimilálódottnak vallják magukat. Magyarország a hazájuk, de szlovák hagyományokhoz, kultúrához, nyelvhez is kötődnek, mindent megtesznek etnikai kultúrájuk megőrzése érdekében. Szlovákok is, magyarok is, magyarországi szlovákok – ez attól függ, milyen helyzetben, milyen környezetben tesszük fel a kérdést. A mindennapi élet rutinjai a magyarokhoz kapcsolódnak, a szlovákok a hétköznapi életben semmiben sem különböznek a magyaroktól, ugyanolyan házban laknak, ugyanazt a bűrt, ruhát veszik, ugyanazokat az ételeket főzik, ugyanazokat az újságokat, könyveket olvassák, ugyanazokat a televíziós csatornákat nézik. Csak van még egy kultúra, még egy nyelv, ami bizonyos alkalmakkor megjelenik, és ez ilyenkor erősebbnek bizonyul, mint a hétköznapi többségi világa. De ehhez kell egy csoport, amely megmozgatja és előhozza ezt a másik világot.

³⁵ Demeter-Zayzon: 2002: 51.p.

³⁶ Uo. 48. p.

³⁷ Uo. 43. p.

³⁸ Uo. 52. p.

Irodalom

1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai, KSH, Budapest, 1983.
- A Kisebbségi Önkormányzatok Kézikönyve, 1999.
- A magyarországi szlovák kisebbségi oktatás, OSZÖ, 1997.
- A magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzete, MEH, 1997.
- A magyarországi szlovákokról. In: *J/5219 számú Beszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 2001. október
- Bendur István: Faluházunk tája. *Ludové noviny*, 2004. február
- Bendur István: Mondjatok szép szavakat! *Ludové noviny*, 2003. november
- Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001.
- Csombor Erzsébet: Piliscsév története. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. (szerk.: Gyivicsán Anna), Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat Piliscsév, 2002.
- Demeter-Zayzon Mária: Nemzetiségszociológiai kutatások Piliscséven 1989–1998 között. In: *300 év a Pilisben*. 2002.
- Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993.
- Fehér László: *Adalékok a pilisi szlovákok identitástudatának kutatásához*. MTA PTI, 1997.
- Fehér László: *A pilisi szlovákok identitásrétegei*, 1996. Szakdolgozat, ELTE Kulturális Antropológia Tanszék
- Gyivicsán Anna: *Jazyk, kultúra, spoločnosť. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*, Magyarországi Szlovákok Szövetsége Kutatóintézete, Békéscsaba–Budapest, 1999.
- Gyivicsán Anna: *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba, 2002.
- Gyivicsán Anna – Krupa András: *A magyarországi szlovákok*, Útmutató Kiadó, Budapest, 1997.
- Janek István: A piliscsévi szlovák Kisebbségi Önkormányzat működése 1995–1998. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, 2002.
- Jurkovič Mária: Rozlúčka s mŕtvym na Číve. In: *300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Piliscsév, 2002.
- Ludové noviny: *Aj Čív bude maĽ národopisnú zbierku*. 1998. augusztus 27.
- Mihalovič, Alexander: *Zemepisné mená Čívu*. Tankönyvkiadó, Budapest 1987.
- Népszámlálás 2001. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai, KSH, Budapest 2002.

Tóth Pál Péter

Népeségfogyás – népeségpótlás

Decrease and Supplement of Population

The population of Hungary has been decreasing since 1980. There seem to be two solutions to counterbalance this problem: a supplement deriving from the movement of population, of the members of Hungarian communities living beyond the borders, or from non-Hungarian immigrants. Both solutions may have certain serious drawbacks and risks. Therefore those solutions should be preferred which not only put a stop to further decrease of the level of fertility, but which also help to increase that.

A hazai népesség 1980 óta fogy. Ebben az évben, az előző évekhez viszonyítva még csak a férfiak száma lett kevesebb. A következőtől kezdve viszont már mindkét nembeli népesség száma csökkent. Ezt követően pedig az ország lakosságának száma nemcsak évről évre kevesebb és kevesebb lett, hanem a fogyás üteme felgyorsult, intenzívebbé vált. A demográfusok, az 1956 utáni népesedési adatok alapján, a népességfogyás bekövetkezésére a politikai vezetés figyelmét már 1959-ben felhívták, de akkor ezt figyelmen kívül hagyták.¹

Az 1980-as évek elejére kialakult népességszám csökkenésében és fennmaradásában számos tényező játszott szerepet. Ezek közül kiemeljük:

- az abortusz 1956-ban bekövetkezett liberalizálását,
- 1956 halottai és menekültjei (mintegy 200 ezer fő), illetve e veszteség multiplikatív hatását, majd
- azt a közel 190 ezer fős veszteséget, amely 1960 és 1990 között (állampolgárság kötelékéből történt elbocsátás, az ún. jogellenesen külföldön maradtak) érte az országot (a multiplikatív hatását az ő esetükben sem lehet figyelmen kívül hagyni), s végezetül
- a krónikus betegségek okozta többlet-halálozást, amelyet lényegében mind a mai napig nem sikerült mérsékelni.

Ezeknek a folyamatoknak a komplex hatását a rendszerváltoztatás még egyértelműbbé tette, felerősítette, és új jelenségekkel bővítette. Mindezek következtében az 1990-es évek elejére epidemiológiai válság alakult ki az országban.

Abban az esetben, ha a népesség számának csökkenésébe s következményeibe, például a népesség korstruktúrájának elöregedésébe stb. nem kívánunk belenyugodni, felvetődik a kérdés, hogy milyen lehetőség van a hiányzó népesség pótlására. A kérdésre abban az esetben lehet pontosabb választ adni, amennyiben ismerjük a célt, ami lehet:

- a 10 millió fő körüli lakosságlétszám megőrzése, vagy
- a valamilyen ok miatt hiányzó munkaerő pótlása annak érdekében, hogy a népességszám csökkenésének következményei – közép- és különösen hosszú távon – a hazai társadalomfejlődésben visszafordíthatatlan folyamatokat ne indukáljanak. (Természetesen a két cél együttes megoldására tett kísérlet is lehetséges.)

A népesség számát a termékenység és a halandóság szintje, a kettő különözete és a nemzetközi vándorlás egyenlege együtt, egyszerre határozza meg. E három elem közül meghatározó szerepe a termékenységnek van, a másik kettő pedig a termékenység által elért eredményt módosítja. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes elemektől; a termékenység és a halandóság szintjének változásától, valamint a nemzetközi vándorlás egyenlegétől mi is várható a népességpótlás „ügyében”.

Termékenység

1980-ban az éves születésszám mintegy 150 ezer volt. 1996-ban is még meghaladta a 110 ezret. Két évvel később azonban már 100 ezer fő alá esett. A termékenységi mutató pedig előbb megközelítette, majd az 1,3-as szint alá esett, és jelenleg is ez alatt van. Ennek számos oka van, amelyek közül csak a rendszerváltoztatással együtt járó radikális politikai, gazdasági, társadalmi váltás hatását emeljük ki, amely a fiatalok családalapítási, gyermekvállalási magatartását jelentős mértékben átalakította. A termékenységi „apálynak” azonban még nincs vége. A házassági mozgalom tendenciájának megfelelően 2004-ben is nemcsak tovább csökkent a házasságkötések száma, hanem mivel a 20–24 éves nők körében ritkábbá vált, mint a 30–34 éves nők között, a házasulók átlagos életkora is tovább emelkedett. S bár az előző évben 453-mal több gyermek született, mint 2003-ban, a termékenységi szint nem változott. S ez azt jelenti, hogy amennyiben a 2004. évi termékenységi szint nem változik, akkor pedig az egyszerű reprodukciós szinttől messze elmaradva 100 nő élete folyamán mindössze 128 gyermeket hoz világra.

A jelenlegi helyzetben azonban nehezen elképzelhető, hogy a termékenység úgy alakuljon, hogy belátható időn belül önmagában a népességszökkenés ütemét mérsékelni tudja. Szüleik nemzedékéhez viszonyítva ugyanis a most termékeny korba lépő női kohorszhoz egyrészt jóval kevesebben tartoznak, másrészt a most megszületett s majdan felnövekvő gyermekgenerációk létszáma mintegy 38 százalékkal alacsonyabb, mint az őket világra hozó anyák nemzedékének száma. Az e területen várható jövőt különösen reménytelenné teszi, s várható következményei még csak meg sem jósolhatók annak, hogy a többlétszülések főleg a házasságon kívüli párkapcsolatban élő (első gyermekeiket vállaló magasabb iskolai végzettségű) anyaktól származnak. 2004-ben a házasságon kívül született gyermekek aránya 34 százalékra emelkedett! Reálisan tehát nem lehet számolni azzal, hogy a közeli jövőben a termékenység területén radikális változás következzen be, legfeljebb abban bízhatunk, hogy az az ütemes születésszám-csökkenés, amely az 1990-es évek második felét jellemezte, mérséklődik. Annak ugyanis semmiféle realitása nincs, hogy a ma termékeny korban lévő nők termékenységi arányszáma szüleikéhez viszonyítva legalább a duplája legyen, s ezzel a jelenlegi alacsony termékenységi szint mérséklődjön.

A 2050-ig tartó népesség-előrszámítás végső kohorsz gyermekszámai – alacsony, közepes és magas termékenységet feltételezve – 1,3, 1,6, 1,9.² Kiindulópont mindhárom változat esetében annak feltételezése, hogy a 2000 körüli termékenységi mélyponttól eltávolodunk. Ez azonban eddig nemcsak, hogy nem következett be, hanem még a korábbinál is alacsonyabb lett. Emellett annak a feltételezésnek a valóra válása is kérdéses, hogy a fiatalon elmaradt házasságokat mennyiben tudja pótolni az „idősebb” korosztályok növekvő házasságkötési kedve, illetve hogy a 20–22 évesen meg nem szült gyermekeket 25–28

² Habcsek László: *Demográfiai forgatókönyvek. Hipotézisek és eredmények 2000–2050*. KSH NKI, 2000. (kézirat).

évesen, vagy még ennél is idősebb korban be fogják-e, be tudják-e pótolni. Számos jel ugyanis már jelenleg is arra utal, hogy a feltételezett szándék ellenére az elhalasztást pótlás már nemigen fogja követni. Úgy látjuk ugyanis, hogy az „elhalasztott” gyermekeket a magasabb életkorokban kellő arányban a nők csak abban az esetben vállalják, ha ezt hatékony családtámogatási rendszer segítené, illetve amennyiben a munkaerőpiacra történő visszatérésük is problémamentes lenne. Ezek valósággá válása azonban jelenleg még csak az óhajok birodalmához tartozik. A fentiek következtében pedig nem lehet kizárni a termékenységi szint további csökkenését, amely a népesség létszámának további zsugorodása mellett – a legalább egy gyermek általános vállalásának megszűnésével – jelentős arányú akaratlagos gyermektelenség kialakulását vetíti előre.

Ennek következménye, a további népességcsökkenés pedig azért jelent komoly problémát, mert összes következményeivel együtt a népesség kor szerinti összetétele idősebbé válik. Ezek közül a gazdaságilag aktívak és inaktívak, valamint a fiatal- és időskorúak egymáshoz viszonyított arányának megváltozására hívjuk fel a figyelmet. Az elmúlt hetven évben e téren bekövetkezett változások eredményét az 1. táblázat adatai mutatják.

1. táblázat

A népesség korosztályok szerinti összetétele 1930 és 2005 között

Korosztály (év)	1930	1960	1970	1980	1990	2001	2005-*
0–19	37,1	33,0	30,0	28,0	27,9	23,2	21,9
20–59	53,2	53,3	52,9	54,8	53,2	56,5	56,8
60–X	9,7	13,7	17,1	17,2	18,9	20,3	21,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Népszámlálás 2001.

* Előzetes, részben becscsült adatok.

A legfiatalabb korosztály (0–19 évesek) arányának össznépszerűséghez viszonyított aránya csökkenése, különösen az 1990 és a 2001 közötti évtizedben igen jelentős volt. S mivel a 2001-es népszámlálást követően a termékenység területén semmi sem változott, nem lehet csodálkozni azon, hogy az aránycsökkenés azóta sem állt meg. Amennyiben pedig csak a 15–19 évesek össznépszerűségén belüli arányát nézzük, akkor az 1980-ban 6,1, 1990-ben 7,4, 2001-ben 6,6, 2005-ben pedig 6,3 százalék. Mindez előrevetíti azt, hogy 2010-től, de legkésőbb 2015-től már az aktív keresők aránya is csökkenni fog. Tehát nemcsak a fiatalok össznépszerűségén belüli aránycsökkenésével és az időskorúak arányának növekedésével kell számolni, hanem azzal is, hogy a jelenlegihez hasonló termékenység mellett a munkaképes korosztályokhoz tartozók aránya is csökken. A termékenység területén tehát objektív és szubjektív okok következtében a közeli jövőben jelentős változás nem várható. Ebben a helyzetben már az is fontos és jelentős változás lenne, ha a gyermekvállalási kedv csökkenésének ütemét sikerülne lassítani.

A fentiekben bemutatott negatív fejlemények ellenére ezen a „területen” is jelentős tartalékaink vannak. Abban az esetben ugyanis, ha minden újszülött felnövekedve azonos eséllyel jelenhetne meg a hazai munkaerőpiacon, akkor a népesség számának csökkenése ellenére a hiányzó munkaerő pótlására nem föltétlen lenne olyan mértékben szükség,

mint jelenleg. Adatok hiányában viszont arra a kérdésre, hogy az újszülöttek hány százalékának nincs esélye arra, hogy felnőve bekapcsolódhassanak a hazai társadalmi, gazdasági stb. életbe, nem tudunk válaszolni. Azt azonban nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy arányuk jelenleg legalább 15–20 százalékra tehető.

Halandóság

A jelenlegi termékenységi szint mellett a népességcsökkenés abban az esetben is mérséklődhet, ha évente kevesebben halnak meg, ha a mostani magas halálózási arányszám csökken. 1960 óta a 45–49 éves férfiak elhalálózási gyakorisága több mint háromszorosára, a nők pedig 40%-kal emelkedett. 30 éves kortól 65 éves korig a férfiak 49 százaléka meghal, s ez az 1920-as évek átlagánál is rosszabb. A nőknél annyival jobb a helyzet, hogy a 30 éves nők csak 24%-a nem éri meg a 65. életévet. Annak következtében azonban, hogy ez a helyzet már 40 éve adott, így a nőkkal kapcsolatban sem beszélhetünk radikális változásról. Abban az esetben pedig, ha a volt Szovjetunió utódállamaiban a halandóság területén Magyarországhoz viszonyítva jelenleg nem lenne még rosszabb a helyzet, akkor, mint az 1990-et megelőző 15 évben, Európában a legrosszabb mortalitási viszonyok ma is nálunk lennének. 1980-ban 145 355-en, 23 évvel később pedig csak 9532 fővel haltak meg kevesebben. A jelenlegi adatok alapján megállapítható, hogy a rosszindulatú daganatok, a szívbetegségek és a májbetegségek területén romlott, a többi főbb betegségcsoportok esetében némileg javult a helyzet.

Ha csak az utóbbi 12 év fejleményeit vizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy 2003-ban 6,6 százalékkal (8990 fővel) kevesebben haltak meg, mint 1991-ben. A csökkenés igen jelentős, hiszen egyetlen személy indokolatlan vagy korai halála sem elfogadható. Az e területen várható jövőbeli lehetőségek szempontjából igen fontos, hogy a csökkenés döntően a férfiakat érintette. 2003-ban ugyanis 6746-tal kevesebb férfi halt meg, mint tizenkét évvel korábban. A változás ellenére azonban, amennyiben az egyes halálokban meghaltak számát megvizsgáljuk, akkor radikális változásról még mindig nem beszélhetünk. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a csökkenés 38 százaléka a balesetben meghaltak haláloka esett. Emellett nem sikerült még a daganatos, az idegrendszeri és az emésztőszervi betegségekben meghaltak számát csökkenteni, s a keringési betegségekben meghaltaké is csak mérsékelten csökkent. Lényegében ugyanezt mondhatjuk el a többi, a halálózás magas számáért „felelős” halálok esetében is.

Azt, hogy meg fogunk halni, természetesnek kell tartanunk, de nem mindegy, hogy ez mikor következik be (*l. 2. táblázat*).

Korcsoportok szerint vizsgálva és összehasonlítva az 1991-ben és a 2003-ban meghaltak összetételét, reménykeltő, hogy a 40–44 évesek korcsoportjái a férfiak és a nők esetében minden korcsoportban a tizenkét év alatt felére, harmadára, legfeljebb negyedére csökkent az egyes korcsoportokhoz tartozó meghaltak aránya. Ezt követően a 45 évesektől a 85 évesekig, kivéve a 60–69 éveseket, 2003-ban többen haltak meg, mint 1991-ben. A 60–64 és a 65–69 évesek korcsoportjához tartozó meghaltak aránya 2003-ban szintén alacsonyabb volt, mint 1991-ben. Ezt követően a 85 éves vagy az ennél idősebb korban meghaltak közé kevesebben tartoztak 2003-ban, mint 1991-ben.

A meghaltak korcsoportos megoszlása azt mutatja, hogy 1991-hez viszonyítva, amikor a meghalt férfiak 41,83 százaléka 65. életéve előtt távozott el közülünk, addig 2003-ban már csak 37,99 százalék. A 3,89 százalékpontos változás, még akkor is, ha ez tizenkét év alatt következett is be, igen jelentős átalakulásra utal. Emellett fontos eredményként kell számon tartani, hogy jelentősen javult a csecsemőhalálózás. A csökkenő irányzat, igaz, hogy 2003-ban megtorpant, de az elmúlt évben a csökkenés ismét folytatódott.

A csökkenés mértéke jelentős, mintegy 9 százalékos volt, s így a csecsemőhalandóság szintje első alkalommal esett 7 ezrelék alá.³

2. táblázat

**Meghaltak korcsoportok szerinti százalékos megoszlása Magyarországon,
1991-ben és 2003-ban**

Korcsoport	A meghaltak aránya (%)					
	1991			2003		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
0 éves	1,30	1,13	1,22	0,49	0,40	0,44
1–4	0,35	0,26	0,31	0,16	0,14	0,15
5–9	0,15	0,10	0,13	0,06	0,06	0,06
10–14	0,15	0,10	0,13	0,09	0,07	0,08
15–19	0,43	0,23	0,34	0,23	0,10	0,17
20–24	0,66	0,26	0,48	0,40	0,16	0,28
25–29	0,81	0,27	0,55	0,65	0,21	0,44
30–34	1,30	0,57	0,96	0,80	0,34	0,58
35–39	2,67	1,29	2,02	1,23	0,49	0,87
40–44	3,73	1,60	2,73	2,50	1,19	1,86
45–49	4,81	2,19	3,58	5,66	2,47	4,12
50–54	6,28	2,98	4,73	7,24	3,39	5,37
55–59	8,17	4,35	6,37	8,57	4,13	6,42
60–64	11,02	6,62	8,96	9,91	5,27	7,66
65–69	13,21	9,95	11,68	11,04	7,38	9,27
70–74	11,05	10,75	10,91	13,90	11,72	12,84
75–79	12,64	15,67	14,07	14,30	16,92	15,57
80–84	12,07	19,81	15,71	12,77	21,24	16,88
85–89	6,45	14,03	10,01	5,35	11,32	8,24
90–94	2,30	6,34	4,20	3,90	10,03	6,87
95–99	0,39	1,35	0,84	0,66	2,62	1,61
100+	0,04	0,14	0,08	0,07	0,34	0,20
Ismeretlen korú	0,02	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: KSH Demográfiai lekérdező

³ NÉPMOZGALOM 2004. január–december Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 2005. www.ksh.hu (2004-ben ezer újszülött leánygyermek közül 6, a fiúgyermekek közül 7 hunyt el 1 éves kora előtt).

A bekövetkezett változások ellenére azonban ma még túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a népességcsökkenés ütemének lassításához a halálozás területén jelenleg még igen nagy tartalékkal rendelkezünk. Az elmúlt évek adatai alapján joggal feltételezzük, hogy a fejlettségünkhöz viszonyítva indokolatlanul magas halandóság csökkenni fog. Ebben a vonatkozásban biztató, s ez kedvező jel, hogy az utóbbi években a halálozás „elhalasztása” elsősorban a férfiakat érinti. Amennyiben ez általánossá válik, és végre halandósági „mintaváltás” kibontakozásáról beszélhetünk, akkor a népességcsökkenés üteme érzékelhetően mérséklődni fog, s e folyamat pozitív eredményeit 2030 után már egyértelműen érzékelni lehet. Abban az esetben viszont, ha az idő előtti halálozás magas számának csökkentése érdekében nemzeti program keretében nem teszünk meg mindent, akkor, ha mérsékeltebb formában is, de a halandóság területén 2030-ig feltételezhetően még folytatódik az az 1960-as években kialakult folyamat, melynek következtében a férfiak, ezen belül is a fiatal középkorúak és a középkorúak elhalálozási gyakorisága az indokltnál és fejlettségünkhöz, az egészségügyi ellátás színvonalához képest továbbra is jelentősen emelkedett lesz. Mindez pedig azt fogja jelenti, hogy a vizsgált időszakban a népességfogyást a mortalitási viszonyokban bekövetkezett változás jelentős mértékben nem fogja befolyásolni. Rövid távon tehát, változatlan feltételek mellett ezen a területen sem várható olyan radikális változás, melynek következtében a fogyás ütemének növekedése s a népességfogyás megállna. Reálisan tehát azzal kell számolnunk, hogy a hazai népességfejlődés alaptendenciája – a halandóság területén várható elmozdulás ellenére is – továbbra is a népességszám csökkenése marad. Emellett a 65–x évesek aránya növekszik, az idős népesség létszáma egyre több lesz, amely a jelenlegi feltételek között egyértelműen veszélyeztetni fogja az időskori ellátó rendszerek finanszírozását.⁴

Természetesen különböző okok következtében nem érheti meg mindenki a 65. vagy a 70. életévét, ennek ellenére okkal állapíthatjuk meg, hogy sokkal többen távoznak el közülünk abban a korban, amikor még évtizedeken keresztül aktív tevékenységet kellene, lehetne folytatni. Abban az esetben tehát, ha a halandóság területén azok körében, akik jelenleg még a 60. életévüket már nem érik el, 2030-ig évenként „csupán” 1–1,5 százalékos „nyereséget” könyvelhetnénk el, akkor a mostani szinten konzerválódó termékenység és nem igazán jelentős pozitív vándorlási egyenleg mellett az ország összlakossága számának megőrzésében jelentős előrelépést tennénk. Azaz a halálozás területén a népességcsökkenés ütemének lassításához jelenleg még igen nagy tartalékkal rendelkezünk.

Nemzetközi vándorlás

A népszámlálások adatai az állandó népesség és a lakó népesség számának összehasonlításával a népszámlálás időpontjában itt élő külföldiek számáról is tájékoztatnak bennünket. Amennyiben feltételezzük, hogy a népszámlálás időpontjában az országban állandó lakóhellyel bíró, állandóan letelepedett egyének valamennyien itt tartózkodtak, akkor az ország területén élő külföldiek száma 1980-ban 8400, 2001-ben pedig 120 177 fő volt. (Az adatok a rendszerváltoztatás előtti és az azt követő időszak nemzetközi vándormozgalomhoz való viszonyát is jól mutatják.)

Természetesen nem lehet feltételezni, hogy valamennyi, az országban állandó lakóhellyel bíró, állandóan letelepedett egyének között ne lettek volna külföldiek, mint aho-

⁴ Habcsek László szerint „A 65 éves és idősebb népesség aránya még a fiatal változatban is nő, 14 százalékról 19 százalékra. Ennél sokkal nagyobb, az alapváltozatban 26, az idős változatban 36 (!!) százalékos lehet a korcsoport össznépességen belüli súlya az időszak végén. 2050-re elképzelhető, hogy a népesség fele 50 évesnél idősebb lesz.”

gyan azt sem, hogy valamennyi, az országban állandó lakóhellyel bíró, állandóan letelepedett magyar állampolgár a népszámlálás időpontjában itthon tartózkodott volna. Éppen ezért fel kell tételezni, hogy a népszámlálás időpontjában, az országban tartózkodó külföldiek száma a 120 ezret feltételezhetően legalább 25 százalékkal meghaladta. Emellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy a rendszerváltoztatást követően 2001-ig azoknak a külföldieknek a száma, akik magyar állampolgárok lettek, már meghaladhatta a 70 ezret, s akik 2001-ben már magyar állampolgárként az országban állandó lakóhellyel bíró, állandóan letelepedett egyének csoportjához tartoztak.⁵

A rendszerváltoztatás óta a bevándorló külföldiek évenkénti száma az első évek után csökkent, majd 1997-től ismét jelentősebbé vált (3. táblázat). Számuk 1999-ben és 2000-ben évente már a 20 ezret is meghaladta. Közöttük valamivel többen voltak a férfiak, mint a nők, s így a bevándorlók, ha nem is javítják, de rontani sem rontják a nem igazán jó hazai férfi-nő arányt. Abban az esetben viszont, ha az elmúlt évek tendenciája nem változik, akkor az évtized második felében előbb fokozatosan kiegyenlítődik, majd a bevándorlók között is a nők aránya meg fogja haladni a férfiakét.

3. táblázat

A bevándorló külföldi állampolgárok száma és százalékos megoszlása nemenként, 1990–2000

Év	A bevándorló külföldiek száma			A bevándorló külföldiek megoszlása, %			Ezer férfira jutó nő
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	
1990	19 950	17 292	37 242	53,6	46,4	100,0	867
1991	12 883	10 091	22 974	56,1	43,9	100,0	783
1992	8 021	7 092	15 113	53,1	46,9	100,0	884
1993	8 595	7 802	16 397	52,4	47,6	100,0	908
1994	7 031	5 721	12 752	55,1	44,9	100,0	814
1995	7 809	6 199	14 008	55,7	44,3	100,0	794
1996	7 579	6 155	13 734	55,2	44,8	100,0	812
1997	7 200	6 083	13 283	54,2	45,8	100,0	845
1998	8 429	7 623	16 052	52,5	47,5	100,0	904
1999	10 090	10 061	20 151	50,1	49,9	100,0	997
2000	10 246	9 938	20 184	50,8	49,2	100,0	970

Forrás: A nemzetközi vándorlás idősorai.

Természetesen külföldi állampolgárok nemcsak érkeznek, hanem el is távoznak az országból (4. táblázat). Az eltávozottak egy része az adott évben, más része viszont a korábbi években érkeztek közül rekrutálódik. A kivándorló külföldi állampolgárok száma az első tíz évben jelentős mértékben elmaradt a bevándorlók számától, ennek következtében, amennyiben csak a külföldi állampolgárok migrációs mozgását vesszük figyelembe, minden évben migrációs nyereséget könyvelhetünk el.

⁵ A migrációs adatok megbízhatóságáról a későbbiekben szó lesz.

**A kivándorló külföldi állampolgárok száma és megoszlása nemenként,
1990–2000**

Év	A kivándorló külföldiek száma			A kivándorló külföldiek megoszlása, %			Ezer férfitra jutó nő
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	
1990	7 851	3 420	11 271	69,7	30,3	100,0	436
1991	3 454	1 922	5 376	64,2	35,8	100,0	556
1992	3 154	1 440	4 594	68,7	31,3	100,0	457
1993	1 873	1 028	2 901	64,6	35,4	100,0	549
1994	1 637	741	2 378	68,8	31,2	100,0	453
1995	1 651	750	2 401	68,8	31,2	100,0	454
1996	1 841	992	2 833	65,0	35,0	100,0	539
1997	1 310	618	1 928	67,9	32,1	100,0	472
1998	1 546	797	2 343	66,0	34,0	100,0	516
1999	1 675	785	2 460	68,1	31,9	100,0	469
2000	1 429	779	2 208	64,7	35,3	100,0	545

Forrás: A nemzetközi vándorlás idősorai.

Feltételezhetően az 5. táblázat adatai meglepetésként hatnak, hiszen a 2050-ig tartó előre-számítási projekció szerint „Az alacsony vándorlási feltétel szerint az éves vándorlási egyenleg negatív, a közepes szerint mérsékelt pozitív, a magas szerint erősen pozitív lesz. Mindez a mértékekben –4000, +4000, +12 000 fős éves egyenleget jelent 2001-től.”⁶ Annak következtében viszont, hogy a tízezer főt minden évben meghaladó pozitívum nem érzékelhető, fel kellett tételezni, hogy a magyar állampolgárok nagy valószínűséggel jóval többen távoznak évente az országból, mint amennyit a töredékes adatok alapján gondolunk.

**A külföldi állampolgárok vándorlási egyenlege,
1990–2000**

Év	Belépők	Kilépők	Egyenleg
1990	37 242	11 271	+25 971
1991	22 974	5 376	+17 598
1992	15 113	4 594	+10 519

A táblázat folytatódik!

⁶ Lásd Habcsek László: *Demográfiai forgatókönyvek. Hipotézisek és eredmények 2000–2050.* KSH NKI, 2000. (kézirat).

Év	Belépők	Kilépők	Egyenleg
1993	16 397	2 901	+13 496
1994	12 752	2 378	+10 374
1995	14 008	2 401	+11 607
1996	13 734	2 833	+10 901
1997	13 283	1 928	+11 355
1998	16 052	2 343	+13 709
1999	20 151	2 460	+17 691
2000	20 184	2 208	+17 976

A változás lehetősége, de hogyan?

A pozitív vándorlási egyenleg segítségével megvalósított népeség-„pótlás” dokumentálását következményei miatt szükségtelemnek tartjuk folytatni. A kialakult helyzeten rövid távon, 3–5 év alatt, a demográfiai folyamatok jellegéből következően változtatni nem lehet. Középtávon, 10–15 év alatt viszont a népességfogyás és előregedés ütemének csökkentésére megfelelő népesedéspolitikai intézkedések hatására talán még van lehetőség. Az ország működőképességének megőrzése érdekében a népességfogyás ütemének csökkentése – mivel megállítására már nincs lehetőség – a következő 10–15 év legfontosabb feladata, mert ha nem ezt tesszük, akkor a drasztikus termékenység-csökkenés, annak minden negatív következményével együtt visszafordíthatatlan folyamattá válik.

A termékenységsökkenés kedvezőtlen tendenciája ugyanis, ha meg van hozzá a közös akarat – megfelelően hatékony központi intézkedésekkel – még lassítható. A nemzetközi tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy azokban az országokban sikerül a gyermekvállalási kedvet pozitívan befolyásolni, ahol aktív és komplex szemléletű – a pénzügyi támogatásokat, természetbeni szolgáltatásokat sokoldalú foglalkoztatási rendszerrel kiegészítő – családpolitika valósul meg. Ennek megfelelően hazánkban is olyan átfogó, hosszú távú, választási ciklusokon átívelő népesedéspolitikára van szükség, amely egyrészt épít a jelenlegi támogatási rendszerre, másrészt a lakosság preferenciáit és megváltozott gazdasági körülményeit az eddigieknél jobban figyelembe véve, hatékonyan ösztönzi a gyermekvállalást.

A termékenységsökkenés lassításához a jelenlegi helyzetben komplex, kiszámítható, és politikai konszenzuson alapuló népesedéspolitikára lenne tehát szükség. Komplex, amennyiben a népesedéspolitika mind a pénzügyi juttatásokra, mind a gyermekvállalást segítő intézményrendszer fenntartására, minőségének javítására, mind pedig a család- és munkavállalás konfliktusát oldó foglalkoztatási megoldásokra egyaránt kiemelt figyelmet fordít. A foglalkoztatáspolitikai elem hangsúlyosabb jelenlétére azért van szükség, mert a rendszerváltoztatás óta jelentősen csökkent a munkahelyek stabilitása. De komplex annyiban is, hogy széles körű társadalmi összefogásra épül, és a demográfiai folyamatokat meghatározó legfontosabb tudati tényezők befolyásolására is kiterjed.

Kiszámítható, mert a gyermekvállalás a családok részéről hosszú távú „befektetés”, amelyre csak a stabil feltételek hatnak kedvezően. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a családpolitika bármely elemének negatív megváltoztatása azonnali és tar-

tósan kedvezőtlen hatással van a gyermekvállalási kedvre. Ezzel szemben az elvett kedvezmény visszaadása annak korábbi hatását már nem éri el. Ezért hosszú távon kiszámítható, stabil családtámogatási rendszer bevezetésére van szükség. A stabilitásnak viszont az a feltétele, hogy ebben a kérdésben a kormányzati ciklusokon átívelő, a parlamenti pártok széles körű konszenzusán alapuló döntések szülessenek. Addig is, amíg a csökkenés ütemét lassító intézkedések nem fejtik ki kellő hatásukat, meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek a felnövekvő nemzedék minden tagja számára biztosítják, hogy a jelenlegi fejlettségi szintünknek megfelelő ismeretekkel rendelkezzenek. Emellett a ma munkanélkülieket is olyan helyzetbe kell hozni, hogy ismét a gazdasági élet aktív szereplői lehessenek.

A fentiekkel párhuzamosan mindent meg kell tenni az idő előtti halálozás radikális csökkentése érdekében. Amint azt bemutattuk, amennyiben ezen a területen évenként csupán 1–1,5 százalékos „nyereséget” könyvelhetnénk el, akkor még abban az esetben is, ha a termékenység jelenlegi szintje nem változna, jelentősebb mértékű pozitív vándorlási egyenlegre sem volna szükség ahhoz, hogy a népességszűkülés üteme csillapodjon, s az ország összlakosságának jelenlegi száma megőrződjön. Mindez egyben azt is jelentené, hogy a migráció továbbra is csak pótlólagos szereppel bírna a hazai népességfejlődésben.

A 2050-ig tartó előrejelzés változatai közül csak a „fenntartható” változat mutat minden területen kiegyensúlyozott képet.⁷ Ez az állapot azonban csak abban az esetben jöhet létre, ha a születések száma tartósan 100 ezer fő felett alakul, s ha az évenkénti természetes fogyás sem lesz irritálóan magas. Ebben a „változatban” annak ellenére, hogy fokozatos öregedéssel ez esetben is számolni kell, mégis az idősök aránya a 30%-ot nem haladja majd meg, illetve a lakosság létszámának radikális csökkenése nem következik be.

A népesedési folyamatok fentiekben leírt kívánatos szintjei azonban ma még elérhetetlenek tűnnek. Abban az esetben azonban, ha a fentiek megvalósulását következetes és kiszámítható családpolitika támogatja, megvalósulása nem irreális. Ennek a helyzetnek a kialakulásában jelentős mértékű pótlólagos „forrást” jelent(het) a bevándorlás, melynek előfeltételei – különös tekintettel a társadalom fogadókészségére – javarészt ma még kialakíthatatlanok.

A bevándorlás mint lehetőség!?

Abban az esetben tehát, ha megfelelő népesedéspolitikai intézkedések hiányában a termékenység és a halandóság szintje a következő évtizedekben is a jelenlegi szinten marad, s mégis azt szeretnénk, hogy a népesség száma ne, vagy lényegesen ne csökkenjen, akkor a nemzetközi vándorlás „segítségével” a születés és a halálozás okozta veszteséget korrigálnunk kell. Ez teoretikusan megvalósulhat akkor, ha például a termékenység és a halandóság változatlansága mellett a nemzetközi vándorlás pótolja a másik kettő által okozott hiányokat. (Természetesen nemcsak erre a „jártékra” van lehetőség, hiszen ha a termékenység jelentős mértékű emelkedését tételezzük, akkor változatlan halandósági és nemzetközi vándorlási egyenleg mellett is elméletileg lehetőség „van” a fogyás ütemének csökkentésére, majd megállítására.)

Évről évre milyen vándorlási egyenleget kellene tehát „produkálni” ahhoz, ha csak a nemzetközi vándorlás segítségével szeretnénk a jelenlegi lakosságszámot megőrizni?

⁷ Habcsek László: *Demográfiai forgatókönyvek. Hipotézisek és eredmények 2000–2050*. KSH NKI, 2000. (kézirat).

Mielőtt azonban a „lehetséges” variációkat bemutatnánk, egy korábbi tanulmányban megfogalmazott feltételezésre szeretnénk a figyelmet felhívni. Akkor arra a kérdésre kerestük a választ, hogy egyetlen alkalommal hány fővel kellene az ország lakosságszámát növelni, hogy 2050-ig ne csökkenjen 10 millió alá. A válasz a következőképpen hangzott:

Iterációval meghatározható az az egyszeri volumen, amely – miután új, magasabb szintről indítja a népességi változásokat, 2050-ig a „bűvös” tízmillió fölé tartja az ország népességét. Ez a nagyság 1,8 millió fő. Ennyi bevándorlónak kellene érkeznie 2000-ben ahhoz, hogy a termékenységi, halandósági, vándorlási alaphipotézisek mellett a népességszám mégse csökkenjen 10 millió alá 2050-ig. Ez a „beteleptetés” 2001-re 11,8 millió főre emelné a népesség számát, a munkaképes korúak létszámát pedig – a bevándorlók sajátos korösszetétele miatt – 1,4 millióval növelné meg.⁸

A fenti gondolatok nyilvánosságra kerülése országhatáron belül és kívül is jelentős ellenérzést váltott ki, ami arra utal, hogy egy ilyen volumenű népességpótlásnak a gondolatára sem vagyunk felkészülve.

E tapasztalat birtokában úgy látjuk, hogy a népességfejlődést befolyásoló harmadik elemet, a migrációt a népességcsökkenés ütemének lassításában s majd megállításában „bevonni” csak akkor érdemes, ha egyfelől meghatározzuk, hogy ennek következtében milyen negatív hatások várhatók, másfelől, ha a várható közvetlen és közvetett költségeket is megbecsüljük. Kiindulópontnak a jelenlegi állapotot tekintjük, és bemutatjuk azt, hogy az ország népességszáma és egyéb demográfiai meghatározottsága hogyan alakulna 2020-ig abban az esetben, ha a nemzetközi vándorlás okozta nyereséget vagy veszteséget ki lehetne iktatni a hazai népességfejlődésből.⁹ Ezt követően pedig szintén 2020-ig pozitív vándorlási egyenlegeket feltételezve vizsgálnánk a hazai népességszám alakulását.

Annak érdekében, hogy a vándorlási nyereség szerepét érzékeltessük, bemutatjuk, hogyan alakulna a népesség száma és egyéb demográfiai folyamatok szempontjából fontos megoszlása 2020-ig, amennyiben a termékenység és halandóság szintje megegyezne a 2001. évivel, a vándorlás évi egyenlege pedig nem lenne sem nyereséges, sem veszteséges (6. táblázat).

6. táblázat

**2001-től termékenység és halandóság változatlan,
a vándorlási évi egyenleg 0**

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Népesség száma	10 200 298	10 064 584	9 834 815	9 551 527	9 488 817	9 424 204	9 357 690	9 289 293	9 219 016
Élveszületések száma	97 047	96 543	91 222	84 015	82 480	80 906	79 294	77 663	76 029
Halálozások száma	132 183	138 156	143 617	146 725	147 093	147 420	147 691	147 940	148 160
Bevándorlók száma	9 691	0	0	0	0	0	0	0	0
Tényleges szaporodás	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31
Férfiak száma e00	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2

A táblázat folytatódik!

⁸ Habclicsek László – Tóth Pál Péter: *A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között.*

⁹ A számítások elvégzéséért köszönetemet fejezem ki Habclicsek Lászlónak.

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nők száma e00	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6
Tényleges szaporodás	-35 136	-41 613	-52 395	-62 710	-64 613	-66 514	-68 397	-70 277	-72 131
Népességnövekedés	-25 445	-41 613	-52 395	-62 710	-64 613	-66 514	-68 397	-70 277	-72 131

Ez esetben az ország lakosainak száma 2020-ig közel egy millió fővel csökkenne. Csak 2020-ban, az előző évihez viszonyítva a lakosság száma két közepes nagyságú mai város lakosainak számával lenne kevesebb. A korstruktúrában is jelentős elmozdulás következne be, hiszen a 0–19 éves korosztályhoz tartozók aránya közel 4 százalékkal lenne alacsonyabb, s lényegében ennyivel lenne nagyobb a 65 éven felülieké. A gazdaságilag aktívák száma 2001-hez viszonyítva közel 700 ezer fővel, aránya pedig 1,5 százalékponttal lenne alacsonyabb, a függőségi arány pedig 0,442 ezrelékkel lenne magasabb (7. táblázat).

7. táblázat

A népesség számának és százalékos megoszlásának alakulása korcsoportonként 2001-től*

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Korosztály	Szám								
0–19	2 360 389	2 213 362	1 915 905	1 887 822	1 860 676	1 838 311	1 820 303	1 803 120	1 786 671
20–64	6 294 929	6 281 561	6 062 684	6 015 921	5 961 153	5 904 730	5 844 220	5 768 833	5 679 855
65+	1 544 980	1 569 661	1 633 708	1 647 784	1 666 988	1 681 163	1 693 167	1 717 340	1 752 490
20–59	5 760 685	5 709 009	5 412 592	5 339 512	5 272 658	5 210 370	5 160 233	5 112 361	5 068 422
60+	2 079 224	2 142 213	2 283 800	2 324 193	2 355 483	2 375 523	2 377 154	2 373 812	2 363 923
Korosztály	%								
0–19	23,1	22,0	19,9	19,8	19,6	19,5	19,5	19,4	19,4
20–64	61,7	62,4	63,1	63,0	62,8	62,7	62,5	62,1	61,6
65+	15,1	15,6	17,0	17,3	17,6	17,8	18,1	18,5	19,0
20–59	56,5	56,7	56,3	55,9	55,6	55,3	55,1	55,0	55,0
60+	20,4	21,3	23,8	24,3	24,8	25,2	25,4	25,6	25,6
Függőségi arány 60+	0,881	0,968	1,192	1,231	1,266	1,292	1,306	1,317	1,323

* A termékenység és halandóság változatlan, a vándorlási egyenleg évi 0.

Abban az esetben tehát, amennyiben 2020-ig a termékenység és halandóság szintje a 2001. évihez viszonyítva nem változna, a vándorlási egyenleg évi értéke pedig nulla lenne, akkor a munkaerő-piaci befizetést előállító, közteherviselő munkaerő létszámának csökkenése megközelítené a 700 ezer főt. A munkaerő létszámának összehúzóulása, hiánya pedig:

- akadályozná a gazdasági növekedést, s ezen keresztül negatívan hatna a társadalom működőképességére,
- a gazdaságilag aktívák és inaktívák arányának inaktívák irányában történő elmozdulása következtében romlana a társadalom eltartóképessége,
- lehetetlenné tenné a jelenlegi szociális ellátórendszerek (egészségügyi ellátás, nyugdíj stb.) szolgáltatásainak bővítését, illetve hosszabb távon átalakítás nélkül működőképessége lehetetlenné válna.

Természetesen számolnunk kell azzal is, hogy valamilyen előre nem látható ok következtében nem válunk vonzóvá a migránsok számára, s évi 10 ezer fővel a vándorlási egyenleg negatív lesz (8. táblázat).

8. táblázat

**2001-től termékenység és halandóság változatlan,
a vándorlási egyenleg évi –10 000 fő**

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Népesség száma	10 200 298	10 044 430	9 762 781	9 425 678	9 352 037	9 276 450	9 198 940	9 119 536	9 038 236
Élveszületések száma	97 047	96 205	90 025	82 040	80 370	78 669	76 938	75 192	73 450
Halálozások száma	132 183	138 025	143 038	145 681	145 957	146 179	146 342	146 492	146 598
Bevándorlók száma	9 691	-10 000	-10 000	-10 000	-10 000	-10 000	-10 000	-10 000	-10 000
Tényleges szaporodás	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31
Férfiak száma e00	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2
Nők száma e00	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6
Tényleges szaporodás	-35 136	-41 820	-53 013	-63 641	-65 587	-67 510	-69 404	-73 148	-71 300
Népességnövekedés	-25 445	-51 820	-63 013	-73 641	-75 587	-77 510	-79 404	-81 300	-83 148

Ebben az esetben az ország lakosainak száma több mint 1 millió 160 ezer fővel csökkenne. 2020-ban pedig a 2019. évhez viszonyítva 81 300 fővel lenne kevesebb. 3,8 százalékkal lenne alacsonyabb a 0–19 éves korosztályhoz tartozók aránya, s 4,1 százalékkal pedig magasabb a 65 éven felülieké.

2001-hez viszonyítva 800 ezer főt is meghaladná a gazdaságilag aktívák számának csökkenése, aránya pedig 1,7 százalékponttal lenne alacsonyabb. E változások következtében a függőségi arány 0,460 ezrelékkal lenne magasabb (9. táblázat).

9. táblázat

**A népesség számának és százalékos megoszlásának alakulása korcsoportonként
2001-től***

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Korosztály	Szám								
0–19	2 360 389	2 208 696	2 031 508	1 859 523	1 829 864	1 804 966	1 784 415	1 764 709	1 745 784
20–64	6 294 929	6 268 043	6 124 656	5 931 426	5 869 291	5 805 444	5 737 451	5 654 503	5 557 858
65+	1 544 980	1 567 691	1 606 617	1 634 729	1 652 882	1 666 040	1 677 074	1 700 324	1 734 594
20–59	5 760 685	5 696 448	5 542 797	5 258 780	5 184 679	5 115 095	5 057 617	5 002 364	4 950 975
60+	2 079 224	2 139 286	2 188 476	2 307 375	2 337 494	2 356 389	2 356 908	2 352 463	2 341 477
Korosztály	%								
0–19	23,1	22,0	20,8	19,7	19,6	19,5	19,4	19,4	19,3
20–64	61,7	62,4	62,7	62,9	62,8	62,6	62,4	62,0	61,5
65+	15,1	15,6	16,5	17,3	17,7	18,0	18,2	18,6	19,2
20–59	56,5	56,7	56,8	55,8	55,4	55,1	55,0	54,9	54,8
60+	20,4	21,3	22,4	24,5	25,0	25,4	25,6	25,8	25,9
Függőségi arány 60+	0,881	0,969	1,077	1,241	1,277	1,306	1,321	1,333	1,341

Mindezek következtében a népességfogyás és a népesség kor szerinti összetételének idős irányába történő eltolódása, romlása felgyorsulna, s ennek hatása – az egyéb negatív következmények mellett – nemcsak a munkaerő-piaci befizetést előállító, közteherviselő munkaerő bevándorlásának elapadásában, hanem feltételezhetően a gazdaságilag aktívak fokozott kivándorlásában is megnyilvánulna.

A jelenlegi gazdasági eredmények s az előre látható változások alapján az európai uniós átlagnál valamivel gyorsabban fejlődő Magyarországot feltételezve a következő évtizedekben nehéz csökkenő létszámú munkaerő-piaci befizetést előállító, közteherviselő munkaerővel számolni. Annak érdekében tehát, hogy a munkaerőhiány 2020-ban s az azt követő években se gátolja a hazai gazdaság fejlődését, a nemzetközi vándorlási egyenlegnek, amennyiben a termékenység és a halandóság területén a mai állapotokhoz viszonyítva jelentősebb elmozdulás nem következik be, évente mintegy 50 ezer fős pozitívummal kellene zárulnia.

2001-hez viszonyítva tehát, változatlan termékenységi és halandósági mutatókkal számolva, amennyiben a fenti feltétel megvalósulna, akkor az ország lakosainak létszámcsökkenése a 77 ezer főt alig haladná meg (10. táblázat). Ekkor azonban az országban élő külföldiek száma évente 150 ezer fővel növekedne.

10. táblázat

**2001-től termékenység és halandóság változatlan,
a vándorlási egyenleg évi +50 000**

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Népesség száma	10 200 298	10 165 363	10 195 004	10 180 751	10 172 694	10 162 912	10 151 362	10 138 022	10 122 852
Élveszülések száma	97 047	98 233	97 206	93 892	93 027	92 087	91 075	90 014	88 923
Halálozások száma	132 183	138 815	146 479	151 949	152 809	153 637	154 415	155 184	155 928
Bevándorlók száma	9 691	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000	50 000
Tényleges szaporodás	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31
Férfiak száma e00	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2	68,2
Nők száma e00	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6	76,6
Tényleges szaporodás	-35 136	-40 582	-49 273	-58 057	-59 782	-61 550	-63 340	-65 170	-67 005
Népességnövekedés	-25 445	9 418	727	-8 057	-9 782	-11 550	-13 340	-15 170	-17 005

Az évi 50 ezer fős pozitív vándorlási egyenleg mellett tehát alig csökkenne a lakosság száma. S bár a gazdaságilag aktívok számának csökkenése csupán 5 ezer fő körül mozogna, annak következtében, hogy a termékenység területén semmiféle változás nem következne be, a népesség előregedése folytatódna. Annak ellenére tehát, hogy a gazdaságilag aktívok száma alig csökkenne, aránya pedig még növekedne is, a 0–19 éves korosztály össznépességen belüli aránya a 2001. évi 23,1 százalékról 2020-ra 19,7 százalékra esne. A 65 éven felülieké pedig 20,4-ről 24,5 százalékra növekedne. A függőségi arány természetesen ez esetben is romlana, s a 0,881-es szintről 1,244-re emelkedne.

A fenti, a népességszűkülésre és előregedésre valamiféle megoldást kereső gondolat-sor után nem lehet megkerülni a következő kérdést. Jelenlegi helyzetünkben, amikor foglalkoztatási gondok vannak a 30 évnél fiatalabbak körében, illetve amikor a 60 évnél idősebbek között a gazdasági aktivitás kiszélesítésével jelentős tartalékkal rendelkezünk, célszerű-e a munkaerő-piaci befizetést előállító, közteherviselő munkaerő létszámát a migrációs csatornákat felhasználva bővíteni.

**A népesség számának és százalékos megoszlásának alakulása korcsoportonként
2001-től***

	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Korosztály	Szám								
0–19	2 360 389	2 236 678	2 129 010	2 029 244	2 014 655	2 004 944	1 999 596	1 994 981	1 990 897
20–64	6 294 929	6 349 184	6 414 988	6 438 570	6 420 663	6 401 360	6 378 299	6 340 778	6 290 146
65+	1 544 980	1 579 501	1 651 006	1 712 937	1 737 376	1 756 608	1 773 467	1 802 263	1 841 809
20–59	5 760 685	5 771 843	5 815 857	5 743 365	5 712 778	5 686 986	5 673 572	5 662 647	5 655 955
60+	2 079 224	2 156 842	2 250 137	2 408 142	2 445 261	2 470 982	2 478 194	2 480 394	2 476 000
Korosztály	%								
0–19	23,1	22,0	20,9	19,9	19,8	19,7	19,7	19,7	19,7
20–64	61,7	62,5	62,9	63,2	63,1	63,0	62,8	62,5	62,1
65+	15,1	15,5	16,2	16,8	17,1	17,3	17,5	17,8	18,2
20–59	56,5	56,8	57,0	56,4	56,2	56,0	55,9	55,9	55,9
60+	20,4	21,2	22,1	23,7	24,0	24,3	24,4	24,5	24,5
Függőségi arány 60+	0,881	0,964	1,057	1,187	1,214	1,232	1,239	1,243	1,244

* A termékenység és halandóság változatlan, a vándorlási egyenleg évi +50 000.

* * *

A fentiekben megfogalmazott célok meg gondolása során ugyanis nem kerülhetõ meg az a tény, hogy mint eddig, úgy várhatóan ezután is a Magyarországra jövõ és/vagy itt dolgozó migránsok zõme a határon túli magyar közösségekbõl került, kerül ki. A megvalósítandó célkitûzéstõl függetlenül tehát tisztában kell lenni azzal, hogy a Magyarországra irányuló migráció abban az értelemben meghatározott, hogy lehetséges formáit (vendégmunkás, feketemunkás, huzamosabb ideig itt tartózkodó, bevándorló) felhasználva elsõsorban a környezõ országokból, mindenekelõtt a Romániában, Szerbia-Montenegróban és Ukrajnában élõ magyar nemzetiségûek vándorolnak hazánkba.

Ezt természetesen különféleképpen lehet minõsíteni, de ettõl függetlenül ez létezik. Az e körbõl biztosított népesség-utánpótlás pedig sokféle szempontból eltérõ költségekkel jár, mint ha a potenciális migránsok távoli és más kultúrájú, nyelvtudású, kapcsolati és emberi tõkével rendelkező közegebõl kerülnének ki. Ez a megfogalmazás sokak számára feltételezhetően azt sugallja, hogy amennyiben a határon túli magyarok körébõl biztosítanánk a népesség utánpótlását, akkor az kisebb költségekkel járna, mint egy standard vendégmunkás- vagy betelepítõ project vagy bármiféle egyéb megoldás. Ez nagy valószínûséggel igaz is, ennek ellenére a migrációs-csatorna munkaerõ-pótló szerepét – annak következtében, hogy nem Magyarország jól definiált, pontosan körülhatárolt érdeke a meghatározó az országot érintõ migrációs folyamatokban jelenleg ide érkezők nem, iskolai végzettség, foglalkozás stb. összetételének alakulásában – csak részben és töredékesen tudja betölteni. A döntõen spontán módon megvalósuló migrációs folyamatok következtében ugyanis a jelenlegi ismereteink szerint:

- nem javul a lakosság nemek szerinti összetétele,
- a gazdaságilag aktívak, közöttük a 30 éven aluliak teljes foglalkoztatottsága nincs megoldva,

- 1995-től a Romániából és Ukrajnából érkezők körében a 60 éven felüliek aránya nő, s
- a bevándorlók egy része, a magyar állampolgárság megszerzését követően továbbvándorol.

A fentiekén túl, amennyiben a Magyarországra jövő és/vagy itt dolgozó migránsok zöme a határon túli magyar közösségekből kerül ki, akkor már rövid, de mindenképp hosszabb távon a határon túli magyar részek magyarságának eltűnésével s annak pénzben nehezen kifejezhető „költségeivel” kellene számolni.

A migráció lehetséges formáit segítségül hívó népességpótlás megvalósítása során azonban a hazai lakosság fogadókészségét sem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen a fenti esetben, 2020-ban – státusától függetlenül (vendég- vagy feketemunkás, huzamosabban itt tartózkodó, bevándorló, új állampolgár) – az összlakosság közel 10 százaléka lenne külföldi, vagy olyan, akik röviddel azelőtt még külföldi állampolgár volt. (Ez az arány jelenleg még az 1,5 százalékot sem éri el!) S ez, amennyiben nem a magyar nemzetiségűek közül rekrutálódna, akkor összes következményeivel együtt a népesség etnikai struktúráját változtatná meg. Amennyiben pedig a szomszédos országok magyar nemzetiségű közösségeiből „szívánák” el egy millió személyt, összlétszámuk közel 50 százalékos csökkenése a most még meglévő kohéziós erejük megroppanását eredményezné.

Mindezeket figyelembe véve összességében a népességfogyást ellensúlyozó népességpótló lehetőségek közül a legtermészetesebbnek azoknak a feltételeknek a megteremtését és hosszú távú megőrzését tartjuk, amelyek nemcsak megakadályozzák a termékenység jelenlegi szintjének további csökkenését, hanem annak növeléséhez járulnának hozzá, illetve amelyek az idő előtti halálozás jelentős mértékű mérséklését idézik elő, így döntően saját bázisunkra támaszkodva biztosíthatjuk továbbfejlődésüket.

Bottlik Zsolt¹

A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén²

Changing of the Serbian Ethnic Sphere on Hungarian Territory in the 20th Century

Hungarian Serbs have been continuously driving in a southerly direction since the 18th century. Because of the migration of the easily mobilizable Serbs, and their choice between the two citizenships after World War I, the extension of their settlements has been significantly decreasing on Hungarian territory.

1. Bevezetés

A Balkán szívében élő szerbek történelme az utóbbi három évszázadban meglehetősen viharos, háborúkkal terhes volt. Ez etnikai térszerkezetük látványos változásaiban is megmutatkozott. Etnikai törzsterületük nagyjából a Duna vonalától délre a Balkán-félszigeten található. A török előrenyomulása következtében a szerbség frontvonalba került, és az általuk lakott térségek súlypontjának főleg észak és nyugat felé való elmozdulása következett be, amely folyamat a XVIII. századig tartott. Ennek során kerültek nagy számban a történeti Magyarország, illetve Horvátország déli területeire, ahol különleges jogállást élvezve az ún. katonai határőrvidékek lakóivá váltak. Mindeközben fokozatos elvándorlásuk miatti térszerkesztésük figyelhető meg Koszovo, Metohija, illetve a későbbi Sandžak területén.

Az I. világháborút követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia megalakulása után a szerb etnikai tér expanziója elsősorban az új állam határain belül erősödött föl, míg az ország határain kívül (Magyarországon, Romániában) rekedt számottevő szerb lakosság kisebbségi sorba került, ahol mai napig tartó, egyre gyorsuló regressziójuk figyelhető meg. Ez a folyamat Magyarország mai határain belül elsősorban a repatriálások, illetve optálások miatt következett be.

A titói Jugoszlávia 1991-ben kezdődött felbomlása, majd teljes szétesése jelentősen átrendezte a szerbség etnikai térszerkezetét. Az önállósodott, korábbi szövetségi területeken, Horvátországban, Boszniában, valamint 1989-ig Szerbián belül autonóm státust élvező Koszovóban drasztikusan csökken a szerbek száma és aránya, míg Szerbiában, elsősorban a Vajdaságban térnyerésük figyelhető meg. Eközben a mai Magyarország területén egyre gyorsuló asszimilációjuk miatt, településeiken egyre kisebb számban és arányban vannak jelen.

Jelen tanulmány fő célja, hogy Magyarország mai területén élő szerb kisebbség településterületének XX. századi változását térben és időben, valamint lélekszámának, arányának nyelvi-(etnikai-) határának változását és jelenlegi állapotát – regionális és település szinten – bemutassa. A korabeli adatokat a mai közigazgatási beosztásból kiindulva vetítettük vissza, és vizsgáltuk a szerb etnikum térbeli kiterjedésének változásait Ma-

¹ Egyetemi adjunktus, ELTE Regionális-földrajzi Tanszék

² A tanulmány a PRO RENOVANDA alapítvány támogatásával készült

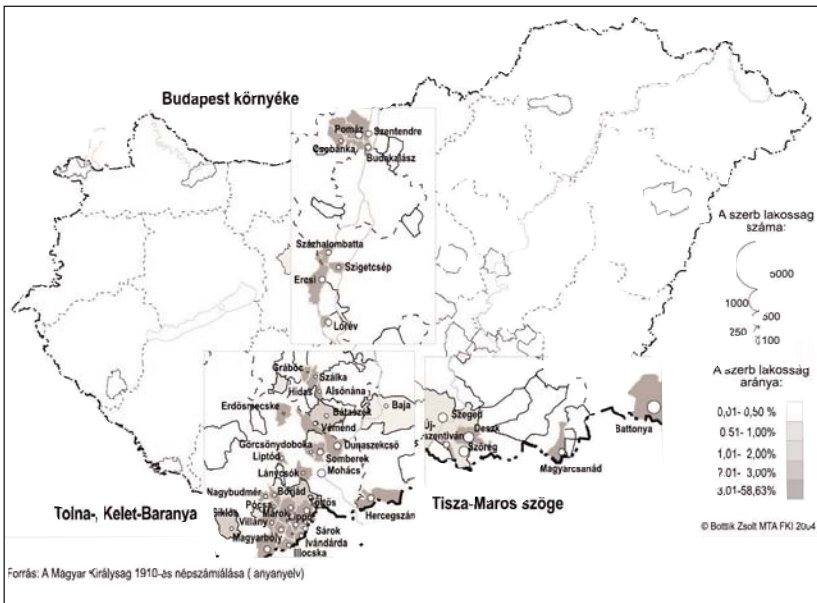
gyarország jelenlegi területén. Ettől csak egy esetben – Szőreg – tértünk el, mely községet 1973-ban csatolták Szegedhez, ahol magyarok éltek.

2. 1910-től 1990-ig

Az első világháború véres eseményei és az azt követő békeszerződések merőben új helyzetet teremtettek. A megalakuló Szerb–Horvát–Szlóven Királysághoz a Bácskában egy többen élő mintegy 500 000 magyar anyanyelvű közösség került, ugyanakkor a szerbek által lakott községek nagy része az új ország lakója lett. Csupán az általunk is vizsgált néhány Duna menti (Budapest környéki), kelet-baranyai, illetve délkelet-magyarországi, jelentős szerb lakossággal bíró település maradt Magyarország jelenlegi határain belül (1. ábra).

1. ábra

A magyarországi szerbek aránya és nagyobb közösségeik 1910-ben anyanyelv szerint

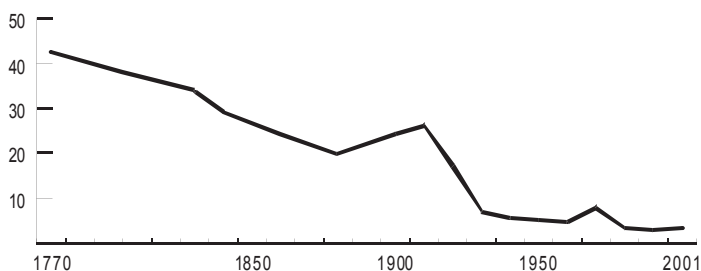
Ez utóbbi községekből a szerb csapatok kivonulása után és az optálási lehetőséget kihasználva, leginkább a kelet-baranyai és Tisza–Maros szögi térségből a szerbség tömegesen hagyta el Magyarországot, s költözött a határ másik oldalára. Így a 93 030 km²-re csökkent országban erősen megcsappanva a réginek csak igen kis töredéke él.

E drasztikus csökkenést az 1920-as, még inkább az 1930-as adatsorok bizonyítják, miután a Magyarországon maradt szerbség jelentős része optálás útján az új délszláv államba került (2. ábra). Ennek eredményeképpen 1941-ben a számuk 5442 fő, és már csak 36 olyan község található a vizsgált területen, ahol a szerb anyanyelvűek aránya legalább

1%-os. Ezek közül abszolút többségben is csak Lóréven található, ahol arányuk 69%-os. Jelentős arányban ezenkívül még Szigetcsépen figyelhetők meg, ahol a lakosság 14%-a szerb anyanyelvű. 10%-nál nagyobb arányban négy községben (Deszk, Battonya, Százhalombatta, Újszentiván), 1–10%-os arányt meghaladó szórványban pedig további 13 településen élnek. Legnagyobb közösségeik a jelentős veszteségek miatt csupán Battonya esetében haladják meg az 1000 főt, míg a további jelentősebbnek mondható 11 szerb csoport létszáma 100 és 350 között mozog.

2. ábra

**A szerbek számának változása Magyarország mai területén
(1773–2001)**

A mai Magyarország területén a már szórványban élő szerbek etnikai térszerkezete a II. világháború, illetve az azt követő időszak alatt jelentősen nem változott. Jóllehet az 1949-es népszámlálás etnikai adatai nem minden esetben tükrözik feltétlenül a valós helyzetet, a vallási adatok segítségével kirajzolható kép a szerbek esetében közelít a valósághoz. Ennek alapján a szerbek száma az országban nyolc év alatt csupán 284 fővel csökken. A szerbek által lakott településeken általában 2-3%-os arányváltozást regisztrálhatunk a népszámlálások alapján. 12 településen haladja meg számuk a 100 főt, melyek közül a legnagyobb Battonyán (485 fő) található. A 300 főnél nagyobb csoportjaik száma négy (Magyarcsanak, Lórév, Pomáz, Deszk).

A második világháborút követő időszak proletár internacionalizmusa nem kedvezett az egyre kisebb számban és arányban jelen lévő magyarországi kisebbségek további fennmaradásának. Különösen igaz ez a szerbek mintegy 5000 fős magyarországi közösségére is, csak a rendszerváltást közvetlen megelőző időszakokban változik meg ismét, és kapnak nagyobb publicitást a magyarországi kisebbségek. A magyarországi szerbség számának és arányának, illetve a szerb etnikai tér csökkenésének ettől kezdve az asszimiláció következtében gyengülő nemzeti öntudatuk az oka. E folyamat leginkább azokon a területeken lassúbb, ahol a kisebbségi csoport szűkebb lakóhelyén meghaladja az abszolút többséget, vagy közösségük viszonylag nagyszámú.

Az identitástudat erőssége, az előbb említett asszimilációs folyamatok, illetve ezeken keresztül a szerbség létszáma részben azzal van összefüggésben, milyen a szerbség lakóhelyének földrajzi környezete. Nevezetesen, hogy lakóhelyük a társadalmi-gazdasági modernizáció elsődleges színteréül szolgáló urbánus régió, vagy esetleg halmozottan hátrányos helyzetű, ezáltal gyengébb életkörülményeket kínáló periferikus térség. Az előbbi térségek nyilvánvalóan a többségi magyarság bevándorlási célterületei, amely folyamat egy idő után fellazíthatja a kisebbségi közösségeket, nagyobb teret engedve a ma-

gyar asszimilációs nyomásnak (például a Budapest vagy Szeged környéki egykor jelentős szerb lakossággal rendelkező települései). Ugyanakkor a gazdaságilag elmaradottabb területek elvándorlásra készítetik a fiatalokat, ezzel pedig nemcsak a szerbség száma és aránya csökken, hanem a nemzetiségi lakosság elöregedése is katasztrofálisan fokozódik (pl. Kelet-Baranyában).

Az 1990-es adatokat szemlélve pedig kitűnik, hogy a szerbség egykor jelentős csoportja elenyésző számra olvadt, s bár területileg néhány új településen is felbukkanva enyhe változás tapasztalható elterjedésükben, ez a jelentős csökkenés a második világháborút követően már nyelvi asszimilációnak köszönhető. Látjuk, hogy a XVIII. századtól folyamatosan veszt a szerbség arányából, egyre kevesebb helyen van többségben, sőt 1990-re (Lórév kivételével) mindenhol 25% alatti az arányuk. Legnagyobb, 10%-ot is meghaladó az arányvesztésük Lórév és Battonya esetében, ahol legnagyobb arányban és számban vannak jelen szerb anyanyelvű lakosok. Emellett 5–10%-os arányvesztést szenvednek el Pomáz, Csobánka, Lippó, Szigetsép és Százhalombatta esetében. Ez pedig egyre inkább a magyar nyelv használatát teszi szükségessé, ami egy idő után a szerb anyanyelv háttérbe szorítását jelentheti. Ha a szerbek településeinek elhelyezkedését vizsgáljuk, megállapíthatjuk, területileg igen szétszórta élnek, szinte sehol sem képeznek komolyabb csoportot, Pest és Csongrád megyei, nagyobbak mondható előfordulásuk mellett kis létszámú szórványokat találhatunk Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Fejér és Tolna megyében. Az általuk lakott községekben (Lórév 53% kivételével) még jelentős arányban sem képviseltetik magukat. Az 5%-os határt is csak 3 (Battonya 5,5%, Újszentiván 5,0%, és Deszk 5,3%) község esetében érik el. További 21 helységben 5% alatt található arányuk. A legnagyobb, 375 fős csoportjuk Battonyán él. Ezenkívül 100 főt meghaladó közösségük csupán négy található (Lórév, Pomáz, Szigetsép, Hercegszántó) a mai Magyarország területén.

3. A jelenlegi szerb etnikai térszerkezet alakulása

A magyarországi szerbek jelenlegi etnikai térszerkezetét a legutóbbi, 2001-ben végrehajtott népszámlálás alapján lehet rekonstruálni. A népszámlálás nemzetiséget tudakoló kérdésére nem volt kötelező válaszolni, ugyanakkor többes (maximum hármás) kötődés is megadható volt. Az egyre nagyobb asszimilációs nyomásnak kitett, többnyire szórványban élő magyarországi nemzetiségek helyzetére tekintettel a szokásos kérdések mellett, amelyek az anyanyelvet és a nemzetiséget firtatták, főtűnnek a családi, baráti körben beszélt nyelvre, illetve valamely népcsoporthoz történő kulturális igényre vonatkozó adatok is.

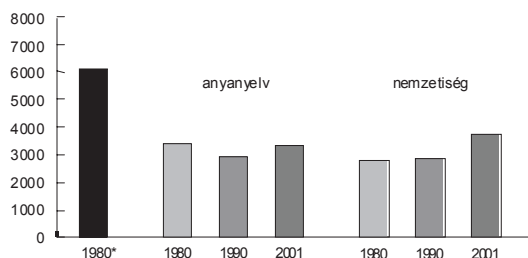
Az összesítő adatokból kiderül hogy a legkevesebb azoknak a száma, akik magukat szerb anyanyelvűeknek mondják (3388 fő), ami leginkább előrehaladott nyelvi asszimilációjukkal állhat összefüggésben. Legtöbben valószínűleg az asszimiláció miatt a nyelvet már nem használók, de valamiféle szerb kulturális igénnyel bírók (5279 fő). Eme adatsor érdekessége, összevetve az 1990-es és 1980-as hasonló adatsorokkal, hogy 2001-ben lényegesen többen mondják magukat szerb nemzetiségűnek (3814 fő), mint ahányan anyanyelvüként a szerbet adták meg (3. ábra). Az anyanyelvi adatokhoz viszonyítva magának mondható a szerb nyelvet családi, baráti körben beszélők száma is (4186 fő).

E legfrissebb adatok alapján a 3388 fő szerb anyanyelvű lakos meglehetősen szétszórta él Magyarország területén. Leginkább persze azokon a településeken, ahol a történelem során eddig is. Ez a tény 14%-os növekedést sejtet az utóbbi évtizedhez képest. E mögött azonban nem valós demográfiai folyamatok húzódnak, hanem sokkal inkább a már említett többes kötődés lehetőségének ténye. Az 5%-os küszöböt csupán a Csepel-szigeti Lórév községben érik el, ahol a 175 szerb anyanyelvű lakos a lakosság abszolút többségét jelenti

(58%). 10 településen (Szigetsép, Deszk, Battonya, Hercegszántó, Újszentiván, Medina, Lippó, Magyarcsanak, Vése, Magyarbóly) magasabb az arányuk 1%-nál. Legnagyobb közösségük Szegeden (299 fő) és Battonyán (225 fő) a 200 főt is meghaladja. 100 főt meghaladó csoportjaik száma hat, melyek közül kettő a fővárosban található (VII. és II. kerület).

3. ábra

A szerbek számának változása Magyarország mai területén az elmúlt húsz évben

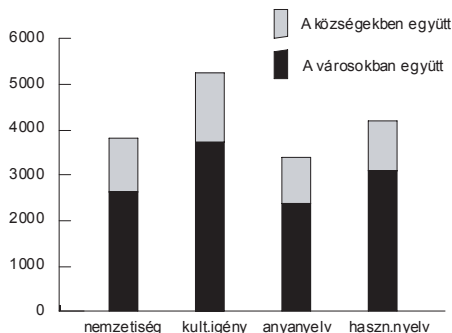

Az adatsorból készített grafikonokból emellett kiderül az is, hogy a különböző szempontból összeírt szerb, illetve szerb származású lakosság milyen arányban falvak, illetve városok lakója. Ennek alapján megállapítható, hogy a szerb lakosság döntően városokban (elsősorban Budapesten) lakik, ezzel is nagyobb felületen érintkezve a többségi magyarsággal, kitéve az így fokozódó asszimilációs nyomásnak (4. ábra).

A II. világháború után, különösen az utóbbi húsz év adatai alapján elmondható, hogy a magyarországi szerbek nyelvi asszimilációja meglehetősen előrehaladt állapotban van. A változásokat szemlélve azt is megállapíthatjuk, hogy a legtöbb, szerbek által lakott település Baranya, Tolna területén van, a települések méretéből kifolyólag az itt lakó szerbség számaránya azonban kisebb, mint pl. a nagyobb, szerbek által is lakott falvakat bíró másik két terület esetében (különösen igaz ez a Tisza–Maros szögének településeire).

4. ábra

A szerbek száma Magyarország mai területén 2001-ben

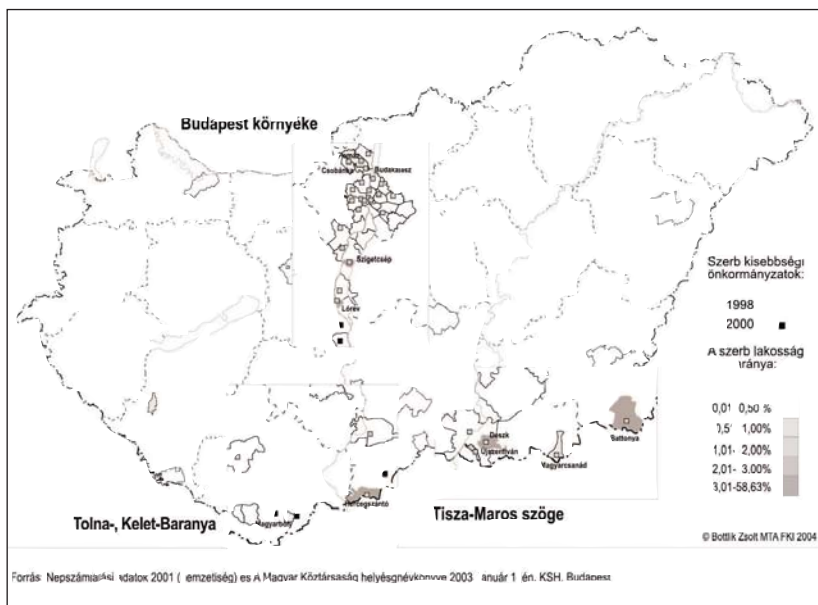

4. A szerbek társadalmi, politikai aktivitása

A magyarországi szerbek számáról és területi elhelyezkedéséről a hivatalos népszámlálási adatok mellett a szerb közösségek politikai aktivitásának mértékéből is információkhoz juthatunk. Ennek legfőbb megjelenési formája a kisebbségi önkormányzatok jelenléte és fajtája (5. ábra).

5. ábra

A szerbek aránya (2001) és kisebbségi önkormányzataik (2002) Magyarország mai területén

A hazai kisebbségek,³ így a magyarországi szerbek is 1994 és 1998 után 2002-ben immár harmadszor élhetnek az 1993. LXXVII. törvény adta jogokkal, miszerint megválaszthatják saját, kisebbségi önkormányzataikat. E hivatalos testületeken keresztül intézhetik saját ügyeiket, illetve érvényesíthetik érdekeiket. A törvény szerint a kisebbségi csoportok számarányuk súlya szerint alakíthatnak közvetve vagy közvetlenül kisebbségi önkormányzatokat.⁴ A kisebbségi önkormányzati képviselők legfeljebb 120 nappal megválasztásuk után országos kisebbségi önkormányzatot is választhatnak.

³ A törvény a 13 autochton (legalább 100 éve bizonyíthatóan az ország területén élő nem magyar) nemzetiségre vonatkozik (német, roma, szlovák, horvát, szerb, román, szlovén, ruszin, ukrán, lengyel, görög, örmény, bolgár). Így a legújabbban, nagyobb számban jelen lévő arab, orosz és kínai csoportokra nem.

⁴ *Települési kisebbségi önkormányzatok* jöhetnek létre akkor, ha egy település önkormányzati testületének több mint a felét kisebbségi jelöltként választották. *Közvetett módon* jön létre a kisebbségi önkormányzat, ha egy település önkormányzati testületének

A 2002-es önkormányzati választásokon a szerbek szempontjából igen sikeresnek volt mondható, hogy 43 kisebbségi önkormányzatot sikerült alakítani, ami csak eggyel kevesebb, mint a számarányukat tekintve majd' kétszer annyian lévő magyarországi románok önkormányzatai. A szerb kisebbségi önkormányzatok a tradicionálisnak mondható településterületeiken találhatók, leginkább a Duna mentén, a Tisza–Maros szögében, illetve Kelet-Baranyában. Figyelemre méltó, hogy Budapest 16 kerületében is sikerült a szerbeknek önkormányzatot alakítaniuk.

Megállapítható tehát, hogy a magyarországi szerbek számának növekedése mellett politikai aktivitásuk is fokozódik, hiszen olyan helyen is igény mutatkozik a kisebbségi önkormányzatok megalakítására, ahol számuk és arányuk a népszámlálás adatai szerint nem jelentős. Az önkormányzatok tehát az identitás, a kulturális kötődés egyfajta kifejező eszközeként jelenhetnek meg. Ez a közeljövőben annál is inkább fontos, mert a szerbség számának ígéretes növekedése ellenére közösségeik nyelvi asszimilációja, valamint településterületük egyre gyorsuló regressziója a legutóbbi népszámlálást megelőző évtizedben is tovább folytatódott. Így a kisebbségi önkormányzatok lehetnek a szerb kisebbség további egzisztálásának egyik legfontosabb biztosítékai.

5. Összegzés

A szerb kisebbség mai magyarországi térszerkezetét kialakító többszáz éves változás okait röviden a következőkben adhatjuk meg:

A szerb etnikum első kisebb csoportjait már a középkorban fellelhetjük, jóllehet első igazán jelentős számú szerbséget a Török Birodalom északnyugatra nyomulása taszítja Magyarországra felé. A török hódoltság koráig – amikor a szerb etnikai terület kiterjedése a mai Magyarország területén a legnagyobb – a szerbül beszélő ortodox vallásúak száma és aránya nő, ezzel együtt fokozatos etnikai expanziójuk következik be. E migrációs hullámok eredményeként, a szerbség mozaikos térszerkezete három jól elkülöníthető kisebb-nagyobb összefüggő etnikai térségből álló területet jelöl ki a mai Magyarországon.

A XVIII. századtól kezdődően, párhuzamosan délre húzódásukkal, területi koncentrációjának növekedésével a könnyen mobilizálható szerbség elvándorlása, az I. világháború után optálásuk, majd kisebb mértékben nyelvi asszimilációjuk fokozatosan csökkentette településterületük kiterjedését a mai Magyarországra területén. Ez kisebb-nagyobb hiányosságokkal a XVIII. század elejétől megjelenő források, illetve később rendszeressé váló népszámlálások adataiból is kitűnik.

---

legalább 30%-át kisebbségi jelöltként választották, s e képviselők kisebbségenként legalább három fős helyi kisebbségi önkormányzatot alakítanak. A törvény szerint a választópolgárok az általános önkormányzati választások során közvetlenül is megválaszthatnak kisebbségi önkormányzatot, azokból a jelöltekből akik legalább öt kopogtató cédulát gyűjtöttek. 50 érvényes szavazattal az 1300 lakost meg nem haladó településeken három, míg 100 érvényes szavazattal az 1300 és 10 000 lakosú településeken öt fős önkormányzat hozható létre.

Nyelvhasználati jogok a hatósági eljárásban

Rights of Usage in Public Proceedings

Rights of usage enforced in public proceedings should be represented as constitutional rights. In addition to this, judicial and public proceedings, and proceedings of public utilities and institutes should be circumstantially regulated by the law.

A nyelvhasználati jog a tisztességes eljárás egyik eszköze

Amit az anyagi jog előír, tilt vagy megenged, azt – amennyiben nem ún. ex lege szabályozásról van szó – az eljárási szabályok tömege váltja valóra, ezek hozzák tehát a nyelvhasználatot olyan helyzetbe, hogy jogát, érdekét, kötelességét ténylegesen érvényesíteni, védeni, teljesíteni tudja. A jogilag szabályozott eljárás az egymással szorosan összefüggő, a hatóság és az ügyfél által végzett, formalizált cselekmények láncolata, melynek célja, hogy elfogulatlan, bizonyított és releváns tényhelyzetre épülő döntés szülessen, amely egyben kielégíti az igazságszolgáltatással, közigazgatással szemben támasztott alkotmányosságai, illetve az adott ügyfajta vonatkozó törvényi és egyéb jogszabályi követelményeket.

Ahhoz, hogy a döntés és az azt megelőző eljárás, a bánásmód az érintettek számára elfogadható legyen, alapvető követelmény a kompetens kommunikáció az eljáró hatóságokkal. Mindenfajta jogkövetés alapja a jogszerűnek tekintett követelmények megértése, belátása, ide értve a szabályozás célját, célszerűségét, morális tartalmát, a jogorvoslati eszközök igénybe vételét, az önkéntes teljesítést. Ez nem csak az érdemi határozatra, hanem az eljárás egész idejére igaz, hiszen „menet közben” számos alkalommal kommunikálnak a felek, legyen szó az úrlap kitöltéséről, hiánypótlási felhívásról, az ügyféli jogokra történő kioktatásról, a tanúvallomás vagy a szakértői vélemény lényegének megértéséről, a tárgyalás rendjének fenntartásáról, a kizárási indítvány vagy az igazolási kérelemre adott válasz elbírálásáról. *E körben tehát alapvető, a fair eljárás részének tekintett törvény előtti egyenlőség, annak maximájából eredő jogelvi követelmény: az ügybeli kommunikáció legyen zavartalan, vagy – a hazai terminológiában megszokott, de pontatlan kifejezéssel – az anyanyelv használatának jogát biztosítsák.*

Pontatlan és félrevezető ez a kifejezés, hiszen pl. a hazai kisebbségeknek legalább annyira anyanyelve a magyar, mint a saját kisebbségi nyelve, míg a kommunikációban egyéb okból gátolt fogyatékos személyek, akik csak jeltolmács útján tudnak a hatóságokkal sikeresen kommunikálni, még félreérthetőbb az anyanyelv használatának joga.

A hazai szakirodalomban meglehetősen keveset foglalkoznak a hatósági nyelvhasználati szabályozással és különösen annak gyakorlatával.¹ A feldolgozások inkább a nemzetközi jog, az emberi (kulturális, oktatási jog) és esetenként a kisebbségi jog, a kisebbségi

¹ Paizs Gábor: A magyar nyelv ismeretének hiánya miatt... [A kisebbségi nyelvhasználatról a közigazgatásban.] *Magyar Közigazgatás* 10/1998: 638–640.; Pap András László: Büntetőeljárás és nyelvhasználat: az anyanyelv mint az etnicitás hordozója. Új kihívások az amerikai joggyakorlatban. *Belügyi Szemle* 9/2001: 53–71.

ségek jogállása felől közelítenek,² még a gyakorlatias írások is az oktatás, a művelődés, a közösségszervezés kérdéseit feszegetik, nem pedig az adott eljárási rendszerben részt vevő ügyfél egyéni jogainak a biztosításaként, a tisztességes eljárás előfeltételeként foglalkoznak a nyelvi jogokkal. Némi lökést adott az Európai Unióhoz csatlakozás a vizsgálódásnak, de mert a közösségi jogban a személyek szabad mozgása nem járt az alapvetően nemzeti hatáskörben maradó eljárási biztosítékok egységesülő szabályozásával, a téma napirenden tartása a hozadék,³ a kulturális sokszínűség és a diszkrimináció tilalma garanciájaként.

A nyelvhasználati jog a szabályozásban

A nyelv használatára vonatkozó jogi szabályozás több metszetben közelíti meg a különböző nyelvi csoportok kommunikációját valamely hatósági, még tágabban a közéleti és közszolgáltatási viszonyokban. A többség-kisebbség szembeállítására építve, a szabályozás értelemszerűen a kisebbségi csoportok nyelvhasználatát rendezi. Szűkebben véve, a nyelvi jogokkal foglalkozók nyomán, a jogi szabályozás a következő szempontok vizsgálatával elemezhető:

1. *mely életviszonyban* szabályozzák a nyelvhasználatot (pl. közéleti, választójogi, igazságszolgáltatási, oktatási ügyekben stb.);
2. *A nyelvhasználat alanyai* szerinti csoportosítás szerint:
  - a) A nemzeti-etnikai kisebbséghez tartozó állampolgár nyelvhasználata. E személyek gyakran kétnyelvűek, ám nem szükségképpen rendelkeznek a többségi nyelven is megfelelő nyelvi kompetenciával.
  - b) A külföldi, nem-többségi anyanyelvű kommunikációjára vonatkozó szabályozás. E személy lehetséges, hogy érti a többségi nyelvet, de általában nem kellő ehhez a tudása, illetve vele kapcsolatosan merül fel a közvetítő nyelv alkalmazása, amely idegen nyelv a kommunikációban részes felek mindegyike számára. A külföldiek körül az uniós polgárok nyelvhasználati jogai eltér(het)nek a többi külföldi jogaitól.
  - c) A fogyatékkal élők nyelvhasználata sajátos, például jeltolmács segítségével, esetleg kizárólag írásos formában vagy vakírás révén kommunikálnak a hatóságokkal.

² Szépe György: Az anyanyelv-használat mint emberi jog. In: *Nyelvi jogok*. 2000. 132–150. Kovács Péter: Az anyanyelvhasználat jogi szabályozása az európai nemzeti kisebbségek esetében. In: *Nyelvi jogok*. 1998. 21–36.; Felföldi Enikő: A kisebbségek kulturális és nyelvi jogai a nemzetközi jogban. *Pro Minoritate* 3/2003: 5–30.; A nemzeti kisebbségek nyelvi jogai. Oslói ajánlások és értelmező megjegyzések. In: *Nyelvi jogok*. 2000. 151–173.; Radó Péter: A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon. In: *Kisebbségsszociológia*. 1997. 257–266. Nádor Orsolya: A magyar nemzeti kisebbség nyelvi jogai a Kárpát-medencében. In: *Nyelvi jogok*. 1998. 51–78. Beregszászi Anikó – Csernicskó István: A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* (Szerk.: Nádor Orsolya – Szarka László) 2003. 110–122.

³ Például Andrassy György: Európa nyelvi jövőjéről – hivatalos nyelvek, kisebbségi nyelvek, nyelvi jogok. In: *Kisebbségek Európában*. 2000. 17–32.; Vizi Balázs: Az Európai Unió és a kisebbségek jogai. *Kisebbségkutatás*, 2/2001: 281–287; Vizi Balázs: Az európai integráció és a kisebbségi nyelvek. *Kisebbségkutatás* 1/2004: 2–9.

- gi eljárásban az ügyintézővel, döntéshozóval. (Jelezzük, hogy ezzel az aspektussal érdemben nem foglalkozik ez az írás.)
3. kell-e, és ha igen, miként *igazolni a nyelvhasználati jogosultságot* (pl. fogyatékoságot, magyar nyelven nem kellő jártasságot);
  4. a használandó *nyelv jogállása* (a hazai és a Magyarországon alkalmazandó szabályozás szóhasználatát vizsgáljuk, abban a nyelv mint anyanyelv, hivatalos, uniós, kisebbségi, regionális, ritka, esetleg az ügyfél által értett (közvetítő) vagy jelnyelv);
  5. a nyelvhasználat *egyéni jogként vagy inkább valamely állami politikán belül* (nyelvi sokszínűség, multikulturalizmus, kisebbségvédelem) jelenik meg;
  6. mindezekről nem függetlenül *ki és miként gondoskodik* a fordítóról, tolmácsról, és ki, miként viseli a nyelvhasználat *költségét* (állam nevében eljáró szerv előlegezi, gondoskodik róla, ügyfél, vádlott fizeti stb.);
  7. milyen jellegű *jogforrásban* kap helyet a szabály (univerzális, regionális, bilaterális egyezményekben, közösségi vagy nemzeti jogforrásokban).

Külvilágról jövő szabályok

Az *univerzális* jellegű nemzetközi jogi dokumentumok közt az ENSZ Polgári és Politikai Nemzetközi Egyezségokmánya csak a *kisebbségekhez tartozó személyekkel* kapcsolatosan szól a saját nyelv (anyanyelv) használatának egyéni jogáról.⁴ Sajnos ez nem elegendő támpont ahhoz, hogy pontosan melyek a hatósági eljárásokban szükséges „pozitív védelmi intézkedések”,⁵ hogy valóban az egyéni jog érvényre juthasson (pl. nyelvet értő tisztviselő alkalmazása, megfelelően képzett tolmács alkalmazása, költségek viselése, fordítóról gondoskodás). Hasonlóan keveset tudhatunk meg a *gyermeki jogok* körében a kisebbségi nyelvhasználatról, mivel az ENSZ Gyermeki jogokról szóló egyezménye a már idézett szabályt, különösebb kiegészítés nélkül, csupán kiterjeszti a gyermekekre,⁶ noha ők önállóan ritkábban alanyai a hatósági eljárásokban az anyanyelv használatának. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 47/135. számú, a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozata is csak általánosságban beszél a kisebbségek nyelvhasználati jogáról a közéletben (2. cikk), a szakmai kommentár⁷ sem tér ki a hatósági eljárásokban ennek különös jelentőségére és biztosítékaira, túllépve az emberi jogi megkülönböztetés tilalmán és a kisebbségek közéleti részvételén. Ennek oka a kisebbségi identitás megőrzése, nem pedig a tisztességes eljárás felőli közelítés. Ezzel szemben például a *humanitárius jog* az anyanyelv vagy a közvetítő nyelv használatát *emberi jogként* fogalmazza meg, persze a sajátos, háborús helyzetben a befogadott gyermekekre, a hadifoglyok és internáltak levelezésére és hatósággal való érintkezésére.⁸

⁴ 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetve, 27. cikk.

⁵ Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága foglalkozott az aktív állami magatartás kérdéseivel, de elsősorban a jogértékek szempontjából, ld. 1994. évben elfogadott általános kommentárok a 27. cikkhez, idézi az *ENSZ Kisebbségi Kézikönyve*, Budapest, 2004. és www.unhcr.ch honlapon.

⁶ Az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetve, 30. cikke.

⁷ Asbjørn Eide, a Kisebbségi Munkacsoport elnöke, idézi az *ENSZ Kisebbségi Kézikönyve*, Budapest, 2004. 20. p.

⁸ 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háborús áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének

A *regionális szabályozás* körében találjuk a hatósági nyelvhasználatra vonatkozó konkrétumok figyelemre méltó részét. Az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája⁹ biztosítja, hogy *az igazságszolgáltatásban, a közigazgatási hatóságoknál és a közszolgálati szerveknél (9–10. cikk) a kisebbségi nyelv használatát. A magyar csatlakozáskor e követelményeket csupán a horvát, német, román, szerb, szlovák és szlovén nyelvek* vonatkozásában vállaltuk, nem alanyi jogként, hanem elsősorban állami cselekvés, szervezés, intézkedések útján.

I. táblázat

A Kisebbségi Nyelvi Karta

Mely eljárást érinti	Vállalás lényege
Büntetőeljárás	Vádlott az eljárásban (végig) saját kisebbségi (anya)nyelvét használhatja Indítványok érvényes megtétele a vádlott saját kisebbségi (anya)nyelvén, nem okozva ezzel neki többletköltséget Bizonyítékok érvényes megtétele a vádlott saját kisebbségi (anya)nyelvén, nem okozva ezzel neki többletköltséget
Büntető-igazságszolgáltatás	Eljáráshoz kapcsolódó okmányok kiadása kérésre, szükség esetén, ingyenesen kisebbségi (anya)nyelvén (is)
Polgári jogi eljárás (közigazgatási pert is ide értve)	Felperes/alperes a bíróság előtt szóban – ha megjelenése kötelező – saját kisebbségi (anya)nyelvét használhatja, nem okozva ezzel neki többletköltséget Dokumentumok becsatolása érvényesen a felperes/alperes saját kisebbségi (anya)nyelvén Írásos bizonyítékok benyújtása érvényesen a felperes/alperes saját kisebbségi (anya)nyelvén
Jogi okmányok (okiratok?) kiadása	Érvényesként elfogadható az ügyfél saját kisebbségi (anya)nyelvén írott közokirat, okmány (magánokirat), vagy Érvényesként elfogadható az ügyfél saját kisebbségi (anya)nyelvén írott okmány az érintett felek között, sőt akkor is, ha harmadik félre is tartalmaz rendelkezéseket, amennyiben ő annak tartalmát ismeri (tolmácsolták neki)
Közigazgatási hatósági eljárás (quasi közigazgatási szervek eljárása is)	Érvényesen benyújtható az eljárás során az ügyfél saját kisebbségi (anya)nyelvén készült dokumentum (irat), ha az adott közigazgatási területen a nyelvhasználók létszáma ezt indokolja (költségek állami viselése, kisebbségi nyelvű köztisztviselő alkalmazása) Az ügyfél kérelmét saját kisebbségi (anya)nyelvén adhatja be, adhatja szóban elő, ha az adott közigazgatási területen a nyelvhasználók létszáma ezt indokolja (költségek állami viselése, kisebbségi nyelvű köztisztviselő alkalmazása) A közigazgatási hatóság kiadhat kisebbségi nyelven is iratokat, dokumentumokat (ezzel járó költségek állami viselése, kisebbségi nyelvű köztisztviselő alkalmazása)

A táblázat folytatódik!

kihirdetéséről (I. jegyzőkönyv III. cím 3. pontja), a 2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (71. cikk), a 2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminisztertől a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (107. cikk).

⁹ Kihirdette az 1999. évi XL. törvény.

Mely eljárást érinti	Vállalás lényege
Választott testületi (területi, regionális, helyi) ülés	Felszólalás, vita nyelve lehet a kisebbségi nyelv (költségek állami viselése, kisebbségi nyelvű köztisztviselő alkalmazása)
Közszolgáltatások	Az ügyfél kisebbségi (anya)nyelvét használhatja kérelmezéskor
Anyakönyvi eljárás	Családnevek kisebbségi formának megfelelő viselését biztosítani kérésre
Helynevek	A hivatalos forma mellett lehetséges a kisebbségi nyelvi forma használata

A táblázatban szereplő vállalatok egyike sem nyújt feltétel nélkül alanyi jogot a kisebbséghez tartozónak, mert a részes állam mérlegelése (mekkora a nyelvhasználók száma, ésszerű-e, indokolt-e, kérték-e stb.) túlsúlyban van. Ráadásul, összesen hat nyelv vonatkozásában vállalta Magyarország mindezt. Ennél is bizonytalanabb a nyelvhasználat helyzete az Európa Tanács kisebbségi keretegyezménye szerint, hiszen „a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan vagy jelentős számban lakott területeken, amennyiben azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a valóságos szükségnek” kell egyáltalán erőfeszítéseket tenni, „hogy biztosítsák – lehetőség szerint – e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket”.¹⁰

2. táblázat

A Kisebbségi Keretegyezmény

Mely eljárást érinti	Vállalás lényege
Közigazgatási (hatósági) eljárás	Lehetőség a kisebbségi nyelven a kommunikációra
Büntetőeljárás	Letartóztatás, vád okairól a legrövidebb időn belül tájékoztatás kisebbségi (anya)nyelven (általa értett nyelven) Terhelt/vádolt joga kisebbségi (anya)nyelven (általa értett nyelven) a védelemre, esetleg ingyen tolmács révén
Anyakönyvi eljárás	Család- és utónév kisebbségi formának megfelelő viselését, belső jogban szabályozott hivatalos elismerési jog alapján
Helynevek	A hivatalos forma mellett lehetséges a kisebbségi nyelvi forma használata megfelelő igény esetén

Mint látható, a két egyezmény között vannak eltérések az érintett jogviszonyok és azok terén a nyelvhasználat konkrét módjai között, ám hasonló a szinte közösségenként és országonként eltérő megvalósítás a már említett körülményekre hivatkozás alapján. Így az ellenőrzés, a beszámolás rendje is „önbevallásra” és a Tanácsadó Bizottság kiegészítő adataira, civilek és kisebbségi közösségek adatai alapján alig ösztönző.

A *bilaterális* egyezmények körében a *jogsegélyre* vonatkozik a hivatalos nyelv mint anyanyelv vagy a közvetítő nyelv használatáról rendelkeznek. Például az ukrán–magyar

¹⁰ 1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről, 10. cikk 2. bek.

polgári ügyekben a jogsegélyről szóló egyezmény szerint az eljáró hatóságok egymás között a másik ország hivatalos nyelvén vagy angol nyelven érintkeznek, és fordításban küldik meg a jogsegély iránti kérelem teljesítéséhez szükséges mellékleteket. Ez az ügyfelet tulajdonképpen nem érinti, míg a kézbesítési szabályok már igen. Ha ugyanis a kézbesítendő irat nincs ellátva a megkeresett ország nyelvén készült hiteles fordítással, a megkeresett hatóság csak akkor kézbesíti azt, amennyiben a címzett önként átveszi.¹¹ Feltűnő, hogy a konzuli feladatokról szóló megállapodások nem térnek ki a nyelvhasználatra, talán azért, mert mögöttes szabályként saját országuk megfelelő közigazgatási, közjegyzői szabályait kell alkalmazniuk, így annak hiányosságából fakadó következményeket az ügyfelek külföldön is viselik. Hasonlóan hiányos a toloncegyezmények köre, amely nemcsak a két szerződő félnek a másik állam területére jogellenesen belépő, ott tartózkodó polgáira vonatkozik, de más ország polgáira is.

A *bilaterális* egyezmények közt szerepelnek a Magyarország *baráti, szomszédsági kapcsolatait rendezők*. Ezek néhány szabályt tartalmaznak a nyelvhasználatra, alapvetően a kisebbségek identitásának védelmében. A román–magyar szerződés kimondja, hogy a szerződő államok tiszteletben tartják a romániai magyar és a magyarországi román kisebbséghez tartozó személyek azon jogát, hogy anyanyelvüket szabadon használhassák a nyilvánosság előtt, szóban és írásban egyaránt. Ezért biztosítani fogják azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik az anyanyelv használatát is a helyi közigazgatási és bírói hatóságokkal való kapcsolataikban, összhangban a belső jogszabályokkal és a két Fél által aláírt nemzetközi kötelezettségekkel. E személyeknek joguk van arra, hogy vezeték- és keresztnévüket anyanyelvükön használhassák, és ezt hivatalosan el fogják ismerni. Azon területeken, ahol jelentős számban élnek az illető kisebbségekhez tartozó személyek, mindkét Fél lehetővé teszi, hogy a kisebbségek nyelvén is kifüggeszthessék a hagyományos helyi elnevezéseket, utcaneveket és más, a nyilvánosságnak szánt földrajzi feliratokat. Ez tehát a hatósági, anyakönyvezési és hivatalos feliratokban a kisebbségi anyanyelv használatát biztosítja¹² – ahogyan a többi hasonló megállapodásban is. Egyes szerződések ehhez hozzátesszik, hogy „A Szerződő Felek az általuk vállalt nemzetközi kötelezettségekkel összhangban megtesznek minden szükséges jogi, adminisztratív és egyéb intézkedést a felsorolt jogok érvényesítése érdekében, amennyiben még ilyen szabályozás nincs a jogrendjükben.”¹³ Esetleg általánosságban a diszkrimináció tilalmára és a törvény előtti egyenlőségre hívják fel a figyelmet a hatósági eljárások terén is, ide értve a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés tilalmát.¹⁴ A kifejezetten *kisebbségvédelmi megállapodások*

¹¹ 2002. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a polgári ügyekben történő kölcsönös jogsegélyről szóló, Budapesten, 2001. augusztus 2-án aláírt szerződés kihirdetéséről (5., 19. cikk).

¹² 1997. évi XLIV. törvény a Magyar Köztársaság és Románia között Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló Szerződés kihirdetéséről, 15. cikk (3) bek.

¹³ 1997. évi XLIII. törvény a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között Párizsban, 1995. március 19-én aláírt, a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló Szerződés kihirdetéséről, 15. cikk (2) bek. g) pont.

¹⁴ 1995. évi XLVII. törvény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között Budapesten, 1992. december 16-án aláírt, a baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló Szerződés kihirdetéséről, 17. cikk, 1995. évi XLVI. törvény a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között Budapesten, 1992. december 1-jén aláírt barátsági és együtt-

esetleg pontosítják, hogy a közintézményekre is kiterjed a kisebbségi anyanyelv használata a kisebbségek által lakott területeken,¹⁵ netán biztosítják a kisebbségi és a többségi nyelv egyenlő használatát az önkormányzatoknál.¹⁶ Úgy tűnik, az efféle kétoldalú egyezmények nem alanyi jogokat kívánnak biztosítani, hanem csak visszautalnak a nemzeti szabályozásra, annak tisztességes alkalmazására, illetve állami kötelezettségként fogalmazzák meg a kisebbségi nyelvhasználat biztosítását a hatósági eljárásokban.

Az *Európai Közösség joga*, amelyet Magyarországon is alkalmazni kell, beleértve a különböző nyelvhasználati rendelkezéseket is. A nálunk már ratifikált Európai Alkotmány II. részét kitevő Alapjogi Karta a *megfelelő ügyintézéshez való jog* részeként szól arról, hogy az uniós polgár valamely hivatalos uniós nyelven írásban fordulhat egy uniós intézményhez, és ugyanazon a nyelven kell választ kapnia.¹⁷ Ám a közösségi jog már régóta kialakította a nyelvi sokféleség támogatását, továbbá a *nyelvi alapú vagy állampolgárságon alapuló megkülönböztetés* tilalmát, még mielőtt az a Karta II-81. és 82. cikkébe bekerült volna. Erről tanúskodik a Bizottságnak az EK Alapító Szerződése 22. cikke szerinti rendszeres jelentése az uniós polgárjog (és európai identitás) fejlődéséről. A legutóbbi, a 2001–2004 közötti előrehaladást áttekintő jelentés¹⁸ rámutat, hogy az Európai bíróság több ítélete is segít érvenyt szerezni az azonos körülmények között a különböző állampolgárságú uniós polgárok azonos jogi kezelésére, elsősorban a mozgás szabadsága terén, míg a különböző helyzetben lévő eltérő kezelésére (EK Szerződés 12. cikke az állampolgárság szerinti megkülönböztetés – bizonyos kivételeket engedő – megkülönböztetési tilalmáról. Kérdés, hogy a nem-anyanyelvű uniós polgárt mely nyelvhasználati jogok illetik meg a másik tagállamban: a külföldiekre, a kisebbségekre vagy a (feltételezetten) többségi nyelvet beszélő, átlagos honosokra vonatkozó? Erre a jelentés sem tér ki. Másfelől rámutat, hogy a *saját (anya)nyelv használatához fűződő jog* a helyes közigazgatás alapelvei közé tartozik. Ezért alakította ki a Bizottság a „Helyes közigazgatási magatartás kódexét”,¹⁹ amely az EK Szerződés 21. cikke alapján, kellő biztosítékot ad a polgároknak. Egyéb vonatkozásban, különösen pedig a harmadik állam polgárai tekintetében sem beszélhetünk a nyelvhasználati szabályok egységességéről. Változékony, hogy az adott normában vagy

---

működési Szerződés kihirdetéséről, 16. cikk, 1995. évi LXXIX. törvény a Magyar Köztársaság és a Németországi Szövetségi Köztársaság közötti, Budapesten, 1992. február 6-án aláírt, baráti együttműködésről és az európai partnerségről szóló Szerződés kihirdetéséről, 19. cikk, 1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédtság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről, 9. cikk.

¹⁵ 1997. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről Eszéken, 1995. április 5-én aláírt Egyezmény kihirdetéséről, 4. cikk.

¹⁶ 1996. évi VI. törvény a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség külön jogainak biztosításáról szóló, Ljubljánában, 1992. november 6-án aláírt Egyezmény kihirdetéséről, 4. cikk.

¹⁷ Európai Unió Hivatalos Lapja, C 310, 2004. 12. 16. II-101. cikk (4) bekezdés.

¹⁸ Report from the Commission: Fourth Report on Citizenship of the Union (1 May 2001–30 April 2004) 206. 10. 2004. COM (2004) 695 final.

¹⁹ The Code of Good Administrative Behaviour for the Commission (Commission Decision 2000/633/CE, CECA, Euratom (OJL 267, 20.10.2000) Annex to the Rules of Procedure.

jogi aktusban egyáltalán szabályozzák-e és milyen alaposan a nyelvhasználatot, mivel a másodlagos jogban a minimális anyagi jogi normákat fogalmazzák meg, az eljárási kérdések nemzeti hatáskörben maradnak. Például a menedéket kérőket vagy a kiutasítási határozat, az európai elfogató parancs elfogadásával kapcsolatosan a harmadik országbeli állampolgárokat kell az általuk értett nyelven tájékoztatni jogaikról, a meghozott döntésről.²⁰

A közösségi jog alkalmazhatóságát biztosító jog is egyenetlenül, de rendelkezik a nyelvhasználatról. Az Unió tagállamainak egymás közötti *igazságügyi, rendőrségi* kapcsolatait részben a közösségi jog, részben a belső eljárási szabályok rendezik. Így a büntügyi együttműködésben a magyar igazságügyi hatóság a hivatalos iratot az Európai Unió tagállamában tartózkodó címzett részére közvetlenül, posta útján, kézbesítési bizonyítvánnyal, zárt iratban kézbesíti. A hivatalos iratot, ha a címzett a magyar nyelvet nem ismeri – le kell fordítani a címzett anyanyelvére, illetőleg az általa ismertként megjelölt más nyelvre vagy – ha ezek a magyar igazságügyi hatóság által nem ismertek – a címzett tartózkodás helye szerinti tagállam hivatalos nyelvére vagy hivatalos nyelveinek egyikére. Az irathoz a címzett által ismert nyelven mellékelni kell a tájékoztatást az eljárási jogairól és kötelességeiről.²¹

Nyelvhasználat a belső jogban

Az előző bekezdés már átvezetett a nemzeti jogalkotáshoz, amely nyilvánvalóan nem hagyhatja figyelmen kívül a nemzetközi jogi, emberi jogi és közösségi jogi kereteket. Az Alkotmány sem a hivatalos nyelv, sem az államnyelv fogalmát nem ismeri. A tételes jog és a szakirodalom sem ad egyértelmű választ arra, mi a kettő közt a különbség. Az *államnyelv* mindig a többségi nemzet nyelve, amely az alkotmány és más törvények révén, az adott államban korlátozás nélküli nyelvhasználatot tesz lehetővé a köz- és magánélet valamennyi dimenziójában, míg a *hivatalos nyelv* – konvencionálisan vagy törvényekben rögzítetten – a makro- és a mikrotársadalom széles körében használható. Ebbe a körbe tartozhatnak a regionális, illetve kisebbségi nyelvek.²² Alaptörvényünk csak az „államalkotónak” deklarált *nemzeti és etnikai kisebbségek* tekintetében említi az *anyanyelv használatának jogát*, utalva az anyanyelvű oktatásra, a saját nyelven való névhasználat jogára.²³

²⁰ Például Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons otherwise need international protection and the content of the protection granted (OJL 304, 30. 09. 2004); Council Directive 2004/81/EC of 29 April 2004 on the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human being or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities (OJL 261, 6. 8. 2004).

²¹ 2003. évi CXXX. törvény az Európai Unió tagállamaival folytatott büntügyi együttműködésről, 49. §.

²² Szarka László: Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. (Szerk: Nádor – Szarka) Akadémiai Kiadó, Bp., 2003. 18. p.

²³ Alkotmány 68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. (2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, *anyanyelviük használatát*, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

Hallgat ugyanakkor az Alkotmány a különböző jogi eljárásban történő nyelvhasználatról, nem egészen egyedülálló módon.²⁴ Persze más (európai közösségi) alapjogi rendelkezésekből levezethető a zavartalan kommunikáció joga, utalva elsősorban a tisztességes eljárás és a helyes közigazgatás követelményére, ám azt az Alkotmány ma csak a *bírósági eljárásokra* vonatkoztatja.²⁵ Ez bizonyos zavart okoz a törvényi szabályozásban, mivel hiányzik az Alkotmányból az embereket az igazságszolgáltatáshoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb nagyságrendben érintő közigazgatás jogállami követelményrendszere. A többi hatalmi ággal szemben az egyéni és közérdek-védelem rendkívüli tömege, az érdekvédelem módja adja a közigazgatás kiemelt társadalmi súlyát: működésének alapja a közfeladatok megvalósításának törvényes és eredményes intézése, az ehhez szükséges előfeltételek aktív biztosítása. Ezért lenne szükséges az Alkotmány említett kiegészítése, a kommunikációs jogok nevesítése.

Az Alkotmány tehát egyrészt kisebbségi jogként közvetlenül, közvetetten pedig a bírósági eljárás tisztességes lefolytatásának eszközeként rendelkezik az anyanyelv használatáról. Ezt a zavart fokozták az 1996-ban elvetélt új alkotmány előkészítésekor, hiszen a szabályozási elvekben emberi jognak minősítették volna a kisebbségek anyanyelvének használatát.²⁶ Noha a szakértői anyagokban szóvá tették, hogy tisztázandó, vajon a bíróságok előtt az anyanyelv használatát vagy a perben részt vevő személy által ismert nyelv használatát kell-e biztosítani.²⁷

A kisebbségeknek alkotmányosan fenntartott anyanyelv használatának jogáról a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvény a következő hatósági eljárásokat érintő szabályt tartalmaz:²⁸

- a) anyakönyvi eljárás: családi és utónév kisebbségi formájának megválasztása és annak anyakönyvezése kérésre;
- b) közigazgatási eljárás: kérésre a személyi okmányok kiállításakor kisebbségi névforma használata, bevezetése, kétnyelvű okmányok kiadása, a kisebbségi önkormányzat igénye alapján a közigazgatási eljárásban használt nyomtatványok kisebb-

²⁴ „Csehországgal megegyezően Magyarországon sem létezik olyan alkotmányos szabály vagy törvényi előírás, amely a többségi nemzet nyelvét hivatalos vagy állami nyelvnek tekintené.” Szarka László idézett műve, 31. p.

²⁵ „A Magyar Köztársaságban a bíróság előtt mindenki egyenlő, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el.”

²⁶ 119/1996. (XII. 21.) OGY határozat a Magyar Köztársaság alkotmányának szabályozási elveiről.

6. § (1) Az alkotmányban az emberi jogok között szabályozandó alanyi jogok: „x) a nemzeti és etnikai kisebbségek jogai: az anyanyelv használatára, az anyanyelvű kultúrára, oktatásra, az ehhez kapcsolódó intézmények fenntartására, a névhasználatra, a közéletben való részvételre való jogosultság, valamint a képviselthez, az önkormányzatok létrehozására való joguk; ki kell nyilvánítani a nemzeti és etnikai kisebbségek államalkotó mivoltát is; utalni kell továbbá arra, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait egyénileg és kollektíven is gyakorolják”.

²⁷ A polgári perrendtartás magyarázata. Első kötet, 75. p. KJK, Bp., 1999.

²⁸ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, 12. §, 51–54. §.

- ségi nyelven biztosítása, kisebbségi nyelven is értő köztisztviselő alkalmazása a kisebbségek által lakott településen;
- c) polgári eljárásban: eljárásjogi törvény szerint (amely nem minősített szavazati aránnyal elfogadandó törvényben szabályozandó);
  - d) büntetőeljárásban: eljárásjogi törvény szerint (amely nem minősített szavazati aránnyal elfogadandó törvényben szabályozandó);
  - e) közhivatalok és közszolgáltatások elnevezése, működésére vonatkozó tájékoztatók a kisebbségi önkormányzat igényei alapján,
  - f) közéleti szerepben (országgyűlési, önkormányzati testületi tagként felszólalás, vita során).

Nehezen értelmezhető a törvénynek az a kitétele, miszerint bármely kisebbségi „mindenkor és mindenhol szabadon használhatja” anyanyelvét, amelynek feltételeit külön törvényekben határozzák meg. A jogalkotó tehát szabad kezet kapott, hogy szituatív módon szabályozza a polgári, a büntető, a közigazgatási és az egyéb, esetenként vitatható besorolású eljárások sokaságát az ágazati és az általános szabályokban, ide értve a szabálysértési, az állampolgársági, a rendőrségi, önkormányzati eljárásokat is.

A hatósági eljárásokhoz szorosan kapcsolódó *közéleti nyelvhasználat* sem kevésbé bizonytalan. Például a „nem magyar anyanyelvű” országgyűlési képviselőnek biztosítják az anyanyelvén felszólalást, sőt kérelmére az országgyűlési hivatalos iratok lefordítását.²⁹ De mi van akkor, ha kétnyelvű kisebbségi az illető? Visszaél a joggal, ha bejelenti egy nappal korábban felszólalási szándékát anyanyelvén? Netán idegen ajkú, nem a kisebbségi törvény fogalmi körébe tartozó polgárra is kiterjed ily módon az anyanyelv használatának joga? Mellesleg, a Házsabály bevezeti a „tanácskozás nyelve” kifejezést, amely az államnyelv vagy a hivatalos nyelv szinonimája. A választási eljárásban – amely sajátos közjogi eljárási típus – már egyértelműen a nemzeti és etnikai kisebbségek vonatkozásában szól az anyanyelv-használatról a törvény: a jelölt kérésére családi és utónevét, valamint a jelölő szervezet nevét a szavazólapon (a kisebbségi) anyanyelven is feltüntetik.³⁰

Szintén a jogérvényesítéssel függ össze az üzletek és árucikkek reklámozására, használati utasítására, a fogyasztók tájékoztatására szolgáló feliratok, sajtóbeli szövegek, közérdekű közlemények nyelvhasználat. A törvény fő szabálya a kötelező magyar nyelvű megjelenítés, amely nem érinti „a nemzeti és etnikai kisebbségi nyelven megjelenített gazdasági reklámokat és feliratokat azokon a településeken, ahol az érintett anyanyelvű kisebbségnek kisebbségi önkormányzata működik”.³¹ Ez a megoldás megkerüli annak biztosítását, hogy a kisebbségi nyelvhasználat kiterjedjen a fogyasztóvédelmi, termékfelelősségi eljáráshoz szükséges közérdekű közleményekre. („A közterületen, a középületeken, a mindenki számára nyitva álló magánterületen és épületeken elhelyezett, a polgárok tájékoztatását szolgáló, valamint a Magyarországon nyilvántartásba vett közforgal-

²⁹ 46/1994. (IX. 30.) OGY határozat a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házsabályáról, 40. §.

³⁰ 1997. évi C. törvény a választási eljárásról, 110. §; 46/1998. (X. 21.) BM rendelet a fővárosi és az országos kisebbségi önkormányzatok megválasztásának eljárási rendjéről, 6. § (4) bek.

³¹ 2001. évi XCVI. törvény a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről, 6. § (2) bek., amely visszaül a kisebbségi törvény 42. §-ára.

mű közlekedési eszközökön elhelyezett, az utasoknak a közlekedésbiztonsággal, illetve a közforgalmú közlekedési eszközök igénybevételével összefüggő tájékoztatását szolgáló – a gazdasági reklámtevékenység körén kívül eső – közlemény”).

A polgári és a büntetőeljárás

A Polgári peres eljárási kódex (1952. évi III. törvény) születése óta deklarálja, hogy az eljárás során – ide értve a szóbeli és írásbeli eljárási cselekményeket is – senkit *nem érhet hátrány* a magyar nyelv nem tudása miatt, mivel az eljárás nyelve a magyar. Ezért lehetővé teszi az anyanyelv, illetve nemzetközi kötelezettség alapján, 2000-től a regionális nyelv, illetve a kisebbségi nyelv használatát.³² Ugyanakkor az 1999-es módosítása sem oldotta fel azt az ellentmondást, amely a korlátlanul deklarált anyanyelvhasználat és a tolmács igénybevételének erősen szűkítő szabálya között feszül. A törvény 184. §-a (1) bekezdése ugyanis úgy rendelkezik, hogy ha a perben meghallgatandó személy *magyarul nem beszél*, és az általa beszélt nyelvben az eljáró bíróságnak nincs kellő jártassága, a meghallgatásnál tolmácsot kell alkalmazni. A törvény kommentárja szerint itt az 1972-ben beillesztett nyelvhasználati kapcsolatos *alanyi jog* az erősebb szabály, tehát akkor is ki kell rendelni tolmácsot, ha arra a magyarul beszélő, de nem magyar anyanyelvű személy igényt tart.³³ A tolmácsolással és a fordítással kapcsolatos költségeket az állam köteles előlegezni, viseléséről pedig a perköltségre vonatkozó szabályok szerint kell rendelkezni. 2002-től a fél nyelvhasználati jogát pedig már úgy értelmezik, hogy az ezzel járó tolmácsolási kiadásokat az állam viseli, de egyebeket nem.

A polgári peres eljárás szabályait az Alkotmánybíróság előtti eljárásokban is alkalmazni kell éppen a nyelvhasználati kérdésben is, hacsak a testület ügyrendje, illetve törvény másként nem rendelkezik.³⁴ A törvény helyetti ideiglenes ügyrend csupán annyit szögez le: „Az Alkotmánybíróság előtti eljárásban az indítványozó és az eljárás minden résztvevője anyanyelvét használhatja.”³⁵ Ez túlságosan is kevés konkrétumot tartalmaz, és nem oldja meg az eljárási kódexben említett ellentmondásokat.

A büntető eljárási törvény (1998. évi XIX. törvény) ugyancsak a magyar nyelven történő eljárást teszi hivatalossá, és hitet tesz *a magyarul „nem tudás” hátránymentessége* mellett. Ugyanakkor az általános rendelkezések közé beveszi – nemzetközi vállalás alapján – a regionális, a kisebbségi nyelv és az érintett választása szerinti közvetítő (harmadik) nyelv használatának lehetőségét. Ez szóban és írásban egyaránt megilleti, ám a közvetítő nyelvet csak a nem magyar anyanyelvű választhatja.³⁶ Akivel szemben büntetőel-

³² 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról.

6. § (1) A bírósági eljárás nyelve a magyar. A magyar nyelv nem tudása miatt senkit hátrány nem érhet. (2) A bírósági eljárásban – nemzetközi egyezményben meghatározott körben – mindenki jogosult anyanyelvét, regionális vagy kisebbségi nyelvét használni. (3) A bíróság köteles tolmácsot alkalmazni, ha az az (1)-(2) bekezdésben foglalt elvek érvényesülése érdekében szükséges.

³³ A polgári perrendtartás magyarázata. Első kötet, 7. p. KJK, Bp., 1999.

³⁴ 1989. évi XXXII. törvény az Alkotmánybíróságról, 19. §.

³⁵ 3/2001. (XII. 3.) Tü. határozat az Alkotmánybíróság ideiglenes ügyrendjéről és annak közzétételéről, 20. §.

³⁶ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 9. § (1) A büntetőeljárás nyelve a magyar. A magyar nyelv nem tudása miatt senkit sem érhet hátrány. (2) A büntetőeljárásban

járást folytatnak le, az eljárás egyéb szereplőjéhez képest fokozottabban szorul folyamatos és szakszerű jogvédelemre a kommunikációs jogok területén is. Az eljáró hatóságok és a terhelt között meglévő hatalmi és információs különbség, továbbá az alapjogi korlátozások lehetősége teszi indokolttá a szabályt, miszerint a védő részvétele kötelező, ha a terhelt a magyar nyelvet, illetőleg az eljárás *nyelvét nem ismeri*. Kérdés persze, hogy mikor áll elő olyan helyzet, amikor – nem a terhelt választása alapján – az eljárás nyelve nem a magyar. A nem magyarul kommunikáló vádlottnak a hivatalos iratokat lefordítják, de csak akkor, ha az kézbesítendő irat.³⁷ Ha az anyanyelv használata aránytalan nehézségekbe ütközne, a magyar nyelvet nem ismerő személy által ismertként megjelölt más nyelv (közvetítő nyelv) használatát tolmács útján kell biztosítani” a törvény 46. § és 114. §-a értelmében. Közvetítő nyelv használata tehát csak a magyar nyelvet nem ismerő személyt illeti meg. A magyar nyelvet ismerő, de anyanyelvét vagy regionális, illetve kisebbségi nyelvet használni kívánó személyt nem – miként nyomatékkal felhívja erre a figyelmet a törvény kommentárja.

A büntetőbírói gyakorlat szerint az anyanyelv használatának joga *az eljárás minden alanyát, nyilatkozata alapján* megilleti, függetlenül magyar nyelvtudásától. Eszerint ha a vádlott nem magyar anyanyelvű, akkor is használhatja a saját anyanyelvét, ha magyar állampolgár és tud magyarul. Azt, hogy a saját anyanyelvét kívánja használni, az eljárás bármely szakaszában kijelentheti. Ettől kezdődően kell tolmácsról gondoskodni, de *védő kirendelése ez okból nem kötelező* (BH 1989. 10.). Ugyancsak a bírói gyakorlat foglal állást abban, hogy nem sérti a védelem és az anyanyelv használatának az alapelvét, ha az előzetes letartóztatás meghosszabbítása tárgyában hozott végzés tartalmát a nem magyar anyanyelvű gyanúsítottnak a tolmács szóban lefordítja, ugyanakkor azonban írásbeli *fordítást nem készít részére* (BH 1998. 11). A Legfelsőbb Bíróság újabb döntésében (BH 2005. 8.) magyarázta meg a tévedő ítéletábrán és megyei bíróságnak, mit jelent az, hogy a lefordítási kötelezettség nem az iratok kézbesítéséhez, hanem az irat, a határozat kibocsátásához kapcsolódik, pl. az ügyészség a vádirat benyújtásakor köteles mellékelni annak fordítását is. Az említett emberrablási ügyben vietnámi nyelvre kellett lefordítani az ügyészi indítványt, és hosszú huzavona után a másodfokú bíróságnak kellett megelőlegeznie a fordítási költséget, függetlenül attól, hogy a fordítást az ügyészség rendelte meg.

A nyelvhasználat korlátját jelenti az is, hogy a jogot egyszer a magyar nyelvet nem ismerő, egyszer azt nem értő személyhez kapcsolják. A vádiratot csak a vádlottra vonatkozó részében és csak akkor kell anyanyelvére (kisebbségi nyelvre) vagy közvetítő nyelvre lefordítani, ha „*a magyar nyelvet nem ismeri*” [219. § (3) bek.]. Ám a már kihirdetett ítéletet, ügydöntő végzést csak a vádlottra vonatkozó részben kell anyanyelvére (kisebbségi nyelvre) vagy közvetítő nyelvre lefordítani és kézbesíteni, ha „*a magyar nyelvet nem értő*” vádlottról van szó. [262. § (6) bek.]. Ez elírás? Fokozati különbség a nyelvi kompetencia terén? Ráadásul korábban az egész ügydöntő határozatot le kellett fordítani,

---

mind szóban, mind írásban mindenki az anyanyelvét, törvénnyel kihirdetett nemzetközi szerződés alapján, az abban meghatározott körben regionális vagy kisebbségi nyelvet vagy – ha a magyar nyelvet nem ismeri – az általa ismertként megjelölt más nyelvet használhatja.

³⁷ Be. 9. § (3) Annak a határozatnak és más hivatalos iratnak a lefordításáról, amelyet e törvény szerint kézbesíteni kell, az a bíróság, ügyész, illetőleg nyomozó hatóság gondoskodik, amelyik a határozatot meghozta, illetőleg a hivatalos iratot kibocsátotta.

most lehet „mázsolázní”. Ezért írja a kommentár is, hogy „nem feltétlenül teljesítendő a vádlott olyan irányú kérelme, hogy a büntető ügy nyomozati és tárgyalási anyagának teljes fordítását kéri”. Végül a nyelvhasználat további biztosítékának szánt szabályban, amely a tolmácsolással, fordítással kapcsolatos költségek viseléséről rendelkezik, olyan vádlottról van szó, aki „a magyar nyelvet nem ismeri, vagy az eljárás során regionális vagy kisebbségi nyelvét használta” [339. § (2) bek.] Csakis ekkor és a vádlattal kapcsolatosan viseli csupán a fordítási, tolmácsolási költséget az állam. A megfogalmazás a nyelvismeretre és a valóban használt nyelvre utal, amely egyre távolabb kerül a jogalany anyanyelvére, netán közvetítő nyelvre vonatkozó nyilatkozatától, a szóbeli és írásbeli kommunikációban a hátránymentességtől. A joggyakorlat nyelvére lefordítva: a magyar nyelvet nem ismerő vádlott ellen indított eljárásban a bíróságnak gondoskodnia kell arról, hogy a vádiratot az általa ismert nyelven tanulmányozhassa, s ennek elmulasztása ún. relatív eljárási szabálysértés: akkor eredményezi az ítélet hatályon kívül helyezését, ha ezáltal a terhelt a védekezéssel kapcsolatos törvényes jogait nem gyakorolhatta, és ez az ítéletet lényegesen befolyásolta (BH1995. 450-I.)

A nyomozásra vonatkozó egyéb szabályok szerint az ügyészség arra figyel, vajon a terhelt magyar állampolgár vagy sem, az eljárási jogai közt az anyanyelv használatához fűződő jogai érvényesülnek-e, és ha nem magyar állampolgár, akkor a konzuli egyezmények szerinti jogait (konzullal érintkezés, konzul jelenléte) biztosítják-e.³⁸ Ez nem jelez differenciált megközelítést a nyelvhasználati jogok terén. Akad azonban arra is rendelkezés, hogy különbséget tesznek már a nyomozati szakban az anyanyelv és az állampolgárság között, feltételezve, hogy van a magyar nyelvet közvetítő nyelvnek választó vádlott is: neki ugyanis nem kell a kézbesítendő iratokat sem lefordítani. Ugyanakkor a „nem magyar anyanyelvű gyanúsított kérelmére tolmácsot akkor is ki kell rendelni, ha ismeri a magyar nyelvet”, amelynek lehetőségére ki kell őt oktatni.³⁹

Az eljárás alatt, majd azt követően fogva tartott személy nyelvhasználati szabályokból az anyanyelv körébe nem sorolt, hanem külön kezelt kisebbségi, regionális nyelv nem jelenik meg. A fogva tartott jogaira és kötelességire vonatkozó tájékoztatásnak az anyanyelvére vagy a közvetítő nyelvre fordított szövege elegendő.⁴⁰ Ez a gyakorlatban még szűkebb körű.⁴¹ A büntetés-végrehajtási szabályokban nem csak a kisebbségi nyelvek említése hiányzik, de a biztosíték is arra, vajon miként biztosítható az anyanyelv vagy a közvetítő nyelv használata, miként érhető el a hátránymentesség a magyar nyelv nem tudása

³⁸ 11/2003. (ÜK. 7.) LÜ utasítás a védélőkészítéssel, a nyomozás törvényessége feletti felügyelettel és a vádemeléssel kapcsolatos ügyészi feladatokról, 80. §.

³⁹ 17/2003. (VII. 1.) PM–IM együttes rendelet a pénzügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól, 18. § (3) bek., 163–164. §; 23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendelet a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól, 13. §, 175–176. §.

⁴⁰ 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól, 2. § (3) bek.

⁴¹ Tájékoztató a fogva tartott jogairól és kötelezettségeiről. Kivonat a hatályos jogszabályokból. Összeáll. [az] ORFK Közbiztonsági Főigazgatóság Közrendvédelmi főosztály, Őrszolgálati és szakfelügyeleti osztály. [Bp.] ORFK GIF GEI ny. [soksz.] 1996. 59 p. [A tájékoztató angol, német, francia, orosz, román, arab, szerb, kínai nyelven is.]

miatt, és az egyenlő bánásmód követelménye.⁴² Rokonszenves rendelkezés, hogy a fogva tartott a fegyelmi eljárásában használhatja anyanyelvét,⁴³ de vajon honnan szereznek ehhez képzett tolmácsot, és ki állja annak költségét?

A közigazgatási eljárások

A két nagy eljárási kódex mellé sorakozik a *szabálysértésekről* szóló törvényünk az anyanyelv korlátlan használatában, bár nem deklarálja a hátrányokozás tilalmának említett frázisát. Az anyanyelv használatát a nem magyar anyanyelvűeknek biztosítja, aki egyben választhat egy közvetítő nyelvet a kommunikációhoz. Ez pedig nem függ attól, hogy az ügyintéző (saját maga szerint) érti-e az ügyfél nyelvét vagy a választott közvetítő nyelvet. A fő szabály szerint ugyanis tolmácsot, fordítót kell bevonnia, és ennek költségeit az állam viseli.⁴⁴ A gyakorlat persze nem ilyen következetes. Például a külföldi szabálysértőket érintő egyik leggyakoribb sommás szabálysértési eljárás a helyszíni bírság kiszabása. Erénye ennek az eljárásnak, hogy a hatóság képviselője – legyen bár szóbeli nehézsége is a kommunikációval – német és angol nyelvű tájékoztatót ad át a külföldinek, amely tartalmazza a bírságösszeg befizetésének módját, határidejét, a be nem fizetés jogkövetkezményeit, továbbá szabálysértés elismerésének tényét és a jogorvoslat kizártságát. Nem volna különösebb anyagi és szervezési teher a jogágot gondozó tárca számára, ha e nyomtatvány a jövőben további világnyelvekkel bővülne.

A külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény (2001. évi XXIX. törvény), általánosságban pedig az *idegenrendészeti eljárásban* a külföldi használhatja anyanyelvét vagy közvetítő nyelvet. Ez nem jelent mást, mint azt, hogy az idegenrendészeti ügyekben, a közigazgatási eljárásban hozott határozatokat kézbesítés útján, a bírósági eljárásban hozott határozatot, továbbá a közigazgatási szerv eljárásában hozott személyes szabadságot korlátozó intézkedést elrendelő határozatot a jelen lévő külföldi előtt anyanyelvén vagy az általa értett más idegen nyelven, szóban is közölni kell. A tolmács alkalmazása csak akkor kötelező, ha az eljáró hatóság képviselője a használt idegen nyelvet nem beszéli, és a tolmács díját és a fordítási költséget az állam viseli. (67. §) Példaként említjük, hogy az idegenrendészeti eljárásokban – csupán egyetlen régióban – mekkora nyelvi kavalkáddal találkoznak a tolmácsok: „Az Igazgatóság, fennállása óta, állampolgárság szerint, több mint ötven ország állampolgárával szemben rendelt el kiutasítást. A legtöbb kiutasítást török, moldáv, szerb-montenegrói, ukrán, valamint az arab és ázsiai országok állampolgárai, úgymint egyiptomi, algériai, tunéziai, pakisztáni, bangladesi, kínai, vietnámi és a legutóbbi tapasztalatok szerint, mongol állampolgárok tekintetében foganatosítottak. Uniós

⁴² 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról.

2. § (2) Az elítélt jogosult

a) az anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerni a jogaira és a kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseket; a magyar nyelv nem tudása miatt nem érheti hátrány;

b) a büntetés végrehajtása során anyanyelvének használatára; [...]

(3) Az elítéltek tekintetében az egyenlő bánásmód követelményét meg kell tartani.

⁴³ 11/1996. (X. 15.) IM rendelet a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak fegyelmi felelősségéről, 6. §.

⁴⁴ 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről, 62. §.

csatlakozásunk előtt jelentős számban foglalkoztak ecuadori és perui illegális migránsokkal, akik célszágnak Spanyolországot, Portugáliát (elsősorban a nyelvi azonosság miatt), illetve Franciaországot és Olaszországot jelölték meg. Hazánkat azért tekintették a beutazás szempontjából első cél-országként, mivel ide vízum nélkül léphettek be. Ezek a személyek utazási irodák segítségével és szervezésében repülőgéppel érkeztek, és az illegális kijutás, továbbutazás szinte valamennyi módját megkísérelték. Leggyakrabban nemzetközi vonatok igénybevételeivel szándékoztak továbbutazni.”⁴⁵

Nem egyértelmű, hogy az idegenrendészeti eljárásban használt idegen nyelv vajon a nyelvhasználó anyanyelve-e, vagy éppen ahhoz képest idegen-e, és végre figyelembe veszi az ügyintéző nyelvismeretét, hogy a szereplők által minden közösen értett nyelv az eljárás nyelvvé tehető. Az elvi problémát itt az jelenti, hogy a magyar nyelvű döntés kézbesítése – a határozat tartalmának meg nem értése okán – bizonyosan nem szabályszerű, s így jogerőre sem emelkedhet. Márpedig a törvény *az anyanyelvű vagy idegen nyelvű közlést* kizárólag a bírósági határozatok és a kényszer-intézkedések kihirdetésére tartotta fenn. A nyelvhasználat egyéb eseteit is konkrétan meghatározza a törvény, például az őrizete vételkor ismertetni kell a külföldivel a jogait anyanyelvén vagy a választott közvetítő nyelven (53. §), ide értve a jogorvoslatra, a kényszerítő eszközökre vonatkozó tudnivalókat szóban és írásbeli tájékoztató átadásával, a tolmácsolási költséget pedig a fogda viseli.⁴⁶ Am ha az őrizet „végrehajtásával össze nem függő ügyben tolmács igénybevitelét igényli” a külföldi, a tolmács, fordítás költségeit neki kell állnia, legyen szó például családtagjai felkutatásáról vagy jogvédelemről. Másrészt, ha közben büntetőeljárás indul az őrizetes ellen, akkor a büntetőeljárás szerinti szabályokat kell alkalmazni, az mintegy „felülírja” a rendészeti nyelvhasználati rendet.

A menedékjogról szóló 1997. évi CXXXIX. törvény szerint a külföldi – a csatlakozás után már Unión kívüli – kérelmező az eljárásban személyesen vesz részt, meghallgatása kötelező, s ennek során szóban és írásban is használhatja az anyanyelvét vagy az általa értett (közvetítő) nyelvet (33. §). E mondatban bizony értelmezésre szorul, hogy vajon csak a meghallgatás során érvényes-e az anyanyelvhasználat, vagy az egész eljárás tartama alatt? Nyilván ez utóbbról van szó, hiszen a személyesség dominanciája mellett is, a hatóság számos akarat-nyilvánításához nem kell a döntéssel érintett személy jelenléte, és fordítva, a kérelmező is fordulhat az eljárás során írásban a hatósághoz. További szabály, hogy a menekültügyi eljárásban az érdemi határozatot írásban kell közölni, és a külföldi anyanyelvén vagy az általa értett más nyelven ki is kell hirdetni [38. § (5) bek.]. Az ügyintéző nyelvismeretéről itt nincs szó, sőt hiányoznak a határozatok közlésével összefüggő nyelvhasználati jogok. Az eljárási rendelet ad szűkkeblű választ néhány kérdésre: „Ha a kérelmet szóban terjesztik elő és a kérelmező *a magyar nyelvet nem beszéli*, számára az anyanyelvén vagy az általa értett más nyelven beszélő tolmácsot a menekültügyi hatóság biztosít. A tolmács kirendelésétől el lehet tekinteni, ha az eljáró ügyintéző a kérelmező anyanyelvén vagy általa értett más nyelven beszél, és a kérelmező a tolmács mellőzéséhez írásban hozzájárul.”⁴⁷ Tolmácsról tehát eleve csak az ügyintézőnek (a kiszolgáltattott,

⁴⁵ Horváth Henrietta: A Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Nyugat-Dunántúli Regionális Igazgatóság Idegenrendészeti Osztályának tevékenysége. Szakdolgozat, Bp., 2004.

⁴⁶ 27/2001. (XI. 29.) BM–IM együttes rendelet az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól, 4. §, 13. §.

⁴⁷ 172/2001. (IX. 26.) Korm. rendelet a menekültügyi eljárás részletes szabályairól és a menedékesek okmányairól, 6. §.

függő helyzetben lévő kérelmező megítélése szerinti) nyelvtudása és így tolmácsról lemondó nyilatkozata alapján lehet szó, az anyanyelv használata pedig a tolmácskészlet függvénye. Azt, hogy mit jelent a magyar nyelv beszélése, miért a kérelmezőnek kell megítélnie saját és az ügyintéző nyelvi kompetenciáját, miért nincs joga anyanyelvét használni egy igen bonyolult eljárásban, amelyben fogva tartásáról is rendelkeznek, számos törvényességi és igazgatási kérdést vet fel.

A rendészeti/közigazgatási eljárás sokféleségét jellemezve két további példát hozhatunk fel a nyelvhasználat következtelen szabályozására. A kijózanítóban, mivel díjat kell fizetni, esetleg kórházi beutalásra van szükség, azaz kommunikálni kell az ott tartott emberrel (az elbocsátáskor, ha már van olyan állapotban), a rendelet szerint el kell dönteni, hogy tud-e magyarul vagy sem, és milyen az állampolgársága. Komikus, hogy a kijózanítóban ezt miként lehet megállapítani, mert az ittas ember általában egyáltalán nem tud beszélni, semmilyen értelmes nyelven. Ám ha a beszállított „ittas személy külföldi állampolgár – aki *nem tud magyarul*, vagy az eljárásban az anyanyelvét kívánja használni – az elbocsátásakor tolmácsot kell alkalmazni, akivel a jegyzőkönyvet alá kell íratni”.⁴⁸ A rendőrségi fogdába kerülőt a befogadásakor anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven írásban, *ha indokolt*, szóban meg kell ismertetni jogaival és kötelességeivel, ide értve azok gyakorlásának módját, a fogda napirendjét, a panasz és a kérelem előterjesztésének módját, a fegyelmi vétségeket, a kiszabható fegyelmi fenyegetéseket, azok időtartamát, a jogorvoslat lehetőségeit. A fő szabály tehát az írásos tájékoztatás (például a zárkákban a napirendet ki kell függeszteni az ott tartott személy anyanyelvén vagy a közvetítő nyelven), mert csak indokolt esetben alkalmazandó a tolmács. Ugyanakkor a fegyelmi eljárásban az anyanyelv használatát – csak a büntető eljárásban követett kereteken belül – kell biztosítani.⁴⁹ Vajon ezeket a szabályokat milyen elvek alapján és gyakorissággal ellenőrzi az ügyészség?

A magyar nyelven nem értők számára nélkülözhetetlen nyelvhasználati szabályokat a *pénzügyi igazgatás* világában sem találunk. Az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvényben mindössze az szerepel, hogy az adóhatóság az adó- és a jövedelemigazolást magyar, az illetőségigazolást magyar vagy az adózó kérelmére magyar és angol nyelven állítja ki. Az adóhatóság az adóhatósági igazolást a külföldi hatóság által rendszeresített nyomtatványon is kiállítja, ha a kérelmező a nyomtatványhoz csatolja annak hiteles magyar nyelvű fordítását. Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény pedig semmiféle eljárási szabályt nem tartalmaz, kizárólag az idegen nyelvű másolatok, illetve az úti okmányban történő idegen nyelvű bejegyzés illetékének összegét határozza meg. Ebből a „*hallgatásból*” azonban az következik, hogy az idegen nyelvek használatára a közigazgatási eljárási törvény általános szabályait kell alkalmazni. Vajon a pénztárcánkat igen érzékenyen érintő fiskális körben rendelkezésre állnak az idegen nyelvű nyomtatványok (pl. az önkormányzati adóhatóságoknál) vagy a nyelvhasználat egyéb személyi és tárgyi feltételei?

Sajnos igen hosszú a sora azoknak a közigazgatási eljárásoknak, amelyekben az általános eljárási törvény szabályait kell alkalmazni, de mert sok vagy alapvetően külföldieket érintenek, igen feltűnőek a nyelvhasználati szabályok. A tisztességes eljárás és a helyes közigazgatás joga tehát sérül.

⁴⁸ 2/1988. (XII. 15.) BM–SZEM együttes rendelet az ittas személy kijózanító állomásra szállításáról, 10. § (3) bek.

⁴⁹ 19/1995. (XII. 13.) BM rendelet a rendőrségi fogdák rendjéről 2. §, 19. §, 27. §.

A bizonyosan külföldiekre kitalált *magyar igazolvány és a hozzátartozóknak kiadható igazolvány*, amelynek törvény szerint nem kötelező előfeltétele a magyar anyanyelvűség, illetve a magyarul tudás.⁵⁰ Mégsem olvashatók az igazolvány kiadásakor, a hatósági kommunikációra vonatkozó szabályok, ha az igazolvány kiadását más anyanyelvűeknek is komolyan gondolták. Persze az általános közigazgatási eljárási szabályok itt is elővehetők, azaz az ügyintéző nyelvtudása megoldhatja a kérdést: a konzulátusokon biztosan akad idegen nyelvet beszélő. De mi lesz a becsatolt, bemutatott idegen nyelvű iratokkal? Hasonlóan bizonytalan, hogy a *népszámlálást végzővel milyen nyelven érintkeznek* a kisebbséghez tartozók és a külföldiek, főként anyanyelvüket, kisebbségi hovatartozásukat firtató kérdéseknél. Mivel az adatszolgáltatás – szabálysértési bírság terhe mellett – kötelező,⁵¹ államilag gondoskodni illene a kommunikáció zavartalanságáról.

Az anyakönyvi eljárásban is – vállalt kötelezettségként is – szabályozni kell az anyanyelv használatát, valamint a kisebbségi jogok körébe tartozó névbejegyzést. A házasságkötési eljárásban a házasulók és a tanúk anyanyelvüket használhatják, ha külföldiek. Tolmács csak akkor kerül elő, ha a házasulandó nem beszél magyarul, és az anyakönyv vezetője sem érti a házasulandó által beszélt idegen (de nem szükségképpen anya)nyelvet.⁵² Itt nem az igen kimondása, hanem az eljárás egésze az érdekes (pl. milyen iratokat kell csatolni, milyen nevet választanak a felek, netán apai nyilatkozattétel), és tolmács csak távolabbi rokon vagy teljesen kívülálló lehet. Az egyéb anyakönyvi eljárásokban is csak akkor lép be a tolmácsolás, ha nincs az ügyintéző és az ügyfél között közös nyelv, azaz csak végső esetben, pedig meglehetősen pontos (pl. kisebbségi nyelvformának megfelelő névválasztás, javítás, kétnyelvű beírás) kommunikációra van szükség. Ha van te-repe a kisebbségi identitás megélésének, az biztosan a házasság, születés, halálozás, névválasztás pillanata, amelyben egy tisztázatlan nyelvi kompetenciájú ügyintéző kellő zavart okozhat, akár jó szándékkal is.

A külföldiek foglalkoztatásához szükséges engedélyezési eljárás, neve szerint is, nem magyar anyanyelvűekre, de legalábbis külföldiekre összpontosít. Hiába keressük azonban az eljárási szabályok között a nyelvhasználatra vonatkozót, formálisan azért, mert a munkáltató áll kapcsolatban a hatósággal, azaz a munkáltató a kérelmező.⁵³ Talán abból indultak ki, hogy egy cégnek nem gond tolmácsot vinni a munkaügyi hivatalhoz? Akkor vajon minek kell kitölteni a rémes nyomtatványokon a potenciális alkalmazott nyelvismeretére vonatkozó adatokat: mi az anyanyelve, beszél-e magyarul, még milyen egyéb nyelveken beszél? Ez ugyanis nem releváns a határozathozatalban. Netán a tolmácsolást így akarják később megtakarítani? Elvi kérdésként még felmerül: *a jogalkotó számára az anyanyelv használata egyértelműen a természetes személyekhez kötődik, a jogi személyeknek tehát nincs nyelvhasználati joguk, legalábbis az alapjogokon kívüli, azaz nem bírósági anyanyelvhasználat területein, így a legtömegesebb ügyintézés jelentő közigazgatásban.*

⁵⁰ 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról, 19. §.

⁵¹ 1999. évi CVIII. törvény a 2001. évi népszámlálásról, valamint a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény módosításáról, 3. §.

⁵² 1982. évi 17. törvényerejű rendelet az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről, 22. §, 30/A. §, 6/2003. (III. 7.) BM rendelet az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről, 45. §, 60. §.

⁵³ 8/1999. (XI. 10.) SzCsM rendelet a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről (ld. a kérelmezési nyomtatványt).

A külföldieket tömegesen érintő számtalan *közintézeti szolgáltatás* köréből az egészségügy és a szociális ellátás területét emeljük ki, arra figyelemmel, hogy vajon a betegjogok és a szociális jogok körében megjelennek-e nyelvhasználati szabályok? Nos, az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény hallgat az idegen nyelvű beteg és az egészségügyi dolgozó közötti – adott esetben életet mentő – kommunikáció lehetőségeiről. Mindössze az orvosválasztás körében deklarálja, hogy a betegnek joga van az ellátását végző olyan orvos megválasztásához, akivel az állapotának, illetve az egészségügyi szolgáltatás jellegének megfelelő, magyar nyelven történő kapcsolattartásra képes. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az egészségügy adatokat kezel, továbbít, nem csak az egészségbiztosítónak, de a rendőrségnek, az idegenrendészeti hatóságnak is, ha a beteg személyazonossága, tartózkodásának jogossága bizonytalan, nem is szólva a látéleletet kiadó orvostól, aki egyértelműen hatósági eljárást végez. Sem a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény, sem pedig a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény nem ismeri az idegen nyelv használatának szabályait. Miközben számos szociális és gyermekvédelmi ellátásra alapot adó – anyai jogon, vagy mérlegelés útján elbírált – támogatásra jogosultak a nem magyar állampolgárok, így ebben a körben hatósági döntésekkel és intézményi szolgáltatásokkal kell számolni. Vajon az általános közigazgatási eljárási törvény szabályaival mire megyünk e téren? Ráadásul, a közintézeti szabályokban végképp nincsen támpont a nyelvhasználattal kapcsolatosan.

Bár nem tartoznak a szorosan vett hatóság fogalomkörébe, mégis hatalmas ügyfélkörrel rendelkeznek, nagyobb részükben kifejezetten monopolhelyzetben vannak, és számos kérdésben egyoldalúan szabályozhatják életünket az ún. közszolgáltató társaságok (energia-, víz-, csatorna, hírközlési szolgáltatások). A működésükre vonatkozó törvényekben nincs utalás a fogyasztóval, előfizetővel való kapcsolattartás, kommunikáció nyelvére. Ebben a körben még a közigazgatási eljárási törvény általános, mögöttes szabályként sem jöhet szóba, hiszen ezek szerződéses (bár erősen közjogiasított) kapcsolatban állnak az ügyfelekkel. Nincs tehát idegen nyelvű szolgáltatási szerződés-minta, a számlakészítés is magyarul történik. A külföldieket érintő szabályok mindössze arra az esetre reagálnak, ahol a szolgáltató külföldi tulajdonban van, mert ilyenkor az alapító okirat, alapszabály, cégkivonat egy példányát hiteles magyar nyelvű fordításban kell benyújtani.

A hatósági eljáráshoz erősen hasonlít a munkaviszonyra, szolgálati viszonyra vonatkozó szabályozás, mert a munkát végző egy erősen regulált viszonyba kerül bele, aligha mellérendelt, egyenrangú félként. Ezért a katonák jogállási szabályaiban felbukkan a honvédségnél a *szolgálati és a vezényleti nyelv* fogalma, amely persze magyar, hacsak nemzetközi feladatot nem teljesítenek, mert akkor azt az országos parancsnok határozza meg. Ezt leszámítva, az állomány tagja az „anyanyelvét szabadon használhatja”. Ugyanígy a hivatásos állomány tagja, mert a szolgálati és vezényleti nyelv a magyar.⁵⁴

A nyelvhasználat újraszabályozása: a Ket.

Az alkotmányreformmal az állampolgár a közhatalom gyakorlásának és a közszolgáltatások teljesítésének passzív tárgyából azok egyre igényesebb fogyasztójává lépett elő. Kiszolgáltatottsága ugyanakkor – az ombudsman, az ügyészi és a civil jogvédelem szer-

⁵⁴ 2001. évi XCV. törvény a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról, 26. §, 1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról, 22. §.

veinek tapasztalatai alapján – nem csökkent. Az állampolgárnak – a politikai akaratképzés eszközein kívül – ma is csekély befolyása van e szolgáltatások megszervezési módjára, költségeire, választékára, színvonalára. Magyarul: a választópolgár sem a közhatalmi, sem pedig az anyagi és szellemi közszolgáltatások tekintetében nem érvényesítheti a piaci elvet, azaz nincs módja megváltoztatni, vagy érdemben befolyásolni az állam közhatalmi és közszolgáltatási monopóliumát. A piacon a vevő megvonhatja a bizalmát az adott árutól, másikat választhat, az áru ára és minősége tekintetében részletesen tájékozódhat, de nem választhat másik engedélyező hatóságot, és iskola- vagy kórházválasztási jogosultsága is erősen determinált, miközben nagyon csekély fogalma van arról, hogy a közszolgáltatásoknak mi a valódi költsége, milyen minőségi paramétereknek kell azoknak megfelelni.

Ehhez képest különösen nagy várakozás övezte, hogy a szakma régi törekvése teljesült, az 1957. évi IV. törvény (Áe.) helyébe léphet a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.). A Ket. elfogadásával az Áe. és a „különös eljárási szabályok átfogó felülvizsgálatának sokéves és sokszereplős munkája végre beérett, és remélhetőleg több évtizedre szóló, messze a legnagyobb ügyforgalmat és ügyfajtát magában foglaló kódex született, amelynek hatálya alól nem lehet a jövőben – törvényi vagy akár rendeleti úton – ’kibújni’, s egy-egy szakigazgatási ágazat joganyagába rejtteni a köteleességteljesítés, illetve a jogérvényesítés ügyfelek számára követhetetlen tömegű és tartalmú lehetőségeit. Csaknem minden közigazgatási eljárásfajtának rendelkeznie kell tehát az ügyféli jogok olyan minimumával, amely garantálja, hogy az érintett jól átlátható szabályok alapján, ésszerű időn belül, a tisztességes eljárás követelményeinek eleget tevő módon juthat hozzá egy ténybelileg és jogilag megalapozott érdemi döntéshez, illetve ennek hiányában jogorvoslati lehetőségei nyílnak meg, ahol alappal bízhat a döntés elfogulatlan felülbírálatában”.

Az ügyféli jogok minimumkövetelményébe tartozó nyelvhasználat joga nem feltétlenül az anyanyelv választását jelenti. A Ket. – hasonlóan a polgári és a büntető eljárási kódexhez – az eljárás hivatalos nyelvét teszi a magyart, szakítva a sokat bírált korábbi szabályozással, amely az anyanyelv szóban és írásban történő korlátlan használatát kimondta, de amelynek komolyan vétele egyes ügyfajtákban már régen megbénította volna a hatósági ügyintézkést. A magyar mint „hivatalos nyelv” tartalma azonban hirtelen bizonytalanná válik, amikor a törvény

- a nemzeti és etnikai kisebbségi törvény (Nektv.) kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó szabályainak részbeni átemelésével, a kisebbségek nyelvét is az eljárás nyelvét emeli, ha ezt a kisebbségi szervezet vagy a Nektv. hatálya alá tartozó kisebbség tagja kéri;
- nem tartalmaz rendelkezéseket a nemzetközi kötelezettségek és a Nektv. következetes végrehajtására (pl. amely szerint a települési önkormányzat köteles biztosítani – ha erre a kisebbségi önkormányzat részéről igény van – hogy a közigazgatási eljárás során használt nyomtatványok a kisebbség anyanyelvén is rendelkezésre álljanak);
- megengedi, hogy a kisebbségi települési önkormányzat – rendeleti úton – a hatáskörébe tartozó hatósági ügyek körében az adott kisebbség nyelvét is „hivatalossá” tegye.

A kisebbségi nyelvek és a magyar nyelv „jogi egyenlősége” tehát azonnal megkérdőjelezi a magyar nyelv „hivatalos” státusát, miközben persze tudjuk, hogy a hatósági gyakorlatban eddig sem fenyegetett, s ezután sem fenyeget a kisebbségi nyelvek használatának

veszélye. Sajnos a kisebbségek többsége számára ma már saját közösségének nyelve számít idegennek, amelynek megtanulásába akkor fektetne energiát, ha ebből közvetlen előnye származna. A nyelvvesztés szomorú tendenciáját támasztotta alá a kisebbségi ombudsman 2002. évi vizsgálata, amelynek adatai szerint a kisebbségi önkormányzatok alig egynegyede válaszolt úgy, hogy az adott településen van lehetőség és igény a kisebbségi nyelv használatára.

További zavaró körülmény az új kódex értelmezésében, hogy küszöbön áll a Nektv. módosítása, jelentős jogkiterjesztést biztosítva a kisebbségi jogokat élvezők körében. Eszerint a kisebbségek számára biztosított jogokat élveznék az Európai Unió Magyarországon lakóhellyel rendelkező tagállamának polgárai, valamint azok a bevándorolt, letelepedett személyek, akik valamely élő hazai kisebbséghez tartozónak vallják magukat. Ebből következik, hogy a módosítás elfogadásával, ebben a kiszélesített személyi körben is biztosítja majd a Ket. a feltételek nélküli nyelvhasználati jogot. Mivel a pártok között e tekintetben a korábbi konszenzus felborult, a módosítás késik. Ugyanakkor a Ket. indokolása már befejezett tényként, hatályos szabályként utal a fenti rendelkezésre, s ezzel több tízezer ügyintézőnek, a jogkereső közönségnek adhat alapot a félreértésre.

A nyelvhasználati jogok körében a Ket. másik „privilegizált” csoportját azok a nem magyar állampolgárságú, magyar nyelvet nem ismerő személyek képezik, akiknek azonnal elintézendő hatósági ügyük van:

- itt-tartózkodásuk alatt hivatalból indítanak velük szemben (közelebből meg nem határozott) azonnali intézkedést jelentő eljárást,
- vagy ők fordulnak azonnali jogvédelemért valamely hatósághoz.

Közös elemük, hogy halasztást nem tűrő jogi segítségre szorulnak, gondoljunk a hatóság helyszíni ellenőrzésének különböző alakváltozataira vagy okmányok, rendszámtábla elvesztésére. Gondot jelenthet majd a jogalkalmazás során az intézkedés tartalma, hiszen a magyar közjogban ehhez a kitételhez számos, egymással semmiféle viszonyban sem lévő aktus fűződik. (Például intézkedések szankcióként szerepelnek pl. a büntető- és szabálysértési és a közigazgatási jogban, kényszercselekményként jelennek meg a különböző eljárásjogokban, emellett használják a fogalmat teljesen általános értelemben, és minden joghatást kiváltó aktust értenek rajta, míg a rendészettudomány álláspontja szerint az intézkedés azonnali végrehajtási kötelezettséggel járó hatósági akaratnyilvánítás, amelyet az eljáró hatóság képviselője (a hatósági közeg) az ellenállást leküzdve vagy a végrehajtás megtagadása esetén közvetlenül kikényszeríthet). Ebből előre látható, hogy a külföldi ügyfél (s főleg magyar jogi képviselője) kiterjesztő értelemben fogja használni az ingyenességre felhatalmazó szabályt, mivel mind a kisebbségi nyelvhasználat, mind pedig az „azonnali” ügyek tolmácsolási és fordítási költségeit az állam előlegezi és viseli.

A közigazgatási hatósági eljárásokban a magyar nyelvet nem beszélő külföldinek minden esetben lehetősége van rá, hogy anyanyelvén vagy az általa értett valamely közvetítő nyelven kommunikálhasson. Annyi „szépséghibával”, hogy az ezzel kapcsolatos költségek őt terhelik, ha nincs szó jogainak azonnali védelméről vagy a vele szemben azonnali intézkedéssel járó, hivatalból indított eljárásról. Nem világos a „megfizetett nyelvhasználatnak” az ügy elbírálására való leszűkítése, miért nem lehet bármely más eljárási cselekményre ezt a jogot kiterjeszteni? Miért feledkezett meg a jogalkotó a hivatalból indított, de intézkedést nem igénylő eljárásokról? A kérelemre indult eljárások körében a költségek megelőlegezésére is őt kell kötelezni. A külföldit (természetes személyt) is megilleti a költségmentesség, amennyiben kereseti, jövedelmi, vagyoni viszonyai miatt nem képes a költségek vagy egy részük viselésére.

Az uniós polgárjog státusa ebben a körben nem ad többletjogot (kivéve, ha a kisebbségi törvény korábban idézett módosítását elfogadják), hiszen az alapvetően addicionális jellegű, s abban különbözik a nemzeti állampolgárságtól, hogy nem egyetlen államhoz, hanem az egész közösséghez fűzi a polgárt.⁵⁵ Ezért aztán az Unió minden polgárának joga van ahhoz, hogy a hivatalos közösségi nyelvek bármelyikén érintkezzen a közösség intézményeivel, és azoktól a megkereső nyelvén kapjon ésszerű határidőn belül indoklással ellátott érdemi választ. Kérdés, hogy az Európai Alkotmány életbe lépéséig a helyes közigazgatás szabályának a hatósági nyelvhasználatban megjelennek-e a megfelelő biztosítékai.

A Ket. nem rendelkezik fordítóról, fordításról, noha a közigazgatási eljárások döntő többségükben – az ügyek szakmai jellegének erősödése folytán is – ma sem nélkülözik az írásbeliséget. A jogalkotó nyilván nem csak a szóbeli megnyilatkozásokra kívánta érvényesíteni a nyelvhasználati jogokat, és ezt egyértelművé kellett volna tennie, nem csak utalni rá a kisebbségi nyelveknél, valamint az eljárási költségek meghatározásánál.

Tolmácsra a Ket. szerint csak akkor van szükség, ha az ügyintéző az eljárás szereplője által használt idegen nyelvet nem beszéli. Visszatér a régi kérdés? Milyen alapon lehet ezt eldönteni, és mi a helyzet akkor, ha az ügyfél ragaszkodik a szakképzett tolmáchoz? Különösen aggályos olyan ügyekben, ahol az idegen nyelv használata alanyi jog (kisebbségek nyelvhasználata, „azonnali” ügyek), hiszen a tolmács a szakértő jogállásába kerül, márpedig az ügyfélnek nincs alanyi joga – ahogy más eljárásban sem – szakértő kirendelésére, e kérdésben a döntés – a szabad bizonyítás elvéből fakadóan – az eljáró hatóság mindenkori mérlegelésétől függ. Ilyenkor tehát egyszerű bizonyítási indítvánnyá degradálódik egy *alkotmányos jog érvényesülése*, még akkor is, ha akadnak nyilvánvalóan rosszhiszemű, az eljárás elhúzóására irányuló indítványtevők. A rosszhiszemű pervitel polgári eljárási kódexének szabályaiból – amely mögött sok évtizedes bírói gyakorlat és jogirodalmi feldolgozás⁵⁶ áll – vajon nem kellett volna néhányat áttemelni? Hiszen az ügy érdemi befejezését nem csak valótlan tény állításával vagy jelentős tény elhallgatásával lehet hátráltatni.

Mindezért biztosra vehető: a tolmácsolási és fordítási igények várható megnövekedésének nemcsak a költségvetés igen korlátozott teherbíró képessége szab majd határt, de a szakértő kirendelés alapvetően új szabályozása is. Ezután ugyanis a kirendelést – bár indokok megjelölésével – vissza lehet utasítani, az tehát a hatóság és a szakértő megállapodásával jön létre, nem pedig jogi kényszerrel. Ehhez társul, hogy

- várhatóan jóval gyakrabban kerül sor majd az ügyfél és a hatóság között telefonos kommunikációra (a Ket. szerint a jövőben távbeszélő útján történhet a hiánypótlásra felhívás, az idézés, továbbá a bizonyítékok ismertetésének hatámapjáról szóló értesítés),
- a legtöbb eljárási cselekmény vonatkozásában elsődlegességet kap az ügyek elektronikus úton történő intézése.

Így a költséges, időigényes és esetenként bizonytalan kimenetelű kirendelésekkel szemben egyre nagyobb szükség lesz az eljáró hatóság tagjának nyelvismeretére, de legalább

⁵⁵ Részletesen az uniós polgárjog tartalmáról, részjogosítványairól Tóth Judit: *Státusjogok. Kisebbségkutatás Könyvek*, Bp., 2004. 289–301. p.

⁵⁶ Horváth Jenő: A jóhiszemű eljárás elve és a jogi képviselő magatartása a polgári perben. *Polgári Eljárásjogi Füzetek*, X. 1980. 55–67. p.

arra, hogy az adott közigazgatási szervnél – éspedig kiemelten az első fokú ügyintézésben – legalább a „világnyelvek” tekintetében mindenkor kéznél legyen az adott ügyfajta terminológiájában is jártas, tárgyalóképes köztisztviselő.

Nyelvhasználati infrastruktúra

A nyelvhasználati jogok valódi érvényesülése nemcsak a szabályozás technikájától függ, hanem attól is, vajon a joggyakorlat idegenellenes reflexektől megszabadul-e. Valójában nyelvhasználati infrastruktúrára van szükség, amelynek éppúgy része az ügyintézői állomány tárgyaló- és határozat meghozatalára képes nyelvtudása (legalább néhány közvetítő nyelven), mint ahogyan a közigazgatási szerv által hozzáférhető számítógépes adatbankra a tolmácsként, fordítóként kijelölhető személyekről, szervezetek listájáról, lehetőleg ügyfajták szerinti bontásban, a szaknyelvi ismeretek alapján. Ide tartoznak a több világnyelven közzétett ügyfél-tájékoztatók, a kérelem elbírálásához szükséges nyomtatványok, elektronikus űrlapok is. Mindennek persze be kellene ágyazódnia a mainál jóval fejlettebb ügyfélszolgálati szolgáltatási rendszerbe, ahol minden ügyfélszolgálat rendelkezik teljes értékű, hiteles és többnyelvű tájékoztatással, a számítógépes és telefonos ügyintézés modern feltételeivel, programcsomagokkal, nyelvismerettel, ahol személyre szabott tájékoztatás és ügyintézés valósítható meg a lakosságot tömegesen érintő ügyfajtakban.⁵⁷ Sajnos a köztisztviselőkre vonatkozó törvénybe 2001-ben beépített módosítás, a „nyelvismereti ösztönző” teljességgel elégtelenek ahhoz, hogy a hatósági ügyintézésben gyors és megbízható nyelvhasználati szolgáltatás működjön, így a mindennapok nyelvét és az adott szaknyelvet egyaránt birtokló köztisztviselők látványos jelenlétéről beszélhessünk.

Mint a fentiekből is kitűnik, a kommunikáció és az ügyfél nyelvhasználati jogának kulcsszereplője a szerződés alapján tevékenykedő tolmács, fordító. A hatályos rendelkezések értelmében – bár készül az új, törvényi szintű szabályozás – szakfordítást, illetőleg tolmácsolást munkaviszonyon kívül, díjazás ellenében, hivatásszerűen az végezhet, aki szakfordítói, illetőleg tolmácsigazolvánnyal rendelkezik.⁵⁸ Ezt a szakfordító, illetőleg tolmács szakképesítéssel rendelkező személy számára az állandó lakóhelye szerint illetékes jegyző adja ki, róluk az igazolványt kiállító jegyző nyilvántartást vezet. Hiteles fordítást, fordítás hitelesítését, valamint idegen nyelvű hiteles másolatot – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – kizárólag az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) készíthet. Ha azonban az OFFI-nak nincs a szükséges nyelvben jártas tolmácsa, akkor továbbá a nem budapesti székhelyű bíróságához a helyi jegyzőnél nyilvántartott tolmácsot kell kirendelni. Ha így sem biztosítható a tolmácsolás, akkor a szükséges nyelvben jártas más alkalmas személyt kell kirendelni.

Az OFFI „monopolhelyete” a közhiteles fordítás és tolmácsolás tekintetében kiállta az alkotmányosság próbáját. A 354/B/1995. AB határozat indokolása szerint egyrészt szó sincs arról, hogy a fordítás vagy a tolmácsolás kizárólagos állami gazdasági tevékenység lenne, sőt arról sem, hogy a hiteles fordítás vagy a más által készített szövegfordítás hite-

⁵⁷ Ld. részletesen Dudás Ferenc: A nemzeti közigazgatás versenyképessége, a személyi állomány, valamint a működés továbbfejlesztése tükrében, különös tekintettel az európai uniós követelményekre. *Magyar Közigazgatás*, 2004/7: 315–319. p.

⁵⁸ A szakfordításról és tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet és a végrehajtásra kiadott 7/1986. (VI. 26.) IM rendelet.

lesítése az OFFI monopóliuma volna. *A hiteles fordítás, a fordítás hitelesítése, a hiteles másolat készítése vagy a bíróságnak, ügyvétségnek, nyomozóhatóságnak végzett tolmácsolás nem gazdasági tevékenység, hanem állami feladat ellátása*, amelyet jogi és természetes személyek *díjazás fejében* vesznek igénybe. Következésképpen a köztulajdon és magántulajdon egyenjogúságának sérelme fel sem vehető, a vizsgált jogszabályhelyek és az Alkotmány említett rendelkezése összefüggésbe nem hozhatók. Az AB szerint az sem igaz, hogy ez az „előjog” a vállalkozás jogát sérti, illetve a gazdasági verseny szabadságát veszélyezteti, mert sem a hiteles fordítás, a fordítás hitelesítése, sem pedig a hiteles másolat készítése nem gazdasági tevékenység. Éles különbséget kell tehát tenni a közhiteles szolgáltatás és a gazdasági tevékenység között. Nos egyáltalán nem gondoljuk, hogy annyira „éles” lenne a különbség a „közhitelesség” bármiféle tanúsítása és az ún. gazdasági tevékenységek között. Ma már a piac számtalan szereplője lát el megbízás vagy más jogviszony keretében állami feladatot, tehát közérdekből teljesít az állam nevében eljáró szerv „megrendelése” alapján közszolgáltatást. Miért axióma az alkotmánybírák számára, hogy a közhitelesítés tekintetében – piacgazdasági körülmények között – az államot közvetlen szolgáltatási kötelezettség terheli? Vajon ilyenkor nem csak annyi az állam dolga, hogy a hitelesítési tevékenység végzésének jogi (szabályozási) és intézményi feltételeit biztosítsa, annak szakmai színvonalát folyamatosan ellenőrizze? És csak akkor avatkozzon be hatósági eszközökkel, ha hiányosságot, minőségromlást, jogsértést észlel?

Ezzel szemben az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló T/13674. törvényjavaslat – amelynek általános vitája megindult – úgy értékeli, hogy a tolmács és a fordító szakértői munkát végez, ha megfelel a javaslatban foglalt követelményeknek. Így sajátos, közjogi elemekkel áthatott magánjogi jogviszonyt hoz létre a szakértő és a felek, illetve a bíróság között. A közjogi jelleget indokolja, hogy a szakértői bizonyítás során az eljáró szakértő pártatlansága biztosított legyen, valamint a bizonyítási eljárásra – összhangban a polgári eljárási kódex új alapelveivel – csak akkor és ott kerülhessen sor, amikor az a bíró mérlegelése szerint egybevág az eljárás egyéb elveivel. Ezért elsősorban nem járhat együtt a per aránytalan elhúzódsásával. A pártatlanságnak a fordítás közhitelessége miatt kell megjelennie, és a szakmai tisztességnek nem az a biztosítéka, hogy az állam bizonyos intézményeket monopolhelyzetbe hoz mások kizárása mellett, hanem a szigorú és tisztességes akkreditálás a követelményeknek megfelelni képes szereplők számára – tulajdoni és szervezeti formára való tekintet nélkül. A törvényjavaslat ezért a társas vállalkozások számára is lehetővé teszi az igazságügyi szakértői névjegyzékbe való felvételt, egyértelműen versenyhelyzetet teremtve a szakértői szolgáltatások piacán.

Szükség van-e önálló nyelvhasználati törvényre?

A jogilag szabályozott bírósági, hatósági, közüzemi és közigazgatási eljárásokban a zavaratosan kommunikációhoz fűződő jogok meglehetősen szétágazóak. Esetenként egyáltalán nincsenek szabályok, máskor a normák eltűzött, a gyakorlatban teljesíthetetlen követelményeket támasztanak az ügyintézőkkel szemben, máskor pedig indokolatlan, az alapjogok érvényesítését veszélyeztető szükkeblülésről árulkodnak. Megint más esetben egy kódexen belül is ellentmondás rejlik, amely különösen a nyelvhasználat elvi szinten deklarált általános szabályai és az érintett számára ingyenesen igénybe vehető tolmácsolás (fordítás) szabályai között mutatkozik meg.

A nyelvhasználati eljárási szabályok nem differenciálnak az ügyben részt vevők eljárási pozíciói szerint (ezt egyedül a Ket. teszi meg), vagy csak az eljárási cselekmények alapján. A joghézagok és kollíziós helyzetek létének, valamint az egységes szabályozás

és az ügyintézői nyelvtudás hiányának a közigazgatási ügyekben van igazán jelentősége, elsősorban azokban az ügyfajtákban, amelyekben igen nagy számban fordulnak elő külföldiek. Márpedig a Ket. – hiába bővült a tárgyi hatálya az Áe.-hez képest – csak a hatósági ügyfajták egy részét fogja át. Közben egyre növekvő külföldi ügyfélkör jelenik meg a Ket. által szabályozott, a Ket. által nem elsődlegesen befolyásolt eljárásokban, illetve a közszolgáltatások világában. Régen még lehetett válogatni, mely ügytípusokban volt sok külföldi (pl. közlekedési igazgatás, vámügy), de ma már ez feltérképezhetetlen, azaz minden ügytípusban készen kell állni az uniós és a harmadik állam polgárainak ügyféllé, peres féllé válására.

Miként az elemzésből is kitűnt, alapjog a bírósági eljárásban a tisztességes eljárás, míg a közösségi jog alkalmazásával kötelező a helyes közigazgatáshoz való jog, amely felveti az Alkotmány módosítását is, alkotmányos jogként elismerve a nyelvhasználati jogot nemcsak a kisebbségi jogok keretében és a bírósági eljárásban, hanem a közigazgatási és közszolgáltatási eljárásban is. Ezt nyilvánvalóan részletesen törvényben kell rendezni, önállóan vagy a meglévők módosítása, kiegészítése révén. Bármelyik megoldást is választják, egységes rendező elveket és minimum szabályokat kell kialakítani *minden bírósági, hatósági, közüzemi és közintézeti eljárásra kiterjedően a nyelvhasználati jogról. Ez kitérne*

- a jogalanyok következetes meghatározására,
- a nyelvhasználati jog igazolására,
- a nyelvhasználati jogról gondoskodás tartalmi elemeire,
- az anyanyelv tekintetében az egyenlő bánásmód biztosítékaira,⁵⁹ a hátrányos megkülönböztetés megelőzésére,
- valamint a költségviselés rendjére.

A „*minimumtörvény*” egyben azt jelenti, hogy az egyes eljárás- és ügyfajtákban a jogalkotó lehet bőkezűbb is. Az egységes szabályozás nemcsak az *áttekinthetőséget* szolgálná, de tematikailag is újat nyújtana, mert végre át lehetne gondolni a zavartalan kommunikációhoz fűződő *jog differenciálását* – a Ket.-ben már töredékesen megjelenő – elemi szerint:

- Az eljárásbeli ügyfelek és szereplők jogállása, azon belül pedig az ügyféli pozíciók meghatározta különbségek szerint;
- Az egyes ügytípusok szerint;
- Az egyes ügytípusok alapjogi érintettsége és nemzetközi kötelezettséggel összhangja alapján;
- Az egyes eljárási cselekmények, mozzanatok szerint.

A szakirodalomban meglehetősen kevés a hatósági eljárásokon belüli nyelvhasználati garanciákra, a hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó elemzés. A kutatásban tehát az egyéni jogérvényesítés, jogvédelem, a tisztességes hatósági eljárás eszközeként sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani a szabályozásra, a nyelvhasználati infrastruktúrára és annak gyakorlatára a jövőben.

⁵⁹ 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, 8. §.

Fodor Dóra

Nyelvi attitűd, nyelvválasztás és nyelvcseré egy aranyosgyéresi kétnyelvű családban

Linguistic Attitude, Language Choice and Change in a Bilingual Family in Aranyosgyéres

According to the published interviews, the Hungarian–Romanian bilingualism in Romania has developed some particular mixed formulae of identity: an internal and an external, which is used by the person living in minority as a kind of defensive mechanism. Under all circumstances, language change within a family leads to a minority language loss.

1. A kétnyelvű család – elméleti megközelítések

Susan Gal nyelvcseréről szóló tanulmányában hangsúlyozza: „*a nyelvcseré világjelenség: minden kontinensen és sok történelmi korszakból van példa arra, hogy egy nép vagy kisebb népcsoport elhagyja mindennapi nyelvét, és átáll egy másik nyelv használatára. Ebben a folyamatban a kétnyelvűség sokszor mint átmeneti szakasz szerepel – bár a kétnyelvűség lehet állandó, stabil állapot is. Az általánosabb helyzet azonban, különösen a 20. században az, hogy az államnyelv kiszorítja a kisebbség nyelvét, amikor a két nyelv használói egységes gazdasági és politikai rendszerbe kerülnek.*” (Gal 1992: 47)

A nyelvcseré jelenségét inkább közösségi szinten, egy-egy népcsoport szempontjából vizsgálták. Érdekes azonban megvizsgálni azt is, hogy a családban hogyan mutatkozik meg ez a jelenség, és milyen folyamatok, tényezők határozzák meg egy család nyelvcseréjéhez vezető utat. Az ilyenzerű kutatásokból kiderülhetne az is, hogy melyek azok a külső és belső tényezők, amelyek segítenék a családi kétnyelvűség kiegyensúlyozódását, stabilizálását.

Amikor a családban elkezdődik a nyelvcseré, a nyelvileg vegyes családokéhoz hasonló állapot alakul ki. Az általam vizsgált családban a férj és a feleség – a nyelvcseréhez vezető folyamat előrehaladásával – egyre inkább olyan szerepet vállalt, mint amelyet a nyelvileg eltérő házastársak szoktak: az egyik fél az államnyelv használatát részesítette előnyben (román), a másik pedig igyekezett megmaradni az anyanyelv használata mellett (magyar) (Vetési 1980: 53). Látni fogjuk, hogy ez a szerepmodell nagymértékben befolyásolja a család nyelvhasználatát. E szerepek kialakulásához külső (politikai és gazdasági viszonyok, lakóhely, munkahely, iskola) és belső (mentális, nyelvekhez fűződő attitűdök, nyelvek presztízse) tényezők is hozzájárultak (Gal 1992: 48).

A 20. századot jellemző társadalmi változások, az iparosodás, a városiasodás, a tömegkommunikáció kiépülése, a kisebbséget közelebb hozzák a domináns nyelvet követelő intézményekhez: az iskolához, a munkahelyhez, a hivatalhoz (Gal 1992: 48). Érdekesnek találtam megvizsgálni, hogy ezek a külső tényezők hogyan alakítják a házastársak értékrendszerét, a szóban forgó nyelvhez való viszonyulásukat. Hisz’ ezek a belső tényezők határozzák majd meg a nyelvhasználatukat, és ami a legfontosabb: gyermekeik, a következő nemzedék nyelvhasználatát és nemzeti hovatartozását. Vetési László a *Szórvány, nyelv és vegyes család Bűrökösön* című tanulmányában kiemeli, hogy Ganckaja és Tyerentyeva szerzők szerint a nemzetiségileg vegyes családokban a folyamatot döntően

meghatározó két tényező a nyelv és a nemzeti tudat: „*E két tényező közül az előbbinek a hatása valamilyen mértékben már a nemzetiségileg vegyes család megalakulásának pillanatában működésbe lép, a második tényező a családok következő nemzedékében kezd hatni, amikor e nemzedék tagjai eldöntik nemzeti hovatartozásuk kérdését.*” (Ganckaja és Tyerentyeva 1971: 260, id. Vetési 1980: 55)

A nyelvcsere felé tartó családban a nyelvi tényező csak akkor kezd működésbe lépni, amikor a külső tényezők hatására kialakult mentalitás következtében döntővé válnak az említett szerepek: az egyik házastárs a többség nyelvét részesíti előnyben, míg a másik igyekszik megmaradni az anyanyelv használata mellett. A nemzeti tudat tényezője ebben az esetben is csak a család következő nemzedékét fogja érinteni, hisz’ az egyik vagy a másik nyelv iránti elkötelezettség meghatározza a nemzeti hovatartozást.

2. A vizsgált család bemutatása

Az általam vizsgált család tagjai aranyosgyéresi lakosok. Aranyosgyéres Erdély szóróványtelepülései közé tartozik. A ’92-es népszámlálás adatai szerint lakóinak 9,6%-a magyar nemzetiségű. Az iparosodás, a városiasodás ennek a településnek az arculatát is megváltoztatta. Hozzájárult egy nagy lakótelep kiépüléséhez. A ’70-es évek elején a 15–20 évvel azelőtt faluról beköltözött szülők már felnőtt gyermekei (a mostani 40-50 éves generáció) főképpen a lakótelepi lakásokhoz juthattak hozzá. Ez a környezet pedig döntő módon román nyelvű környezet (volt). Magyar tagozatú óvoda és iskola is csak a város központi részében működött.

F. I. és F. I. a ’70-es évek közepén magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségű fiatal házasként költöztek az aranyosgyéresi lakótelep egyik lakásába. Családjukban a nyelvcsere folyamata főképpen ennek hatására indult el.

3. Munkamódszerek

A család tagjaival 1998 utolsó napjaiban készítettem interjút. Ebből kiderül, hogy az időközben négytagúvá növekedett család a körülbelül 25 év leforgása alatt a nyelvcsere folyamatának milyen szakaszába jutott el. Az új generáció tagjai egy 21 éves lány (a továbbiakban: L) és egy 19 éves fiú (a továbbiakban: F). A családnak csak három tagjával készítettem interjút (az anyával – a továbbiakban A1 – és a két fiatallal), mivel az apa (A2) nem volt hajlandó a közreműködésre. Saját megfigyelésem és a többi adatközlő válaszaiból szerzett információk alapján A2-re vonatkozó adatokat is felhasználhattam a dolgozatban. A körülbelül 20 perces interjúk során igyekeztem ugyanazokat a kérdéseket feltenni, hogy a válaszok alapján összehasonlítási lehetőségem legyen. Az interjúk alatt az adatközlők nyelvtudásához és kéréséhez igazodva a magyar és a román nyelvet is használtam: A1 – kizárólagosan a magyart, L esetében a románt és a magyart, F – kizárólagosan a románt.

Az interjúk keretében főleg a nyelvi attitűdre és a nyelvhasználatra vonatkozó direkt kérdéseket alkalmaztam (Borbély 1995: 287). Emellett pedig az anyanyelvi és nemzeti hovatartozásra is rákérdeztem, hisz’ szerettem volna megtudni, hogy a nyelvi attitűd és a nyelvhasználat hogyan alakítja a nyelvi és a nemzeti hovatartozást, az autoidentifikációt.

4. Célkitűzések és hipotézisek

Annak vizsgálatát tűztem ki célul, hogy a nyelvcsere felé haladó családban a nyelvek presztízse, a nyelvi attitűdök hogyan befolyásolják a nyelvhasználatot és az identitáskép-

letet (anyanyelv, nemzetiség). Arra is kíváncsi voltam, hogy a vallásnak milyen szerepe volt/van a család nyelvváltásában. Érdekelte továbbá az is, milyen külső és belső tényezők járulhatnak hozzá az anyanyelv rehabilitációjához, a folyamat visszafordításához.

A szociolingvisztikai kutatások eredménye szerint (Schlieben-Lange 1997; Gal 1979; Brunder 1972; Eckert 1983; Paulston 1994: 13) a nyelvcserét a nők indítják el. Ez megmutatkozhat a házastárs választásában, a nyelvválasztásban és abban, hogy melyik nyelven (anyanyelven vagy államnyelven) nevelik gyermekeiket. A legáltalánosabb magyarázata ennek a jelenségnek az, hogy a nőknek általában nincsen olyan magas társadalmi pozíciójuk, mint a férfiaknak. Az államnyelv, a hatalom nyelvének a választásában benne van a társadalmi elismerésre való törekvés.

Az általam vizsgált családban és a kárpát-medencei hagyományos közösségekben a nő szerepe rendszerint ezzel ellentétes: ő az, aki igyekszik megőrizni az anyanyelvet, munkahelye és foglalkozása őt nem hozza annyira közel a domináns csoport nyelvéhez. Társadalmi helyzete tehát több teret enged a rokoni kapcsolatoknak, amelyek az anyanyelv használatát feltételezik (szülőkkel, idősebb rokonokkal mélyebb, intenzívebb a kapcsolata).

5. Az anya nyelvi attitűdjei és nyelvhasználata

A1 magyar anyanyelvűnek vallja magát. A kétnyelvűségét meghatározó és a nyelvvesztését elindító külső tényezők közül a munkahelynek és a lakóhelynek volt döntő szerepe. 1998-ban még munkásnőként dolgozott az aranyosgyéresi pékségben. Munkahelyének és lakóhelyének nyelvi összetétele túlnyomóan román.

A gyermekek iskoláztatása a nyelv megtartása, illetve a nyelvcsere szempontjából fontosabb tényezőnek bizonyult, mint a munkahely és a lakóhely. Valójában ez váltotta ki a folyamat felgyorsulását. A lakótelepi óvodákban nem volt magyar tagozat. Az időhiány és a munkahely volt a fő oka annak, hogy a szülők a közelben található román tannyelvű óvodát választották: „*Mi munkába jártunk, s nem volt, aki vigye a gyermekeket az óvodába.*” Az óvoda nyelvhasználata kihatott az otthoni nyelvhasználatra is. Az anyanyelv kezdett háttérbe szorulni. E külső tényezők mellett (időhiány, munkahelyi kötöttség, nagyobb távolság a magyar tagozatú óvodától) fontos szerepet játszott a közös minta követésére való késztetés: „*A blokkban két magyar család volt, és mind román óvodába adták a gyermekeket.*” A gyermekek nyelvhasználatát és nyelvtudását a román óvoda annyira befolyásolja, hogy a román tannyelvű iskolában való továbbtanulás természetes mozzanatként következik be. A gyermekek nyelvhasználata meghatározza a család nyelvhasználatát is. Egyre kevesebbet beszélnek anyanyelvükön. Az iskoláról való beszélgetés, a tanulás nyelve a román lesz, a magyar nyelv pedig már az otthon keretein belül is elveszíti jelentőségét.

Ha a belső tényezőket, a nyelvi attitűdöt vesszük figyelembe, elmondható, hogy A1 esetében az anyanyelv szimbolikus értéke nagy. Arra a kérdésre, hogy „Melyik nyelvet szereti jobban? (Melyik a szebbik nyelv?)”, az adatközlő így felel: „*A magyart szeretem jobban... a magyar szebb, mint a román, mert az anyanyelvem.*” A külső szorító tényezők ellenére megőrződött az anyanyelv magas szimbolikus értéke. Ennek pedig az az oka, hogy a magyar nyelv a rokoni kapcsolatok nyelve, amely hozzájárul a „valahovártozás” érzésének elmélyüléséhez, a biztonságérzet fokozódásához.

A kevésbé használt anyanyelv nehezebbnek tűnik, mint a gyakrabban használt román: „*...én nehezebb nyelvnek tartom a magyar nyelvet, nehezebbnek, mint a románt ... Lehet azért is, hogy többet beszéljük a munkába is ... meg itt a szomszédok is ... A románt könnyebbnek tartjuk, mert az a helyzet, hogy több románságba vagyunk itten.*”

A családban szüleivel és rokonaival beszél csak magyarul, férjével magyarul és románul kommunikál, L-lel próbál magyarul beszélni, de L visszatudasítja kezdeményezését, F-fel pedig csak románul beszél.

A nyelvtudás szempontjából a román nyelvet nem birtokolja eléggé, hisz' román beszédében sok a hiba, gyakran kijavítják. Saját bevallása szerint a magyar nyelvet jobban beszéli, mint a románt: „*Engemet hamarabb észrevesznek, hogy magyar vagyok, mint A2-t vagy a gyermekeket ...*”. Kielégítőbb magyar nyelvtudását így magyarázza: „*Én az iskolába is magyarul ... a gyermekek román iskolába jártak, de én nyolc osztályt magyar iskolába jártam és az óvodába is ...*”

A1 esetében olyan szubtraktív kétnyelvűségről beszélhetünk, amelyben az anyanyelv megőrizte dominanciáját a kompetencia szempontjából: L1 anyanyelve L2-től függetlenül funkcionálhat (Veress 1996: 55), de L2 erodáló hatással van L1-re, gyakori a nyelvi interferenciajelenség, a nyelvi hiány érzete.

6. Az apa nyelvi attitűdjei és nyelvhasználata a többi családtag véleménye tükrében

A2 nem volt hajlandó az együttműködésre. A család többi tagjának válaszaiból azonban kikövetkeztethető, hogy a család nyelvváltásának folyamatában milyen szerepe volt és van az apának. Nemzetisége és anyanyelve megmaradt magyarnak, magyar identitástudata tehát nem szűnt meg (A1 válaszai szerint). Nyelvesztésében munkahelye, foglalkozása játszott meghatározó szerepet: A2 edzőként dolgozik az aranyosgyéresi sportklub keretében. A sport olyan területnek bizonyul, amely közelebb hozza a beszélőt az államnyelvhez. Mindez kihat a családi kommunikációra, nyelvhasználatra is. A külső hatásnak engedve a társadalmi, munkahelyi kapcsolatainak nyelvét otthonába is behozza. A családban zajló nyelvcsere folyamata éppen emiatt halad gyors ütemben a másodnyelvi egyenlőség felé.

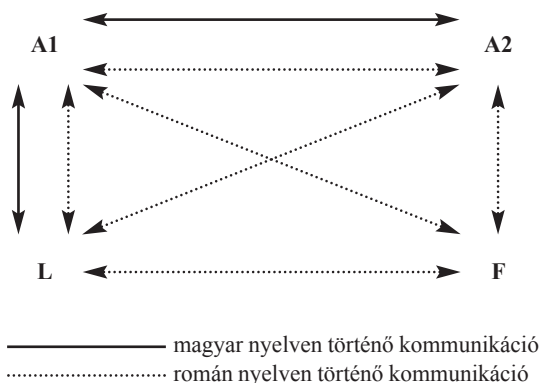
7. A fiatal nemzedék identitásának alakulása nyelvi attitűdjeik és nyelvhasználatuk függvényében

Az új generáció nyelvi magatartását nemcsak a munkahely és a baráti kör nyelvhasználata befolyásolja, hanem A2 attitűdje is. L A1-gyel való szorosabb kapcsolatának köszönhetően még nem jutott el a teljes nyelvvesztéshez. F-et azonban A2 kisajátította magának: az apjához közelálló foglalkozása (a 19 éves F ugyanannak a sportklubnak a tagja), a hasonló érdeklődési terület (a sport egyben munka és szórakozás is) elősegítette a folyamat felgyorsulását. F esetében tehát a nyelvcsere megtörtént, és ez új identitástudat kialakulását eredményezte: F már román anyanyelvűnek és román nemzetiségűnek vallja magát.

A család belső közlésrendszerének az ábrázolásakor világosan látszik a magyar nyelv háttérbe szorulása. (I. ábra)

A 21 éves **L (a lány)** az általános iskola elvégzése után hároméves szakiskolát végzett. Munkahelyét többször megváltoztatta, többnyire elárusítónőként dolgozott. Az ő esetében az anyanyelv és a nemzetiség meghatározása problematikusabb. A kétnyelvűségnek abban a szakaszában van, amikor egy kevert identitásképlet alakul ki: jelentkezik egyfajta **belső identitás**, amely úgymond önmagának szól, de jelen van egy **külső identitás** is, amellyel a külvilág, a környezete felé fordul. Ez a kettős identitás egyfajta védekező mechanizmusként működik, amellyel bizonytalan, fonák helyzetét takarja: magyar neve van,

de a magyar nyelvet nem tudja kielégítő módon használni a kommunikációban. Olyan pszichológiai háttere van e kettős identitásnak, jobban mondva „félidentitásnak”, mint a szégyenérzet, zavar. A magyar ismerősök előtt a magyar nevet és a rossz magyar nyelvtudást a „fele-fele” (félíg román – félíg magyar) identitással próbálja igazolni. A románok előtt a magyar nevet ugyanígy magyarazza. Arra a kérdésre, hogy melyik nyelvet tartja anyanyelvének, így felel: „*Păi ... mie îmi pare rău acuma că nu știu bine să vorbesc ... că mi-ar place mult ca să pot, dar e greu pentru mine ca să învăț de la început ... păi ... limba maghiară*” („Hát ... én most sajnálom, hogy nem tudok jól beszélni ... nagyon szeretnék tudni, de nehéz számomra elejétől kezdeni ... hát ... a magyar nyelv”). A nemzeti hovatartozásáról így vall: „... mind az ... (Magyarnak tartod magad? – Igen.) A románok előtt azonban megváltozik a magatartása: „*Ha românok között vagyok ... fele-fele ... s ha kerddez valaki, mondom, mer nem tudok olyan jól, inkább nem beszélek magyarul, mer látom, hogy nézik ... rád, miko mondog, hogy magyar vagy*”. Szavai arra engednek következtetni, hogy nemcsak a románok, hanem a magyarok előtt is „szükséges” ennek a „fele-fele” identitásnak a felvállalása, hisz’ a „nézik ... rád” (fursán néznek rád) azt jelenti, hogy a magyar anyanyelvű beszélő nem tudja elfogadni a rossz magyar nyelvtudását. A magyar identitás megtagadása a zavart keltő, magyarázkodásra kényszerítő helyzetek elkerülése végett válik „szükségessé”.

Nehéz eldönteni, hogy az interjú keretében vállalt belső identitás (magyar anyanyelv, magyar nemzetiség) mennyire függ a megfelelni akarás, az igazodás pszichikai vetületétől. Válaszaiban azonban gyakran jelentkezik a szerinte általam képviselt magatartáshoz való nagyfokú alkalmazkodás. Többször is hangsúlyozza, hogy szeretne javítani magyar nyelvtudásán, és többet szeretne beszélni magyarul: „*Ha tudtam ... dacă aș știi să vorbesc perfect unguște mi-ar place să vorbesc numai așa. Dar acum mi-e greu, deci mai bine pot vorbi pe românește, mai bine vorbesc pe românește ... și nici nu prea am cu cine să vorbesc, deci numai acasă, dar prietenii mei toți sunt români*” („Ha nagyon jól tudnék magyarul beszélni, szeretnék állandóan így beszélni, de most nehéz számomra, hát jobban beszélek románul, inkább románul beszélek ... és nincs is akivel beszélnem, csak otthon, hisz’ barátaim mind románok”). A1 szavai figyelmeztetnek arra, hogy L magatartásában valóban van egy eléggé erős igazodó attitűd, hisz’ A1 szerint: „*Szokok beszélni veled magyarul, de haragszik, mert nem tud, s azt mondta, hogy inkább románul ...*” L tehát akkor sem használja kizárólagosan a magyar nyelvet, amikor lenne lehetősége rá.

Susan Gal szerint „*egy kisebbségi nyelv ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusán vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel*” (Gal 1992: 58). Az anyaország és a gazdasági kapcsolatok erős hatást gyakorolnak a nyelvi attitűdökre. Ennek hatása érzékelhető, amikor L megjelöli anyanyelvét. Ő maga magyarázza választását: „*Cum am fost plecată am văzut ce diferență mare e între viața de aici și viața de acolo*” („*Mivel voltam elmenve, láttam milyen nagy a különbség az itteni és az ot-tani élet között*”). Ez a megjegyzése arra vonatkozik, hogy 1998 nyarán két hónapig Magyarországon tartózkodott, ott vállalt munkát, tapasztalatai tehát onnan erednek. A jobb életkörülmények, a fejlettebb gazdasági helyzet számára növelte a magyar nyelv presztízsét, éspedig annyira, hogy ez döntőnek bizonyult az anyanyelvvel való azonosulásában. A magyar nyelvhez fűződő mentalitását a magyarországi tartózkodás pozitív módon alakította. L szeretne újból munkát vállalni Magyarországon, ehhez pedig szüksége van a jobb magyar nyelvtudásra: „*Vissza akarok menni Magyarba, ha tudnám volna ... ha tudtam volna beszélni jól magyarul és írni, és olvasni, akko nem... nincs semmi probléma.*”

A családban A2-vel és F-fel L mindig románul beszél, A1-gyel románul és magyarul is, azonban gyakrabban románul (l. A1 megjegyzését). Az anyai nagyanya (a nagyszülők közül egyedül ő él) nem hajlandó románul beszélni az unokákkal. Ennek ellenére a nagyszülő nyelvi attitűdje, nyelvhasználata nem járul hozzá a fiatalok nyelvmegtartásához. Ennek az az oka, hogy nem volt domináns szerepe a családban, és az is, hogy a nagyanya és az unokák között nem (volt) annyira szoros a kapcsolat (ez magyarázható a földrajzi távolsággal is, hisz' a nagyszülő más városban lakik). L a rokonokkal magyarul beszél ugyan, de az ő esetében a rokoni kapcsolatok már nem olyan mélyek, mint A1 esetében.

A nyelvtudását úgy jellemezte, hogy sokkal jobban beszél románul, mint magyarul. A román beszédén azonban érződik a magyar hatás, mivel néha észreveszik, hogy nem román (a kiejtése miatt).

Ha A1 esetében még egy olyan szubtraktív kétnyelvűségről beszélhetünk, amelyben az anyanyelv megőrizte dominanciáját, akkor L-et már egy olyan szubtraktív kétnyelvűség jellemzi, amelyben L1 anyanyelve az L2-től függ, e nélkül tulajdonképpen nem létezik (Veress 1996: 55).

F (a fiú) az aranyosgyéresi sportklub alkalmazottja (labdarúgó). Már említettem A2 és F szorosabb kapcsolatát. A román nyelvhasználatot már F kiskorától meghatározta közös tevékenységük színhelye, és a kettejük közötti kommunikációban is mindinkább teret hódított mindaddig, míg teljesen kiszorította a használatból a magyar nyelvet. Az apa – fiú nyelvhasználata nagymértékben befolyásolja az otthoni nyelvhasználatot is.

F számára már nem jelent gondot a magyar névnek és a hiányzó magyar nyelvismeretnek az egyeztetése. Román nemzetiségűnek és román anyanyelvűnek vallja magát, de a magyar identitást nem törölheti el nyomtalanul a család, a magyar rokonok és mindenekelőtt a magyar név miatt. Felemás, kevert identitásának önmaga is tudatában van („*Normal sunt maghiar dar la prieteni sau la alții le zic că sunt român ... oricum nu mă cred, că după nume sunt maghiar*”). „*Tulajdonképpen magyar vagyok, de a barátoknak és másoknak azt mondom, hogy román vagyok ... habár nem hiszik el, mert a nevem szerint magyar vagyok*”). Mindez azonban könnyebben éli meg, mint nővére, mert magyarságtudatát nem erősítik érzelmi szálak. A kizárólagos román nyelvhasználat a nyelvi asszimiláció természetes módon vonja maga után az új nemzetiség felvállalását is. A nyelv tehát abszolút identitásjegyként működik. Román nemzetiségét maga az adatközlő is román nyelvhasználatával igazolja. „*Mă cred român pentru că vorbesc românește toată ziua*” („*Románnak vallom magam, mert egész nap románul beszélek*”).

Az anyaországgal való kapcsolat kialakításának a lehetősége F esetében is növeli a magyar nyelv presztízsét (egy magyarországi futballcsapat hajlandónak mutatkozott a befogadására). Magyarország a fejlettebb Nyugattal való kapcsolatleremtés, az érvényesülés országaként él a tudatában. A magyar nyelvtudás ebben az esetben hasznos, sőt elengedhetetlen volna: „*Îmi pare rău ... că acum poate trebuie să mă duc în Ungaria la o echipă de fotbal și nu știu nici să citesc, nici să vorbesc corect, numai de înțeles ... mi-ar fi folosit foarte mult, chiar dacă nu mergeam în Ungaria, dar mi-ar fi folosit...*” („*Sajnálom ... mert lehetséges, hogy el kell mennem egy magyarországi futballcsapathoz és nem tudok sem helyesen olvasni, sem helyesen beszélni, csak értem a nyelvet ... nagyon hasznos lett volna számomra, akkor is, ha nem mennék Magyarországra, de hasznát vehettem volna...*”). Tudatában tehát nincsenek jelen az anyanyelvet érintő leértékelő, negatív aszociációk.

A családban mindenkivel románul beszél. Az anyai nagyanyjával is románul beszél, vagy egyáltalán nem kommunikál, mert nemigen hajlandó áttérni a magyar nyelv használatára. Az interjú alatt többször is említi, hogy nincs lehetősége magyarul beszélni, és emiatt nem használja a magyar nyelvet (román ismerősök, román baráti kör). A hiányos nyelvtudás kihat a nyelvválasztására, mivel valójában akkor is visszautasítja a magyar nyelv használatát, amikor erre megvolna a lehetősége (ugyanaz a helyzet L-nél is).

F tökéletesnek tartja román nyelvtudását: „*Vorbesc perfect româna*” („*Kitünően beszélek románul*”). Ha nem közli nevét, nem jönnek rá, hogy magyar származású. Magyarul nem tud sem írni, sem olvasni, de saját bevallása szerint ért magyarul, és tud beszélni is, csak nem ismeri a nehezebb szavakat: „*De înțeles înțeleg foarte bine ... înțeleg orice ... dar nu ... Știu și să vorbesc, dar nu știu cuvintele mai grele*” („*Érteni nagyon jól megértem ... mindent értek ... de nem ... tudok beszélni is, de nem ismerem a nehezebb szavakat*”).

F esetében – noha tudatában a magyar nyelv presztízsé nagy – már nem beszélhetünk kétnyelvűségről. Saját bevallását is figyelembe véve (l. a fenti idézetet) feltételezhetjük, hogy a nyelvcsere nek, az „új egynyelvűségnek” egy olyan korai szakaszában van, amelyben (optimális körülmények között) a folyamat reverzibilissé válhatna.

8. A vallási hovatartozás szerepe a fiatal nemzedék nyelvcserejében

A Kárpát-medencében a református vallás történetileg és etnikailag szorosan kötődik a magyarsághoz, s jelentős szerepe volt a magyar nyelvű kultúra kialakulásában, ápolásában és őrzésében. A 20. században ez nagymértékben megváltozott. Szlovákiában etnikus kötődésének a feladásával követte a szlovákosítás folyamatát, és a magyar nyelv és kultúra feladásának a folyamatát erősítette/erősíti (Barna 1996). A romániai magyar református kisebbség esetében ugyancsak megfigyelhető egyfajta asszimilációt segítő magatartás, amely a református egyház „nyitottabb” működési rendszerének tulajdonítható. A román nyelv használata a hitoktatás, konfirmációra való felkészítés keretében bátoríthatja a nyelvi asszimilációt, és ez az új identitás megjelenéséhez járul hozzá. Aranyosgyéresen az egyház nem ezt a magatartást követte ugyan, hatása mégsem járult hozzá egyértelműen esettanulmányunk alanyainak nyelvmegtartásához.

Vizsgálatomban kitértem arra is, hogy a vallási hovatartozásnak – esetünkben a református vallásnak – milyen szerepe volt, és milyen szerepe lehetett volna a nyelvmegtartásban. A hitoktatás, a konfirmációra való felkészítés sokat javíthatott volna L anyanyelvi tudásán. Azonban a református egyház számára csak az volt fontos, hogy a kátét ritualizált szöveggént felmondja, anélkül, hogy értette volna. Ezért a hitoktatás nem járt együtt elemei szintű anyanyelvi képzéssel sem. Így mivel L-től csak előre megtanult szövegeket kér-

dezték a vizsgáztatáskor, a konfirmáció nem játszott pozitív szerepet a nyelvmegtartásban. A hitoktatásban nem volt semmiféle kísérlet arra, hogy növeljék a nyelvi kompetenciát, erősítsék az anyanyelv presztízsét (felzárkóztató programok, az anyanyelvi hiányosságokat orvosló órák).

Testvére már ennek az elemi követelménynek sem volt képes megfelelni. F egyáltalán nem konfirmált, mivel 14 éves korában már annyira alacsony szintű volt a magyar nyelvtudása, hogy az előre betanult szöveget sem tudta volna elmondani, románul pedig nem engedélyezték számára a konfirmálást.

A két adatközlő helyzetét vizsgálva elmondhatjuk, hogy a nyelvcsere nemcsak a román nyelvhasználat engedélyezése segíti elő, hanem a felzárkóztató programok hiánya is utat enged e folyamatnak. A vallási hovatartozás tehát – az anyanyelv megtartása szempontjából – nem játszott pozitív szerepet sem L, sem F esetében.

9. Az adatközlők nyelvi attitűdjeinek és identitás-képletének kapcsolata

	A1	L	F
Nemzetiség	magyar	magyar (B) „fele-fele”(K)	román
Anyanyelv	magyar	magyar	román
1. A román vagy a magyart szereti jobban?	magyart	románt	románt
2. A román vagy a magyar tűnik nehezebbnek?	magyar	magyar	nem tudja eldönteni
3. Románul vagy magyarul beszél szívesebben?	románul	románul	románul

B = „belső identitás”

K = „külső identitás”

A fenti táblázat is mutatja, hogy a nemzedéki hovatartozás, az életkor fontos tényező a család nyelvvesztésében. A legfiatalabbik családtag nemcsak anyanyelvét, hanem magyar identitását is feladta.

A nyelvi attitűdöket célzó kérdések közül az első az anyanyelvhez fűződő érzelmi kötődésre és a nyelvek szimbolikus értékére kérdez rá. Korreláció mutatható ki az első kérdésre kapott válaszok és az identitásjegyek között (anyanyelv, nemzetiség). A1 a magyar nyelvnek tulajdonít nagyobb szimbolikus értéket, és ez meghatározza identitástudatát. L a román nyelvet szereti jobban. A magyar nyelv felvállalása és a „félleg” őrzött magyar identitás a szorosabb anya–lány kapcsolatnak és a magyarországi tartózkodásnak tulajdonítható. Ezek a tényezők lassítják identitásváltását. F esetében, aki a magyar identitás iránt közömbös A2-höz áll(t) közelebb, a román nyelvhez való kötődés hozzájárult a román identitástudat kialakulásához és megerősödéséhez.

A kétegyházi románok nyelvi attitűdjét vizsgálva Borbély Anna rámutatott arra, hogy a nyelvek használatának kedveltségével (3. kérdés) és a nyelvek nehézségi fokával kapcsolatos válaszok (2. kérdés) korrelációban vannak a nyelv választással (Borbély 1995: 298). Vizsgálatunk három alanyánál is megfigyelhető ez az összefüggés, hisz’ mindhárom a román nyelvhasználatot részesítik előnyben. Ezek a válaszok azonban nincsenek minden esetben pozitív kapcsolatban az identitásképlettel. A1-nek például a magyar tűnik nehezebbnek (2.), és szívesebben beszél románul (3.), ennek ellenére erős a magyar

identitástudata. Ez pedig pozitív kapcsolatban van az anyanyelv magas szimbolikus értékével (1.). F-nek a nyelvek nehézségi fokával kapcsolatos válasza (2. kérdés) megerősíti azt a feltételezésünket, hogy F már túljutott a nyelvcserén, mivel tudatában a magyar nyelv annyira háttérbe szorult, hogy nem képes eldönteni, melyik nyelv nehezebb. Számára valójában már csak a román nyelv létezik.

10. Az adatközlők nyelvi helyzete, identitásuk alakulása az elmúlt öt évben

A családi kétnyelvűségnek a fentiekben leírt esetét 1998-ban rögzítettem. Azóta öt év telt el, amikor 2003-ban újra megkerestem adatközlőimet. Ez az időszak nem hozta közelebb őket a magyar nyelvhez és identitáshoz, inkább ahhoz a veszteséglistához tartoznak, amelyet a 2002-es népszámlálás regisztrált. Életük alakulása azt bizonyítja, hogy végérvényesen eltávolodtak mindattól, ami a magyarsághoz kapcsolta őket.

Mindkét fiatal román házastársat választott magának, családi kommunikációjukban a román nyelv dominál. Emellett pedig a lány új családjában a spanyol nyelv került előtérbe, hiszen sok más romániai fiatalhoz hasonlóan férjével együtt a spanyolországi kivándorlást tartotta egyedüli járható útnak. Édesanyja pedig, aki a legelkötelezettebbnek bizonyult a magyar nyelv iránt, nyugdíjba kerülése után ugyancsak a spanyolországi tartózkodást választotta. Lánya családjában, unokáját gondozva az ő nyelvhasználatát is a román és a spanyol nyelv uralja, csak akkor használja a magyar nyelvet, amikor hazalátogat, e látogatások azonban egyre ritkábbak.

A fiatalember megmaradt labdarúgónak, azonban most már a tordai sportklub keretében. Román munkahelyi környezete és családi kommunikációja végképp eltávolította a magyar nyelvtől. Magyar rokonai közül csak egyedül maradt édesapjával tartja a kapcsolatot, akivel mindig románul beszél.

A két fiatal nyelvi attitűdjeinek és nyelvhasználatának alakulását vizsgálva megállapítható, hogy nemcsak az államnyelv, hanem idegen környezetbe kerülve az ott beszélt világnyelv is elorvaszthatja a már eleve háttérbe szorult anyanyelvet.

Következtetések

1. A nyelvcsere folyamatának a beindulásakor a vizsgált családban a nyelvileg eltérő házastársakéhoz hasonló szerepmódel alakult ki: az egyik házastárs (A2) a magyar identitás iránti közömbösségével növelte a második nyelv használati fokát, a másik pedig kitarított az anyanyelv használata mellett. A közvetlen környezet (román barátok, román szomszédok), a férj domináns pozíciója a családban, a fiatalabb generáció magyar identitástudatának gyengülése azonban mind hozzájárulnak, ha nem is a nemzeti hovatartozás feladásához, de a magyar nyelv használatának háttérbe szorulásához.
2. A külső tényezők (román nyelvű munkahelyi környezet, román szomszédok és barátok, a lakótelepi elzártság és szétszórtság, a magyar nyelvű óvoda és iskola hiánya a lakótelepen, a nyelvcsere-támogató foglalkozás, a sport) fontos szerepet játszottak abban, hogy a nyelvmegtartás folyamatossága megszakadt, és elkezdődött a nyelvcsere folyamata. Ezekhez azonban hozzáadódnak a belső tényezők is, amelyek ugyancsak befolyásolják a folyamat alakulását.

A szociolingvisztikai kutatások korábbi megállapításainak ellentmondó jelenséggel találkozunk a vizsgálat során (l. Paulston 1994: 13). Ebben az esetben nem a nő, a csa-

ládanya az, aki az államnyelvet részesíti előnyben, ezáltal elősegítve a nyelvcsere folyamatának az előrehaladását, hanem éppen ellenkezőleg, a magyar nyelvű rokonsághoz fűződő mélyebb kapcsolatai őt teszik az anyanyelv őrzőjévé. Ehhez hozzájárul a magyar nyelv iránti pozitív attitűdje, amely az anyanyelv magas szimbolikus értékében nyilvánul meg a leginkább. A férjnek a román munkahelyi kapcsolatai, foglalkozásának dinamikus jellege (több időt tölt otthonán kívül) családi és rokoni kapcsolatainak fenntartására és ápolására kevesebb időt engedélyez. Ez pedig kiegészül a magyar identitástudat és a magyar nyelvhasználat iránti közömbösséggel, amely megkönnyíti a nyelvvesztést. Ha az apa identitásképletében még nem érződik változás, addig a fia már új identitástudattal rendelkezik: saját bevallása szerint román anyanyelvű és román nemzetiségű.

3. Mindezek alapján elmondható, hogy azt az utat, amely egy család nyelvcserejéhez vezet, nagymértékben befolyásolja a szülői modell és a családot jellemző belső, pszichikai kötélekek. Az új nemzedék számára már nemcsak a nyelvi tényező, hanem a nemzeti tudat is fontossággal bír. Az új nemzedék tagjai tehát aszerint választanak identitást, hogy melyik szülőhöz kötődnek jobban. Míg F A2-höz áll(t) közelebb, addig L inkább A1 mellett marad(t), s ezáltal a magyar ajkú rokonsággal szorosabb kapcsolata alakult ki. Tulajdonképpen ez a kötődés is oka annak, hogy a nagymértékű román nyelvhasználat és a gyenge magyar nyelvtudás ellenére is megmaradt identitásképletében a magyar anyanyelv és egy úgymond „belső” magyar azonosság-tudat.
4. Az interjúk során kapott válaszokból nemcsak azok a külső és belső tényezők bontakoznak ki, amelyek elősegítették a nyelvváltást, hanem azok is, amelyek reverzibilisé tehetnék (tehették volna) a folyamatot. A szülők nemzedéke számára az anyanyelv szimbolikus értékét a „valahová tartozás” igénye, a magyar ajkú rokonsággal való szorosabb kapcsolat növeli. A fiatalok anyanyelvi attitűdje nagyobb mértékben függ a politikai és gazdasági viszonyoktól. Az anyanyelv presztízse nő, ha kisebbségi nyelvük egy olyan anyaországgal kapcsolja össze őket, amely tudatukban gazdaságilag fejlettebb országgént van jelen. E külső tényezők mellett a fiatalok esetében is felmerülhetnek olyan belső tényezők, amelyek gátolják a nyelvi asszimilációt (l. például L és A1 szorosabb kapcsolatát).
5. A vallásnak ugyancsak lehetett volna pozitív szerepe a nyelvmegetartásban. Azáltal azonban, hogy a református egyház nem tartotta annyira fontosnak a magyar nyelv ápolását a szórványban, a magyar nyelv iránti elkötelezettsége pedig meggyengült (l. a román nyelvhasználat engedélyezését a hitoktatáskor és a konfirmációk alkalmával, vagy pedig a nyelvvesztést gátló, felzárkóztató programok hiányát), az anyanyelv megtartása szempontjából, ha nem is negatív erővé, de – legalábbis adatközlőinket illetően – közömbös tényezővé vált.
6. Őt év leforgása után az anyagi bizonytalanság, az elgyökértelenedés, az „Ígéret földjének” tekintett nyugati országok vonzása, a kivándorlás, amely most már nem annyira az anyaország felé mutat, a kisebbségi anyanyelv teljes mellőzéséhez, a kivándorlók tudatában magas presztízzsel rendelkező, új hazának választott ország nyelvének a felértékelődéséhez és egyre inkább kizárólagos használatához vezet. Az ittmaradottak esetében pedig a családtól és a megtartó erőként működő közösségtől való elszakadás az államnyelvnek, a román nyelvnek a teljes mértékű dominanciáját eredményezi.

Irodalom

- Barna Gábor, 1996. Vallás – identitás – asszimiláció. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Szerk. – Katona Judit és Viga Gyula. Miskolc, 209–217.
- Bartha Csilla, 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Borbély Anna, 1993. Az életkor, a nem és az iskolázottság hatása a magyarországi románok román és magyar nyelvhasználatára. *Hungarológia*, 1993/3. sz. 73–85.
- Borbély Anna, 1995. Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvközösségben. In: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Szerk. – Kassai Ilona. Bp. 287–299.
- Gal, Susan, 1974. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: *Társadalmi és területi változások a magyar nyelvben*. Szerk. – Kontra Miklós. Linguistica Series A, 9. sz. 1992, Bp. 46–59.
- Paulston, Christina B., 1994. *Linguistic Minorities in Multilingual Setting*. Amsterdam/Philadelphia.
- Veress Márta, 1996. *A magyar–román kétnyelvűség keresztmetszete Kolozsváron. Szociolingvisztikai mikrovizsgálatok huszonévesek körében*, 1996 (szakdolgozat kézírata).
- Veress Márta, 1997. *Attitűdvizsgálat és nyelvhasználat a kolozsvári fiatalok körében*. Kolozsvár (a magiszteri értekezés kézírata).
- Vetési László, 1980. *Szórvány, nyelv és vegyes család Bükösön*. Tett, 3. sz. 1980. 51–56.
- Vetési László, 1982. *Szász–magyar etnikai folyamatok Bükösön*. Szerk.: Herédi Gusztáv. Korunk Évkönyve. Kolozsvár, 64–97.

Köpeczi Béla

Román könyv a konzervativizmusról és a kisebbségekről

Romániában tervezet készül a kisebbségek kulturális autonómiájáról. Ez alkalmat nyújt arra, hogy a magyar közönséggel megismertessünk egy olyan könyvet, amely 2001-ben Bukarestben jelent meg *Omul recent* (talán *Korunk emberének* lehet fordítani), amelyet H. R. Patapievici jelentetett meg, csaknem 500 oldalon, s amelynek tavaly jelent meg harmadik kiadása. A kötet élénk vitát váltott ki, amelyben részt vett az *Observatorul cultural* és a *România literară*, de sok más folyóirat is. Az ellene szólók kifogásolták a szerző konzervatív nézeteit, felületességét és ellentmondásait, a mellette állók tudomásul vették állásfoglalását, és azt próbálták bebizonyítani, hogy tudományos munkáról van szó.

Az említett tanulmányok az általános kérdéseket érintették, de nem foglalkoztak Patapievici nézeteivel a nemzetiségek kérdésében. Ezt pótolta egy magyar kritikus, aki a *Provincia* kolozsvári folyóirat 2002. májusi számában románul jelentetett meg cikket *Egy vitatott könyv* címen, de interneten magyarul is olvasható Hadházy Zsuzsa fordításában.

A kisebbségekről szólván a szerző idézi Patapievici egyik megállapítását, amely említ egy vizsgálatot, ahol egy hölgy Stendhal *Vörös és feketéje* című regényének szereplőjéről, Madame de Renárról azt állítja, hogy „micsoda tehén”, hiszen csak a szerelem élteti. A magyar kritikus természetesen nem helyesli ennek a felvetésnek az általánosítását. Határozottabban lép fel azonban az etnikai kisebbségek ügyében, ahol a román szerző az albánok és a szerbek közötti ellenségeskedést mutatja be, és azzal szemben áll. A magyar kritikus ezzel egyetért, de kifogásolja Patapievici tételét az etnikai kisebbségekkel kapcsolatban: „Az új keletű emberek (a szerző így fordítja az *Omul recente*-t) etnikai nacionalizmusa valóban a jobboldali ideológiához való visszatérés, de nem a nagyhatalmak frusztrációját idézi, hanem a radikális baloldalt, amely igyekszik felhasználni az állam központi hatalmát egyes erősen ideologikus enklávékkal szemben, amelyek a multikulturális politika és autonómia jegyében rákényszeríti uralmát, ugyanakkor megkövetelve tőle, hogy komoly anyagi támogatásban részesítse.” A magyar kritikus hangsúlyozza, hogy a multikulturalizmus nem jelent szegregációt, hanem sokkal inkább a kultúrák közötti megértést szorgalmazza. Helyesnek tartja, hogy az államok a kisebbségek érdekében törvényes és anyagi biztosítékokat nyújtanak és ezzel kapcsolatban külön is említi a nemzetiségi iskolák problémáját, ezek létesítése nem sérti az oktatás minőségét. Elmondja, hogy a kisebbségek a többség nacionalizmusával szemben a védekezés álláspontját képviselik. Megemlíti az úgynevezett politikai nemzet fogalmát, amelyet szerinte egyeztetni kell a kulturális nemzetével, és figyelmeztet arra, hogy ha a kisebbségek jogait korlátozzák, ez körükben frusztrációt okoz.

Ezekkel a tételekkel magunk is egyetértünk, de talán általánosabban és nyíltabban fogalmazunk. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a könyv szerzője, mint ahogy a magyar kritikus is teszi, általában beszél a kisebbségekről, de nem szól a romániaiakról. A szerző hivatkozik az Egyesült Államokra vagy Nyugat-Európára, de amint sok román kritikus is megállapítja, más vonatkozásokban sem beszél Romániáról. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy áttételesen szól a romániai kisebbségekről is, ha nem is nevezi meg őket.

A könyv 340. oldalán ezt olvashatjuk: „Egyes etnikai csoportok számára a kisebbségi identitás megszerzése üzletté vált, és azoknak, akik a kisebbségek érdekében ezért harcol-

nak, ezt jónak tartják, mert meg akarják valósítani az említett recepteket, és ez hasznos foglalkozássá válik.” Feltételezi, hogy a kisebbségi törekvések nyomán az állam szét fog esni, föderatív státusba kerül, ahol a kisebbségek lesznek az uralkodók. Meglehető, hogy a szerző egy szót sem szól a II. világháború utáni romániai diktatúráról és arról az elnyomásról, amelyet többek között a magyarokkal szemben is gyakoroltak, mégpedig nacionalista alapon, arra törekedve, hogy mindent „romanizáljanak”. Azt hiszem, nem az „üzletszerzés” a kisebbségek célja, hanem az egyenjogúság kivívása. Patapievici felszólal az Európai Nemzetek határozata ellen is, és azt állítja, hogy a kisebbségi nyelvek támogatása a politikai autonómia érdekében történik. Fellép a kisebbségek „szektás szelleme ellen”, és azt állítja, hogy a többség és a kisebbség kérdésében az igazság dönt, és nem a számszerűség. Szerinte a kisebbségek a politikai irányítást saját embereiknek akarják fenntartani, ami véleménye szerint „premodern” jelenség. „A vak politikai bizalom, amelynek örülnek a kisebbségek, a jelenkori emberek között, a tudatlanságra épít.” (349. p.) A kisebbségek nacionalizmusa számukra a fő ideológiai forrás, mert megóv az identitás bizonytalanságától, az ellenség stigmatizálásától és a „száműzéstől”. Az olaszok és az albánok mellett itt említi először az erdélyi románok kérdését, akik „száműzöttek” voltak az elnyomó többség részéről, és akik kitalálták „a román nacionalizmust”, és átvitték a Regátba. A kisebbségek nacionalizmusa viszont háttérbe szorul, mert egyrészt nem megfelelő a történelmi elemzés a múltat illetően, másrészt mert mindazoknak érdeke ez, akik a kisebbségeket támogatják. „A jelenlegi progresszivistáknak mindenütt érdekük a „megbecsült” kisebbségek közé tartozni, ahogy ez történt az aranyborjú esetében.” (351. p.) A bibliai példát azért hozza fel, hogy emlékeztessen Mózes kivonulására és a zsidó nép eltérésére az istenhittől. A „progresszivisták” szerinte hol a koszovói albánokat, hol a szerbeket támogatják, pillanatnyi az érdekük szerint. Végző következtetése ez: „Mindezen divatba jött kisebbségek esetében megfelelő úton a régi hatalmi politika érvényesül, az egyedül progresszívnek tartott ideológia megfelelő terminusai szerint.” (352. p.)

Az ember csodálkozva nézi ezeket a megnyilvánulásokat, amelyek szerintem nemcsak a „progresszíveket” háborítják fel, hanem a konzervatívokat is. A világon mindenütt a többségi nacionalizmussal szemben érvényesülnek a kisebbségek törekvései, amelyek ezzel a régivel állnak szemben, és Patapievici figyelmeztetése ellenére is érvényesülnek.

A szerző természetesen nemcsak a kisebbségekkel foglalkozik, hanem a világ mai sorával is. Kiindulópontja Platon megállapítása a *Köztársaságról*, amely megkülönböztet látható és láthatatlan ismereteket. A látható ismeretek a materiális-technikai világ, a láthatatlan az inmateriális-transzcendens. Patapievici szerint, amíg az emberek hittek az istenekben vagy egy Istenben, addig boldog volt az emberiség.

A 17. századtól kezdve a tudományok fejlődésével eltűnt a láthatatlan világ, a materiális-technikai került előtérbe, és megkezdődött a *modernitás*. Ő maga kifogásolja ezt az egyoldalúságot, és gyakran idézi a nietzschei „Gott ist tot”-tételét. Magát ennek ellenére a modernitás képviselőjének tartja, a posztmodernnek ennek folytatásaként, ez azonban irracionális és relativista, amit nem szeret. „Korunk emberét” megzavarodottnak tartja, aki élvez a modernitás előnyeit. A „progresszivitás” kategóriájába sorolja nemcsak az egykori kommunistákat, hanem a szociáldemokratákat és a nyugati értelmiség baloldalát.

A könyv átkalandozza a gazdaság, a szociológia, a politika és a kultúra területeit. Ami ez utóbbit illeti, elítéli a mindennapi kultúrát és a túlzott erudíciót, s e tekintetben sok igazsága is van. Forrásai mérhetetlenek: elsősorban egyesült államokbeliek, vagy nyugat-európaiak, Közép- és Kelet-Európát nem ismeri. A forrásokat időtől függetlenül használja fel, nem veszi tekintetbe az időbeli különbségeket. Ez talán megengedhető az általános kérdéseknél, de miután hosszú időt tekint át, ilyen módon nem fogadható el.

A könyv fő témája az Isten-keresése, de nem mondja el, hogy ide hogyan lehet eljutni. Az Ecole Normale Supérieure-ben tartott befejezésében elmondja, hogy ő maga a modernitás képviselője, nem volt soha kommunista, mert annak teóriáját és praxisát elítéli. „A kommunizmus ellen léptem fel, anélkül, hogy kényszerültem volna szembehe-lyezkedni vele.” (450. p.) Most a konzervatív modernség mellett áll ki, a kérdés az, hogy ez hová vezet?

A. Gergely András

Kisebbségi egészség kontra kirekesztettség

Babusik Ferenc: Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon. Státusz, etnicitás, kirekesztődés az egészségügyben és a szociális szférában. L'Harmattan, Budapest, 276 p. 2200, – Ft

A közelmúlt években mindegyre sokasodik az a tudományos és intézményes befektetés, amelyet kormányzati, öngazgatási és civil szervezetek a társadalmi esélyegyenlőtlenség ellen folyó törekvésekben összegeznek. A közelmúltban, hogy Magyarországon kormányzati szintre emelték az esélyegyenlőtlenség problémáját, mind több és több tanulmány, kötetnyi elemzés, kutatási tapasztalat lát napvilágot, nem kis hányadukban az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium támogatását élvezve. A nemzetközi kooperációban készülő kutatások (mint például az EXNOTA program, mely az MTA Politikai Tudományok Intézetének és az ELTE Szegénységkutató Központjának együttműködésében öt országra szóló esélykülönbségi kutatást támogat), vagy a roma kutatások, amelyek hazánk és az újonnan csatlakozott országok térségének esélyegyenlőségi kérdéseit elemzik, korántsem meglepő módon fordulnak a szociális és gazdasági, egészségi és mentális szempontból hátrányos helyzetű cigányság felé. A szerző a vezetése alatt készült két egyenlőtlenség-kutatást ismerteti, elsősorban a cigányság egészségügyi alapellátását, háziorvosi és védőnői tapasztalatok alapján megfogalmazható strukturális egyenlőtlenséget, valamint a szociális-gazdasági szolgáltatásokhoz való hozzáférés különbségeit illetően. Kötetének második blokkja a strukturális esélyegyenlőtlenségek és az előítéletek összefüggéseit taglalja, modellezi a cigányellenesség okait és az egészségügyi hozzáférés területi aránytalanságait, az egyenlőtlenség országos tagolódását. Ezzel a feltáró munkával nem csupán információt kíván nyújtani a cigányokkal kapcsolatos beállítódásokról, az állandósult és a változó attitűdökről, továbbá az életmód, környezeti feltételek, „örökölt” esélytelenségek dimenzióiról, hanem választottan az egészségügy funkcióit, működésmódját, ellátási mutatóit teszteli abból a szempontból, milyen igényszintnek felel meg a kliensek nézőpontja alapján.

Kiindulópontja szerint az egészségügyi alapellátás szereplői két oldalról világhaték meg: egyiken a társadalmi kirekesztettség, rossz anyagi helyzet, munkanélküliség és egészségtelen életmód miatt fokozottan veszélyeztetett roma beteg található, kinek helyzetét az egészségügyi állapot, az ellátottság esélye és a hozzáférés feltétel-együttese határozza meg, s a másik oldalon ott áll az egészségügy alkalmazotti köre, közelebről a védőnők és az orvosok tábora, akiknek magatartásán, felfogásmódján és értékrendszerén igen nagy mértékben múlik a magyarországi népesség mintegy tíz százalékának alapellátása, adaptációs esélye, jogosultsága és terápiája is.

A kötet kiterjedt és összehasonlító alapvizsgálat nyomán összegzi az adatszerű, strukturális és empirikusan is igazolni próbált kutatási anyagot. A szociális helyzettel kezdve, az iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, családi szerepvállalás és demográfiai mutatók alapján elkülöníthetőnek mutatja azokat az életminőségi mutatókat, amelyek a lakhatást, a lakóhely és környéke adottságait, a szociális háló feltételeit és a betegségek esélyének együttesét jelzik. Ide értve a születésszabályozás, abortusz, ellátási költségek fedezése, orvosi hálózatba tartozás vagy ennek hiánya, egészségmegőrzési programok hatékonysága és gyógyszerköltségek komplex együttesét, a szociális ellátásban való részesedés problematikáját körvonalazza egyben a prevenció és a strukturális szempontból kiemel-

kedő esélyhátrányt jelentő elesettségi mutatók hatását is (pl. tüdőbaj, fogászati ellátatlanság, nőgyógyászati panaszok, emlőrák, stb.), melyek nem utolsósorban életmód-függőek, de komoly szerepe van a településhálózaton belüli helyzetnek is. A szociális ellátottság lényegében sosem fedezi a kieső munkajövedelmeket, így a szegénység egyik meghatározó motívuma a rászorultság és a jogos igény fordított aránya a roma népesség esetében. Mindennek további komponense a tájékozottság (pl. a szociális segélyen túli díjak, tartósan beteg vagy fogyatékos gyermek esetében járó külön juttatás mintegy tíz százalékát nem igénylik, mert nem tudnak róla, és az időskorúak járadékának felvételét is a romák negyede veszni hagyja, merthogy „kapcsolati vákuum” van az intézmények és a jogosultak között; a rendszeres szociális segélyt sem igényli a jogosultak 47 (!)%-a, ami erős kontraszelekcziót eredményez, továbbá egyfajta gettó-létbe szorítja a cigányokat).

A szegénység és depriváció mutatói között ott van tehát – s igen komoly, sőt meghatározó mértékben! – az egészségügy, ott van a cigányságot körülvevő előítéletesség, sőt az is, hogy a cigányság a maga társadalmi környezetéhez való viszonyában maga is „szelektál”, vagyis elkülönít mozgásfogyatékos, alkoholistát, homoszexuálist, menekültet, hajléktalant, külföldi idegent, állami gondozottat stb. A maguk marginális helyzetében érzelmi-kognitív távolságot is kifejezve egyfajta „respektus-dimenzióban” is áttekintést kapunk arról, kik a „választott” környezetben közel állónak tekintett, s kik az ellenszenv mentén kezelték a romák számára. S bár „természetes” lenne, hogy a cigányellenesnek tűnő, számos (és európai felmérések viszonylatában is egyre egyértelműbben, feltűnőbben megfogalmazott) magyar rasszista megnyilvánulásnak kárvallottjai, a magyarokat mégis magukhoz közeleink tekintik, szemben a négerekkel, kábítószerekkel, alkoholistákkal vagy szexuális másságok híveivel. Ez az „azonosulás az agresszorral” éppen arra utal, hogy nem engedhetik meg maguknak a társadalmi többség morális „lefokozását”, de kifejezik sajnálatukat, amiért a szociális hasonlóságban, marginalizált élethelyzetben oly sok (nem cigány) honfitársuk kénytelen élni (a „szegény gázsó” fogalma a rokonszenvi skálán a fölötte álló zsidósággal vállalt érzelmi közelség, és a feketékkel szembeni távolságtartás között van). Ez az interetnikus másság-tűrés egy igen érdekes példája, szociálpszichológiai mögöttese az alárendeltségi skála tényleges és képzelt dimenziói szerint alakult ki. Alapja, megnyilatkozó tartalma pedig összefügg azzal, amit a kötet második felében a háziorvosok és védőnők vizsgálatára vonatkozóan a szerző állít.

Az adatok alapján kimutatható, hogy a cigányellenesség negatív irányban befolyásolja az orvos-beteg viszonyt, tartósan diszkriminatív hatások tükröződnek ebben, kevesebbet nyújt az egészségügy azoknak, akik romák, ugyanakkor a csökkentett ellátási szint nem minősíthető változtathatatlan kapcsolatnak. Nincs szó végzetes hátrányokról, csupán azzal a jelenséggel összekapcsolódó mechanizmusról lehet beszélni, amely a társadalmi elit és a leszakadó rétegek közötti viszonyban általánosabban is jelen van: az egészségügy számára a romák nem képviselnek piacképes ellátási-fogyasztói erőt, ami viszont kihat a romák egészségmegtartó, preventív, gyógyulási vagy rehabilitációs rászorultságára is. Kezdődik mindez a településhálózat kieső térségeivel, a lakóközteretek orvosi ellátottságán túl (mivel az ország roma népességének 18,6%-a él olyan településen, ahol nincs háziorvosi szolgálat!) és áttételeit tekintve (patikák, gyógyszerellátás és annak költségei, utazási költségek, betegszállítás, egészségügyi eszközök árai, stb.) kapcsolódik olyan tényezőkhöz is, mint a páciensekkel való foglalkozás időráfordítási mutatói, medikális és paramedikális feltételei, a betegek létszáma, az orvosi felszereltség mértéke, az ápolónői és védőnői segédlet biztosíthatósága, kommunikációs készség szintek, stb. Az orvosokkal kialakult kapcsolat emellett nyilvánvalóan nem csupán a szociális depriváció okait jelenti, a társadalmi státusz függvényében még további esélyegyenlőt-

lenségi okok is közrehatnak. A magyar orvostársadalom (e kutatások adatai szerint) 55,6%-ban nem jellemezhető semmiféle cigányellenességgel, 14%-a azonban erősen, ezen belül is elsősorban a jólszituált fiatalabb generáció az, amelynél ez szembeszökő, s ez adat nem is függ össze a roma népesség területi tagoltságával, a páciensek közötti romák előfordulási arányszámával. Az előítéletes sztereotípiák olyan kategóriái, mint a bűnözésre, lustaságra, munkakerülésre, összeférhetlenségre, aszociális felfogásra utaló vélemények vállalása, a vizsgált válaszadók egyharmadára jellemző volt, minden hetedik erőteljes elfogultságot mutatott, lényegében kirekesztő attitűddel. Mindennek alapja főként a külső utáni megítélés (60%-ban), a cigány identitás vállalása (49%), a környezet vélekedése (7,2%) és a cigány nyelv használata (1,1%) – a százalékos arányok túlmutatnak a száz százalékon, mert egy-egy vélemény több értékképzetre is vonatkozhat –, s ami még jobban növeli a diszkriminatív hatásokat, az a xenofóbia tartalmán túli értékrend. A modern, elidegenedett tömegtársadalmakban nemcsak az intolerancia hatása növekszik, hanem a tekintélyelvűség nyomán kialakult értékrend, az idegenek iránti szélsőséges türelmetlenség, az egyén önvédelmi szintjének és sérülékenységének rendkívülien szűk körűsége is. „A mai magyar társadalomban a cigányellenesség «soft» válfaja természetessé vált” – szögezi le a szerző a megrázó felismerést. Az esélyegyenlőtlenség fokozódása, arányainak növekedése szempontjából viszont nemcsak az orvosi–egészségügyi és szociális–gazdasági ellátottságot tekinti mértéknek, hanem magának a roma és nem-roma társadalom „interaktív tereinek” sokasodását, köztük kommunikációs feladatok megoldását, a szemlélet- és értékelési módok további elemzésekkel gyarapítható körét nyilvánítja olyan hatásúnak, amelyet az európai normákhoz közeledni kívánó magyar társadalom, magyar egészségügy, magyar kisebbségpolitika és esélyegyenlőségi elv normarendjében elvárható változások tesznek lehetővé vagy egyre lehetetlenebbé.

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

Magyarország és az Unió: „sem mellette, sem ellene”

Eröss Gábor: La Hongrie et l'Union „ni pour ni contre”. = La Nouvelle Alternative, 19. vol. 2004. 60–61 no. 139–142 p.

„Európa... az Önök izmaiban van” – mondta miniszterelnökünk a csatlakozásunk éjszakaiján fiatalok tömege előtt, akik a Hősök terén ünnepeltek.

„Sem mellette, sem ellene”.

Magyarországon a közvélemény már hat éve holtponton van azt követően, hogy néhány neofita politológus megalkotta azt az ideát, amely csak politikai agendával (és nem akcióval) számol. A bal- és jobboldalnak tehát szerveznie kell euroszeptikus kisebbséget és euroindifferens többséget, hogy kikerüljék a témát. Olyasmi hangzott el pl., hogy minden magyar állampolgár a csatlakozás után cukrászdát vehet Bécsben, ami persze túlzás. Mit mutatnak a tények? Minden változik, semmi sem változik. Nincsenek többé vámhatárok, jogunk van útlevel nélkül átlépni a határt, csak személyi igazolvánnyal (a magyar személyi igazolvány tetszik pl. a holland vámosoknak). Szabad tehát az utazás, igen ám, csakhogy itt kezdődnek a problémák. Nyitott a magyar határ Szlovákia felé, viszont zárt Románia irányában, noha ebben a két országban több mint két millió magyar él. Aki Erdélyben él, Magyarországot „Európa erődjének” látja. És sajnos van más, egyéb nehézség is. Persze, van öröm is: „Magyarországnak ismét van tengerpartja, mint a régmúltban”.

Az európai választások, mint az Unió más országaiban is, a belső tétek fikszálását szolgálták, minden erő igyekezett a saját céljaira felhasználni. A bal- és a jobboldal egyaránt rivalizált egymással patriotizmusból, abból, hogy az európai parlamentben képviselni fogják az ország érdekeit. Az euró magyarországi bevezetését illetően is több variáns hangzott el: 2008 vagy 2010.

A bósi erőművel kapcsolatos vita, amely régóta mérgezi a két ország viszonyát, még mindig nem zárult le teljesen. Tehát semmi sem változik?

A csatlakozással a cigány kisebbség új esélyhez jutott, így pl. segélyprogramok készülnek, három iskola kezdi meg segélyprogramját az EU pénzalapjából finanszírozva.

Magyarország a Balkán kapujában földrajzi helyzeténél fogva természetes logisztikai platformot képez. Hosszú távon tehát fel tudja majd használni az európai ütőkártyát.

Wernke Géza

Európa-stratégia a nyugat-balkáni régióban

Calic, Marie-Janine: Strategien zur Europäisierung des Westlichen Balkan. Der Stabilisierungs- und Assoziierungsprozess auf dem Prüfstand. = Südosteuropa, 53. Jg. 2005. I. H. 1–37. p.

A háborúi során politikailag diszkreditált és gazdaságilag teljesen tönkrement, illetve részben eredendően elmaradott „nyugati” Balkán (a ma már EU-tag Szlovénia és esetleg az újabban tagjelölt Horvátország nélkül vett jugoszláv utódállamok, valamint Albánia övezete) mindmáig a kelet-európai rendszerváltás legfőbb „vesztese”, noha ennek persze nem magában a rendszerváltásban keresendő az oka. Ez az övezet nem kapcsolódhatott az EU első, keleti bővítésében érintett államok sorához, sőt, Horvátország kivételével a

közeli „várományos” státusától is elesik (Bulgáriával, Romániával ellentétben), és hosszabb időre „várólistán” marad a nevezettek csatlakozását követően is. Voltaképp így válik Délkelet-Európa eredetileg nem létező, újszerű földrajzi egységévé. Hosszú és nehéz út vár a régióra; a megteendő út időbeli „hossza”, legalább gazdasági területen, mai megítélésben tíz–húsz évre tehető. (Horvátország után talán a legbiztosabb, következő esélyes: Macedónia.) Az elhúzódó távlat mögött leginkább különböző időpontokban beérkező államcsoportokat sejtünk, bár a kontinens lelkiismeretét terhelő, az EU szempontjából „maradék” jellegű régió további osztódása igazán nem volna szerencsés.

Az Uniót természetesen már a balkáni háború óta közelről foglalkoztatta az övezet politikai jövője, s a soros keleti bővítés előkészítésével egyidejűleg vázolta idevonatkozó koncepcióját és stratégiáját. A pacifikálást követően körvonalazódott és késlekedés nélkül életbe lépett a helyreállítás és az egyidejű fejlesztés támogatását egységbe fogó „stabilizációs és csatlakozási folyamat” (SAP, 1999–2000), az egyes szuverenitások címére szóló „stabilizációs és csatlakozási megállapodások” (SAA) felkínálásával egyetemben. SAA kötésére eddig Horvátországgal és Macedóniával nyílt lehetőség – még 2001-ben; Horvátország utóbb meglepetésszerűen túl is lépett ezen. A SAAP fontos határköve – a 2004-es, átfogó keleti bővítés, amennyiben a gyakorlata eddig a határpontig ennek párhuzamában és mintegy az árnyékában működött, ezt követően (bár Bulgária, Románia kitűzött csatlakozása szintén párhuzamos napirend) kettőzött figyelem eshet rá, energiák és kapacitások szabadulhatnak fel a balkáni politika számára. Emellett egyes csatlakozott országokkal erősödött is a „balkáni lobby”. A leglényegesebb azonban: az EU határai a régió közvetlen közelébe kerültek, és várhatóan néhány éven belül még szorosabb lesz a közeledés, ami jelentős, régióbeli húzóerőt testesít majd meg. Remélhetőleg a bővítési politika ezzel nem fárad ki annyira, hogy lanyhuljanak további törekvései. A térségben jelen lévő státusok (EU-tagság, tagjelöltség és potenciális jelöltség) egyenlőtlensége persze egyszermind rizikót is jelent majd: a hátramaradottak türelmét, kitartását teheti próbára a küzdelmes felkészülés során. Nem csekély komplikációt jelentenek a jugoszláv utódállamok némelyikének bizonytalan politikai körvonalai is (főként Szerbia–Montenegró törékeny egysége, valamint Szerbián belül Koszovó ideiglenes állása).

2004-től a SAAP addig elért eredményei, időközi tapasztalatai is konkrétumokban értékelhetők, s az intenzívebb stratégiára váltás módozatai, szempontjai ezek ismeretében körvonalazhatók. Forrásunk átfogó tanulmánya minderről kimerítő áttekintést ad, a stratégiát illetően kiemelve a következőket: tekintettel a leendő jelöltek heterogén viszonyaira, a csatlakozási célhoz mért össztváolságra, ez továbbra sem látványosan stratégiaszerű. Ennek megfelelően a SAAP nem ír elő „menetrendet” vagy ütemtervet, nem határoz meg időpontokat és útszakaszokat, hanem – a „kopenhágai kritériumok” alapján – globális, végcélokat jelölő (politikai, gazdasági, intézményi) „kondíciókat” tűz ki. Ezeket részletesebben a terjedelmes reform-„agenda” tekinti át. Az EB e kondíciók mentén témánként különböző, az érintett szuverenitások egyedi adottságai szerint differenciált eszközökkel mozgatja, illetve segíti az előrehaladást, a szokásos éves jelentésekben értékelve a helyzetet.

A legnagyobb tét: a gazdaság kimozdítása a holtpontról. (Vö. 2004. 4. számunk rokon tárgyú referátumát is.) Nem mintha a régióban az intézményi és politikai reformok is sok szempontból nem a kezdet kezdetén tartanának. De az előrelépést ezeken a területeken roppant mértékben gátolja a szegénység, a bűnözés, az árnyékgazdaság és a korrupció. A helyzet 2000. évtől kezdve kelt bizonyos reményeket, ekkorra végre megállt az addig szakadatlan visszaesés, illetve leszakadás folyamata. A meglévő elmaradottságról beszédes mérőszámokkal rendelkezünk. Elég, ha kiemeljük a GDP-adatokat, amelyek EU-

szinten (2002-ben, tehát a keleti bővítés előtt) átlagosan a huszonkétszeresét tették ki a „folyamatba” bevont régióinak. Ugyanekkor a 2004-es csatlakozandók körében már csak erős négyszeresét, a jelenlegi jelölt körben pedig 2-szeresét. Az észak–dél csapda érvényesülése nyilvánvaló, nem csak az európai Északhoz (Északnyugathoz) mérve, de – enyhébb formában – a régióon belül is. Szinte szakadék tátong például Horvátország és Albánia vagy a bizonytalan státusú Koszovó között. (A régióon belüli egyenlőtlenség persze szektoronként változó, lényegében szektor-függő.) Brüsszel a nyugat-balkáni gazdaság talpra állítását illetően a kereskedelmi kapcsolatok élénkítéséből indult ki, mint ami közvetlenül áthat a belgazdaságra, de még az intézményi átalakítás vagy egyáltalán építkezés kezdeti lépéseire is – legyen szó akár a régió EU-irányú kereskedelméről, akár a régióon belüli kölcsönös kapcsolatokról. Az alapvető eszköz: a vámsorompók és más kivételi/behozatali megszorítások lebontása. A téma azonban végtelenül összetett: a védővámok kölcsönös visszaszorítása például kezdetben éppen nem kedvez a régióknak: a beáramló árudömping látszólag egyenesen kiszolgáltatottá teszi a gazdag Európával szemben. Hasonló effektus jelentkezik a legelmaradottabb gazdaságok szempontjából még a régió relatíve fejlettebb szférája részéről is. A kezdő lépéseket mégis meg kell tenni, hogy megindulhasson a változás. Nyilvánvaló: a kereskedelmi könnyítések csak együttműködési, fejlesztési segélyprogramokkal együttesen jelenthetnek hathatós segítséget. Mindeközben, sajnos, szűkülnek a pénzügyi források (a CARDS fejlesztési segélyprogramja 2006-ban például kifut). A SAAP lehetőségeit voltaképp a cselekvés politikailag táguló, pénzügyileg szűkülő tere jellemzi. De középtávon ajánlható lehetőség: a nemzetközi pénzügyi intézményekhez közvetlenül kapcsolódó Kohéziós Alap intenzívebb igénybevétele. A pénzügyi stratégiát illetően prioritást kell biztosítani a több politikai egységet érintő, regionális programok számára. Ugyanakkor a legszegényebb területeket, saját jogukon, külön is meg kell segíteni mindenféle témában. A különböző vizsgálatokból azonban kiderül: a meglévő eszközök sem mindig a leghatékonyabb formában kerülnek felhasználásra, a segélyek lehívása messze nem száz százalékos. Emellett az EU koordináló készségén is akad javítani való (a helyben működő EB-küldöttségek, az Európai Újjáépítési Ügynökség, az EB-Együttműködési Iroda egymást keresztező és párhuzamos intézkedései stb.).

Komáromi Sándor

A nő mint a politikai erőszak végrehajtója: a nembeliségfüggő biztonság

*Alison, Miranda: Women as Agents of Political Violence: Gendering Security.
= Security Dialogue, 35. vol. 2004. 4. no. 447–463. p.*

(A szerző, Miranda Alison jelenleg a Warwick egyetem Politikai és Nemzetközi Tanulmányok fakultásán lektor. Érdeklődési területe elsősorban a női harcosoknak az etnonacionalista konfliktusokban játszott szerepére terjed ki.)

A Sri Lanka-i és az észak-írországi női harcosok körében végzett felmérések adatai szerint a nőknek nincs speciális köttetésük a békéhez és az erőszakmentességhez. Az is bizonyított, hogy a különböző helyzetekben különbözőképpen viselkednek a nemek. Példák illusztrálják, hogy olyan nacionalista, államellenes „felszabadító” alakulatok, mint például a támogatott tamil nacionalizmus vagy az ír republikánizmus nagyobb ideológiai és gya-

korlati teret biztosítanak a nem tradicionális női mozgalom számára, mint az intézményszerűsített vagy államért kifejtett lojalitás. Amit azonban szintén sugallnak a vizsgálatok, a legkülönbözőbb szintű biztonság kérdésében az az, hogy a nők harcosok teli vannak feszültséggel és kétértelműséggel. A cikkben bemutatott evidencia azt is mutatja, hogy noha a nők katonai szereplőkként részt vesznek a nacionalista mozgósításokban, jelenlétüket és akcióikat egyes férfiak félreérthetetlen, nembelileg specifikus szerepként, mintegy pszichológiai védelemként értékelik. A nemi szerepek jelentős része kulturális kódolású; a férfiak a nők jelenlétét férfiaságuk kihívásaként élik meg, ami részben individuális, részben kulturális bizonytalanságra vezethető vissza. Az itt vizsgált esetek egyikében például néhány katonanőt férfi katonák közé helyeztek, s a feladatot nemek szerint osztották el, csak éppen a szervezők nem készítették föl a résztvevőket a nők elfogadására.

Az általánosan elfogadott kép a tamil „Tigris”-nőkről az, hogy sokkal erőszakosabbak, mint a férfiak; a tamil társadalomban egyfelől hősnék tartják, másfelől asszonyként és anyaként elfogadhatatlannak ítélik meg őket. A lojális közösségek a női harcosokat a háború után marginális helyzetbe szorították. A nők részvétele a nem hagyományos szerepben szükséges, de ideiglenes aberráció a hagyományos társadalomban, és a biztonságérzet hiányát váltja ki. Erről maguk a „Tigris”-nők tanúskodnak a leghitelesebben. A tamil társadalom eközben jelentős változáson ment keresztül, a harcosnők személyes konfliktusokkal szembesültek. Noha gazdaságilag emancipálódtak, ruházatuk is a szervezet által elfogadott stílusú lett; egyesek, vezető szerepbe jutva, beszámoltak a tamil családok felbomlásáról, a hagyományos kötelezettségek eltűnéséről, a tamil gyerekek (különösen a lányok) szófogadatlanságáról. A tamil csoportok és a Srí Lanka állam közötti szaporodó konfliktusokkal a tamilok és a szingalézek társadalmi identitása merevebb, rugalmatlanabb lett. A nemnek központi szerepe van itt, ahol a társadalmi bizonytalanságra az identitás is választ kénytelen adni, a nők esetében viselkedésben, szerepben, öltözékben. Akár republikánus, akár lojalista katonanőről van szó, a társadalmi biztonságból/bizonytalanságból adódó konfliktusok egyaránt sújtják őket.

Magának a társadalomnak is valóságos, fizikai problémát jelentenek a női harcosok katonai akcióikkal és még inkább ezek politikai, biztonsági vetületeivel. Érdekes megjegyezni ugyanakkor, hogy a Srí Lanka-i állami katonai szervezet férfiai milyen félelmet gerjesztettek a „Tigris”-nők szellemére hivatkozva, s hogy ugyanekkor milyen általános megszorításokat hoztak a Srí Lanka-i állami katonai szervezetben a nők hagyományosabb szerepére vonatkozóan.

Sok, a nacionalista szervezetekben küzdő női harcos „bizonyítani” kénytelen alkalmasságát, s ebben hasonlítanak az állam által foglalkoztatott katonanőkhöz. S míg maguk nem hagyományos szerepet vállalnak, addig gyakran stratégiájukban konzervatív eszközökkel lesznek eredményesebbek. Hosszú távon ennek is ára lesz, éppúgy, mint a más nők fizikai bizonytalanságához való hozzájárulásnak, amellyel az emberi jogokat sértik a jogtalan zaklatásokkal a katonanők. Ezek az esetek még további vizsgálatot igényelnek. A harcosnők szerepe gyakran csak nehezen elfogadható, és az alkalmazott politikai erőszak részükről inkább sokkoló, és kevésbé elfogadható, mint ha férfiak teszik ugyanezt. Ez pedig arra a nyilvánvalóan nembelileg meghatározott kihívásra utal, amely erősen kereszteli a kultúrákat. S ami szintén további, mélyebb kutatás tárgyát képezi.

Kakasy Judit

A bevándorlás biztonsága és szabadsága – új amerikai dilemma

*Inozemcev, V. L.: Bezopasnost' i svoboda immigracii – novaja amerikanskaja dilemma.
= SZSA, 2003. 11. no. 25–40. p.*

„A migráció korunk központi problémája, mivel azok a tényezők, melyek a korábbi immigrációs hullámokat asszimilálni tudták, ma már nem működnek” – idézi S. Huntington megállapítását a szerző, aki egyébként a közgazdaság-tudomány doktora. Az emberiség története a különböző törzsek és népek szakadatlan migrációjának története. Egyes periódusokban ez a migráció kevésbé volt észrevehető, máskor viszont a civilizációs változások legfontosabb tényezőjének bizonyult.

A globalizációt napjainkban a modern világ legjellemzőbb vonásának tartják, ugyanis a világ demokratizálásának legfontosabb eszköze, a fejlett országok gazdasági felvirágzásának tényezője. Az előzőekből következően a globalizációs folyamatok aszimmetrikusak, az ún. „harmadik” és „negyedik” világ nem képes lépést tartani a fejlett nyugattal, így jön létre a „fordított globalizáció” jelensége.

I. A történelem három alapvető migrációs folyamatot ismer:

- az első az érett társadalmi rendszerek expanziójával függ össze;
- a második a törzsek és népek kaotikus fejlődésének eredménye;
- a harmadik a kései középkorban ment végbe, és valamely nép képviselőinek infiltrációjára vezethető vissza a nekik idegen társadalomba.

Az USA létrejötte után az Európából az Újvilágba történő emigráció a történelmi újkor legfontosabb folyamata volt. Az első világháború után a korábbi komplex globalizációt új, modern változat követte. Az 1901–1910 közötti periódusban az USA-ban 10 ezer lakosra 104 bevándorló jutott évente, ezzel szemben az 1931–1940 közötti időszakban mindössze négy (sic!).

II. Semmilyen társadalom nem lehet stabil, ha polgárainak nincsenek közös törekvéseik, szándékaik, nincs közös meggyőződésük, mert csak ebben az esetben lehetséges, hogy konfliktusok csak individuumok között keletkeznek és nem társadalmi osztályok vagy csoportok között. A bevándorlók folyama olyan szituációt hozott létre az Amerikai Egyesült Államokban, amelynek specifikuma az 1980-as években vált észrevehetővé, ugyanis az USA ebben az időben válik egyre inkább multietnikai szegregációs társadalommá, melyet nemcsak vagyoni és képzettségi, hanem nacionális és etnikai ismertetőjegyek is klasszifikálnak. A jelenlegi bevándorlók egyre kevésbé asszimilálódnak az amerikai társadalomba. Úgy véljük – írja a szerző –, hogy az „olvasztótégely”, amely az USA volt sok évtizeden át, megszűnőben van. Így tehát a bevándorlók nem képesek az amerikai életmód előnyeit élvezni, csak szemléltői ennek az életmódnak, tehát ezek az emberek az USA-n belül az amerikai életmód veszélyeztetőivé válnak.

III. Az Európai Unió országaiba történő bevándorlást két tényező segítette elő:

- a liberális törvényhozás (az 1970-es évek közepéig);
- Észak-Afrika és a Közel-Kelet országai közvetlen közelsége Európához (vö. ezen országok túlnépesedése).

A fentiek veszéllyel járhatnak az európai hatóságokra nézve: a bevándorlók áradata képes a korábbi alapelveket tönkretenni. Az európai vezetők megállapítása szerint „mi dolgozókat hívtunk, de helyettük emberek jöttek”. Így tehát olyan intézkedéseket tettek az EU egyes országaiban, melyek a bevándorlók számát csökkentették. Az európai példa alapján igen fontos következtetések vonhatók le az USA-ban is:

- a bevándorlás az égető gazdasági problémákat nem oldja meg (sőt: ellenkezőleg hat);
- a bevándorlás deformálja a társadalom struktúráját;
- a különböző etnikai csoportok jelenléte politikai spekulációk eszközévé válhat.

IV. Napjainkban a bevándorlási politika egyik legfontosabb feladata az adott ország és lakossága biztonságának biztosítása. A biztonság fogalmát át kell értékelni, mert a népek identitásának szétmosása (eltörlése) az egyik legfontosabb veszélyforrássá válik. Az USA fokozatosan elveszíti liberális és demokratikus identitását. Miközben az USA „alapító-atyái” az identitásuk alapvető tényezőjének kiáltották ki a liberalizmust és demokráciát, ezeket a mindent átfogó elveket rendkívül specifikus körülményekre építették. Az egyéb kultúrtradíciók iránti tolerancia rendkívül fontos ugyan, de a nemzeti identitás kialakítása kizárólag ilyen módon nem lehetséges. Úgy véljük – írja a szerző –, hogy a mai bevándorlás minőségileg különbözik a korábbitól abban, hogy nem szolgálja az egységes társadalom kialakításának célját.

V. A rétegzett társadalom nem más, mint néhány társadalom egy országban, melyek megértik vagy nem értik meg egymást, együttműködnek egymással vagy konfliktusokat idéznek elő. Éppen ebben áll az USA biztonságának legnagyobb veszélye: a repülőgépek, amelyek lerombolták a Világkereskedelmi Központot, amerikai területről szálltak fel, és az USA-ban legálisan élő személyek vezették a gépeket. A szeptember 11-i események nem pusztán terrorakciók voltak, hanem egy lehetséges polgárháború előhírnökei az USA-ban. A bevándorlás kérdése az USA-ban sok alkalmat teremt a spekulációra. Az immigráció kiterjesztése a lehető legnagyobb veszélyt rejti a mai amerikai társadalom számára. Liberális pozícióból lehetetlen a bevándorló társadalmak igényeit alapozni arra a szerepre, amelyet ezek a társadalmak szeretnének betölteni a befogadó országokban. Egyúttal meg kell jegyezni, hogy a társadalmi tudatban eltűnt a nyugati liberális értékek értelme.

Kétségtelen, hogy a különböző népek kultúrája nem feltétlenül ellenséges, de többnyire idegen a befogadó ország kultúrájának. Természetesen a mai világban nem lehet visszafordítani az immigrációs folyamatok fejlődését. Az a kérdés, hogy sikerül-e helyreállítani az USA-ban a szabadság, liberalizmus és demokrácia azon alapelveit, amelyek több mint 200 éve a hatalmas ország fundamentumává váltak.

Wernke Géza

Néhány muszlim belülről

TV-nézés Britanniában szeptember 11-e után

Asu, Aksay: Some 'Muslims' within, Watching television in Britain after September 11 in Media, War, and Terrorism 224–251. p.

A szerző a nyugati társadalmakban élő ázsiai és muszlim kisebbségek sorsát vizsgálja szeptember 11-e fényében, különös tekintettel a Britanniában élőkre. A tanulmány a török kisebbség körében végzett kutatáson alapul, melyet maga a szerző végzett. A kulcskérdés az, hogy a kisebbségek (köztük az ázsiaiak is) hajlamosabbak-e részt venni az egész társadalom életét érintő vitákban, vagy inkább elkülönülnek a többségtől. Ennek jelentősége rendkívül megnőtt szeptember 11-e után. Mit gondolnak az országunkban élő bevándorlók? Ugyanúgy elítélik a történeteket, vagy titokban ünneplik azt? Ha olyan csatornák adásait nézik, mint például az Al-Dzsazira, amelyek egyáltalán nem zavartatja magát attól, hogy a többségtől eltérő olvasatban tálalja az eseményeket, akkor hogyan lehetünk biztosak abban, hogy ugyanolyan vonalak mentén halad a gondolatmenetük, mint a miénk, és magukévá teszik azokat az értékeket, amelyek a brit léthez elengedhetetlenek.

Szeptember 11. abban is különbözött minden azt megelőző eseménytől, hogy a bevándorlók lojalitása hirtelen kulcsfontosságú kérdés lett. A Stoa Médiautató Intézet igazgatója, Ed Klute jelentette, hogy a World Trade Center elleni támadást követő napokban felvásárlási láz vette kezdetét: az iszlám közösségek megvették az összes raktáron lévő parabolaantennát, és tömegesen kérték a kábelszolgáltatókat az Al-Dzsazira adásának hozzáférhetővé tételére. A brit médiában megjelent még az a kérdés is, hogy kihez lojálisak az országban élő kisebbségek? Amire választ az ország ázsiai kisebbségeinek egyik lapja adott, az *Eastern Eye* publikációja szerint ezt a brit földön élő ázsiai közösségek arcucsapásként érzékelték. A bevándorlók – különösen az iszlám háttérrel rendelkezők – folyamatosan szembesültek az elsőként Bush elnök által feltett kérdéssel: Velünk vagytok, vagy ellenünk?

Ezért a köztudatban megjelent az a gondolat, hogy a világ fejletlen vagy szegény régióiból származó bevándorlóknak, akik „Nyugatra” emigrálnak, jó okuk van ellenérzéssel viselkedni (gazdasági és kulturális okból egyaránt) az őket fogadó ország iránt. Valójában nem is volt nehéz elképzelni, hogy egyes bevándorló csoportok Amerika-ellenes szemszögből éltek meg az eseményeket. A *Guardian* egyik kommentátora szerint Oszama Bin Laden szimpatizánsainak egyik tábora a bevándorlók és nincstelenség tömege, a bevándorló családok második generációja, a menekültek, akik háborúk és az éhínség elől a boldogtalan és túlszűfolt városi környezetben kerestek menedéket. A szerző feltételezése szerint megosztott lojalitásuk és tudatalatti Amerika-ellenességük miatt vélelmezhető, hogy a bevándorlók nem feltétlenül osztják befogadó nemzetek érzékenységét és aggályait, valamint félelmeit.

A londoni török és kurd bevándorlókkal szeptember 11-éről folytatott beszélgetései során szembesült a dühvel, hogy a nyugati világ értelmezésében a történések kétpólusú világméretű alkotnak, melynek egyik sarokpontja a civilizált értékeket képviselő „Nyugat”, a másik azzal szemben erőszakkal fellépő Iszlám. A törökök és a kurdok azonban egyik pólust sem teszik feltétel nélkül magukévá. Úgy is mondhatjuk, hogy a török és a kurd szellemiség számára a Nyugat és az Iszlám megfontolás és tárgyalás alapját képező pozíciók, amelyek rengeteg nüánszot takarnak, és semmiképpen sem szilárd, rögzült pontok. Mindazonáltal a szeptember 11-ei események ilyen fekete-fehér tálalása szem-

befordul ezzel a szemlélettel, amelynek leglényesebb jellemzői a folyamatos interakció a pólusok között és azok mobilitása. A nyílt állásfoglalás elvárása a törököket a kívülállók számára zavaros és ellentmondásos álláspontjuk feladása felé kényszeríti, amelyet vonakodnak (talán és szerencsére képtelenek is egyben) megtenni.

A törökajkú londoni lakosság megértése szempontjából fontos tudatában lenni annak, hogy sokan közülük baloldali gondolkodású háttérrel rendelkeznek, szimpatizálnak a Harmadik Világgal, aminek következtében erős antiimperialista és Amerika-ellenes érzelmeket táplálnak. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a fekete-fehér gondolkodásmód volt az, ami marginalizálta és kriminalizálta – különösen az iszlám háttérű – bevándorlókat. A vizsgált csoportok tagjai közül sokan bűnösnek érezték magukat abban, hogy a muszlimokat okolták a támadásokért.

Általánosságban szólva kijelenthetjük, hogy amit a brit és a török (külföldi) médiában hallottak, nem készítette őket mélyen gyökerező Amerika-ellenességük felülvizsgálatára. Csak a legkifinomultabb gondolkodású és legkevésbé Amerika-ellenes kisebbség volt képes közülük meghallani és felismerni a nuánszokat és hangnemi különbségeket a különböző médiumok között. A török bevándorlók egyfajta kritikus távolságtartással viszonyulnak a török televízió adásához, a török csatornákat kívülállóként figyelik, bár kétségtelen, hogy állandó összehasonlítás is jelen van a gondolataikban. Ez a kritikai érzékenység már akkor jelen volt a gondolataikban, amikor a szeptember 11-ei események első tudósításait sugározták, ugyanúgy ahogy az a Galatasaray–Leeds mérkőzés incidenseinél is történt. Ez a kritikus távolságtartás felismertette velük a török sajtó ideológiáját, szándékait. Ez azonban ellentmond annak, hogy a török bevándorlók másképp gondolkodnának kulturális és nemzeti identitásbeli másságuk miatt, ezáltal automatikusan a szeptember 11-ei történéseket más módon értelmező szónoklatok és értekezések célközönségévé váljanak.

Sem a török, sem a brit csatornák nem sugároztak olyan műsorokat, amelyek segítettek volna megváltoztatni Amerika-ellenességüket, sőt a brit csatornák adásait a keresztes háborúk szellemiségének terjesztőiként érzékelték. Meghatározó jellegű és jelentőségű hírforrás – amire hagyatkozhattak volna – hiányában a londoni törököknek igen sokat kellett gondolkodniuk. Sem a Nyugattal, sem az Iszlámmal nem azonosultak teljes mértékben, és ebben a helyzetben igen nehézé vált számukra saját maguk meghatározása e között a két pólus között, különösen úgy, hogy a két civilizáció mentalitása összecsapás felé sodródott, ami semmiképpen nem kedvezett az interakciónak. Ez, valamint a korábbi dogmatikus tanulmányaik mind abba az irányba mozdították őket, hogy arra a következtetésre jussanak, mely szerint az USA a legfőbb gonosz a világon.

Zárásként a szerző két török, Ayse és Ali párbeszédére hívja fel a figyelmet, akiknek szükségük van erre a kölcsönhatásra a kreatív gondolkodáshoz, és amelyben egyik fél sem védelmezi álláspontját olyan mértékben, hogy az kizárja a partneréét. Ez a kizárás a legkevésbé sem kívánatos a szeptember 11-ei események után.

Bosznay Csaba

Irak újjáépítése

Beszélgetés Iyad Allaoui iraki miniszterelnökkel

Debat, Alexis: Rebatir l'Irak - entretien avec Iyad Allaoui. = Politique internationale, 2004–2005. 106. no. 21–35. p.

A beszélgetőtárs Alexis Debat, terrorizmus és hírszerzési szakértő, egyebek közt vendég-tanár a vermonti Middlebury Egyetemen.

Kevés jelenlegi államfőnek kell szembenéznie olyan kihívásokkal, mint Iyad Allaouinak, aki 2004. június 30. óta miniszterelnök, síita, a Baas párt régi tagja. Szaddam Husszeinnel még 1975-ben szakított, attól kezdve Nagy-Britanniában élt. 1990 decemberében létrehozta az emigráns ellenzéki Iraki Nemzeti Egyetértés Pártját. Eredeti foglalkozása orvos. Visszatérve Irakba, néhány hónap alatt ki kellett alakítania az „erős ember” képét, a közvélemény-kutatások szerinti viszonylagos népszerűtlensége ellenére. Ez utóbbit annak köszönheti hogy húsz éven át együttműködött a brit, majd az amerikai titkosszolgálatokkal. Meghatározó egyénisége, különösen biztonsági kérdésekben megnyilvánuló „erős kéz” politikája azonban Irak egyik leghitelesebb emberévé tették a nagy Ali Sistani Ayatollah után.

Vajon a 2004-es színrelépés óta eltelt időnek mi a mérlege? – kérdezte először is Alexis Debat. – Legfontosabb lépés volt a mintegy 250 ezer főre felduzzasztott Iraki Nemzeti Gárda létrehozása. Ezzel egy időben meg kellett erősíteni a hírszerző szolgálatot és a rendőrséget, melyek nélkül nem lehetnének hatékonyak. A másik igen fontos célom – folytatja a miniszterelnök – a megbékélés folyamatát megindítani a nemzeti egység létrehozásáért. Megszerkesztettük az amnesztia-rendeletet, előzetesen mindenféle politikai csoportosulással egyeztetve. Ma a síita, szunnita, keresztény, kurd, törökbarát közösségeknek egyaránt lehetőségük van részt venni a politikai folyamatokban.

Az újjáépítések érdekében három új szervezetet is létrehoztunk. Ha követtünk el hibákat, az az idő és a megfelelő eszközök hiánya következtében történt. Egyedül az én személyem ellen megkísérelt, napi 2-3 merénylettel kellett foglalkozniuk a biztonságiaknak.

Kezdetben az amerikaiak meglehetősen lassan utalták a pénzt az újjáépítésre, s ezt nem is lehetett a biztonság kiépítésére fordítani. Meg kellett őket győzni.

Azt mondják, az Ön kormányzási stílusa elég „izmos”. – Ez alaptalan vád. A helyzet bonyolultságát, az erőszakot kell figyelembe venni. Egy ideig lehetett csak tárgyalni a Falloudja közösséggel, vagy egy adott település síita vallási vezetőivel. Azután világossá vált, hogy értelmetlen a vita.

Az elkövetkező időszak legfontosabb jellemzője a gerilla-harc lesz? – Igen is, meg nem is. A köztörvényes bűnök elleni harc legalább olyan fontos, mint az öngyilkos merényletek kivédése. Az európai média hamis képet ad az itteni helyzetéről. Az igazság az, hogy Irak tizennyolc tartományából háromban van lázadás és terrorizmus. Ahhoz, hogy az állampolgároknak biztosítani tudjuk a békés munkába menetelt, a kereskedelmet, röviden az ország újjáépítését, a hírszerzésünknek jól kell működnie. Ez látszik a Nadjafban, Falloudjában elért katonai sikereken is. A legeredményesebbnek azonban Anbar tartományban bizonyultak az elmúlt tizenhét hónapban. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoz-

nék, a CIA polgári és fegyveres egységeivel is kapcsolatban állunk. Falloudjában láthatta mindenki, hogy nem félünk szembeszegülni a lázadókkal a saját területükön sem. A hírforrásokból kiderült az is, amit korábban nem tudtam elképzelni, hogy a Baas Párt és az iszlámhívók között széles együttműködés alakult ki. Az is kiderült, hogy a lakosság jó része, úgy 20 000 fő fontos logisztikai segítséget nyújt a terroristáknak. Azt is megtudtuk, hogy olyan fontos vezér, mint például Zarkaoui, igen bonyolult felszereléssel rendelkezett. Elsősorban Szíriával, Szaúd-Arábiával és Jemennel állt jó kapcsolatban.

A szunnita közösség képviselőivel most is jó kapcsolatban állok, és valamennyiüket arról igyekeztem meggyőzni, hogy az ő érdekük is a politikai folyamatokban való részvétel.

Másrészt kiváló kapcsolatban vagyok a síita vallási vezetővel, Sistani Ayatollahal, aki mindig is támogatta a tevékenységemet. Azt, hogy mekkora szerepet tölt be a vallás a társadalomban, egyikünk sem tudja azonban eldönteni. Szerintem Moqtada al-Sadmak is szívesen látott személy lenne a demokratikus folyamatban, ha végre abbahagyná a fegyveres harcot.

Mi a véleménye az amerikai Leslie Gelb ötletéről, hogy Irakot három nemzeti szektorra osszák fel? – Aki ilyet mond, fogalma sincs Irak több ezer éves civilizációjáról; amit mi most építünk, példa kell, hogy legyen más, több nemzetiségű arab ország számára. Az irakiak véleménye az, hogy nemzet vagyunk, nem pedig gyülekezet. A közösséget kinyilvánította a nemzet a '80-as években, az Irak elleni háború során. Ameddig csak lehetőségem lesz, Irak egységéért fogok küzdeni, melyben nem lehet destabilizáló erő sem kurd, sem szunnita, sem pedig wahhabita. A kurdok máris félautonómiában élnek. Valóban, a következő alkotmányban biztosítanunk kell a kisebbségek bizonyos jogait, persze anélkül, hogy az ország egységét megosztanánk. Lehet szó föderációról is, de iraki módra. – Vajon a libanoni modell, amelyben valamennyi vallás képviselteti magát a parlamentben megfelelő lenne-e? – Nem hasonlítható össze a két ország. Mindenesetre a Gyűlés joga dönteni. Az idő is döntő tényező: ahogy erősödik az urbanizáció, az oktatási rendszerünk az egység és a laikusság körül kristályosodik ki, úgy a közösségek egyre inkább elkeverednek egymással. Ma nem tudom megmondani – mint tíz, tizenöt évvel ezelőtt – mennyire időre lesz szükség egy erős Irak fölépítéséhez, most egy új politikai rendszert kell fölláttanunk. A laicitásnak nagy hagyománya van ebben az országban. A nők jogainak kiterjesztését (fizetés, felelősségvállalás) az új alkotmánynak kell garantálnia. Amennyire tőlem függ, Szaddám Husszeint méltányos eljárásnak vetik majd alá. Nagyon letört állapotban van. Mondják, hogy próbált velem találkozni, hogy kegyelmet kérjek a számára. Nem vagyok bíró, de ha az volnék, elképzelhető, hogy a halálbüntetést javasolnám rá, azonban nem kívánok beavatkozni a bírósági eljárásba.

A szomszédos országok, Szaúd-Arábia, Szíria szívesen segítenek nekem, ezért is állok tárgyalásban kormányaikkal. Elsősorban biztonsági kérdésekről beszélünk. – Vajon a többi arab ország is követni óhajtja az iraki demokratizálódást? – Ezt nem tudni. Valószínűleg az Egyesült Államok csak szívesen támogatja az iraki demokratizálódást, de tökéletes demokrácia nincs. Iránnak most érdeke, hogy segítse Irakban a stabilizációt. Az iráni nukleáris fegyverekkel kapcsolatban remélem, hogy bölcsességgel járnak el. – A francia kormány legutóbb inkább az Egyesült Arab Emírátságok sejkjének temetésén vett részt, semhogy Önnel találkozott volna Brüsszelben. Ez mit jelent? – Ettől még támogathatja – a többi európai országhoz hasonlóan – az iraki újjáépítést, mint ahogy Chirac elnök többször is biztosított bennünket együttműködéséről és barátságáról. Franciaország egyébként segíthet financiálisan is, de segíthet a Szíriával való tárgyalásainkban is. Ne feledjük, hogy a terroristák éppúgy lehetnének Párizsban, Londonban, vagy New York-ban a bombáikkal, mint ahogy most Irakban vannak. Azt várom, hogy a szövetségesek fogjanak össze ellenük úgy, ahogyan a II. világháború idején Németország ellen.

Kakasy Judit

Törökország EU-csatlakozásának kérdése és az örmény holokauszt

Schladebach, Marcus: Der türkische Völkermord an den Armeniern: Aktuelle Fragen aus europäischer Perspektive. = Südosteuropa. 53. Jg. 2005. 1. H. 96–108. p.

Giannakopoulos, Angelos – Maras Konstandinos: Einstellungen der Fraktionen des EP zu einem EU-Beitritt der Türkei. Eine empirische Auswertung von Sitzungsprotokollen 1996–2004. = Uo., 109–129. p.

Gust, Wolfgang: Magisches Viereck. = Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien Copyright © 1995–2005 Wolfgang & Sigröd Gust (Ed.): www.armenocide.net A Documentation of the Armenian Genocide in World War I.

A müncheni Südost-Institut folyóirata bizonyára jó előre felkészült a török csatlakozási tárgyalások megkezdését illető 2004. decemberi záró EP-tárgyalások akár pozitív, akár pedig negatív végkimenetelére, mert dicséretes gyorsasággal reagál az eredményre – Schladebach meglehetősen kritikus tanulmányával. Ezen felül átfogó értékelést is ad az egyes EP-frakciók 1996–2004 között dokumentált – nem minden önellentmondástól mentes – állásfoglalásairól Törökország oly régóta latolgatott EU-integrációja tárgyában, persze nemcsak a múltbeli örménykérdés oldaláról. Továbbá közli az EP-határozat teljes szövegét. A tanulmány a török militarista állam – megszorításokkal 1915/17-es, de inkább 1915/20 közötti – mindaddig példátlan arányokat öltő népi cselekményének tagadását mint a mai török állapotok emberi jogi szempontból talán legkritikusabb, az európa-politikai felfogással élesen ütköző elemét veszi szemügyre. Külön érdekessége egyébként, hogy kitér az örmény holokauszt első világháborús szakaszának egykorú német vonatkozásaira, lényegében: az igen szoros első világháborús német–török frontszövetség okán Németországnak is felrható felelősség máig tisztázatlan kérdésére is. Súlyponti hivatkozása ez irányban: J. Lepsius 1919-es külügyi dokumentációját elemző publikációk köre.

Természetesen a fő felelősség Törökországot, és pedig a mai Törökországot illeti. Annak ellenére, hogy a mintegy másfél milliónyi áldozatot követelő, tudatosan tervezett és megszervezett népiirtás fő eseményeire még a bomló Oszmán Birodalom idejében, a világháború alatt és közvetlenül utána került sor. A Birodalom és a modern Törökország közötti folytonosság azonban az államalapító, de az oszmán korszakban felívelő „ifjútörök” mozgalom talaján több mint egyértelmű. A folytonosságot igazolja a modern török állam politikai doktrínája is, melynek kezdettől (1923) máig része, bárha formailag a politikai előzmény terhére volna róható, az örmény népiirtás tagadása vagy történelemhamisító kimagyarázása, illetve bagatellizálása – az eseményfeltárás kitaró akadályozásával a történeti források elzárása és eltüntetése útján. Ez utóbbi körülmény elsősorban felelős egyébként azért a hiátusért, ami a történetírásban (az örmény szakirodalmat kivéve) kialakult a téma körül. A közvélemény jószerivel csak a „Musza Dag negyven napja” című, 1933-ban megjelent (analógiaszerűen a lehetőségként már felsejítő zsidó holokauszt rémére figyelmeztető), klasszikus értékű Werfel-regény nyomán ismerkedett meg körvonalakban az eseményekkel, s ma sem tud sokkal többet az ott olvasottaknál.

Német részről – a versailles-i tárgyalások elé készült apologetikus, alibi jellegű publikáció formájában – kiadásra kerültek ugyan untilg eléggé árulkodó dokumentumok (*Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914–1918*), az összeállítás alapvetően azonban a frontszövetséges német katonai erő, a birodalmi diplomácia és külpolitika óhatatlan érintettségének, az örmény népiirtás hallgatóságos tudomásulvételének, a török nemzeti célok elsődleges támogatásának elleplezésére szolgált. Antant részről felmerült

az a vád, s annak idején tele is volt vele a világsajtó, ami szerint, ha nem is a népirtás, de az ahhoz vezető deportálások értelmi szerzőit Németországban kell keresni, illetve időről időre „mentségként” török részről is elhangzott ilyesmi; a kérdésben tulajdonképp ma sem látunk világosan. Hitlernek mindenestre használható „mintát” adtak az egykorú török cselekmények. A törökbarát német politika és fellépés a mohó közel-keleti, illetve kaukázusi érdekeltségéből fakadt – a közös győzelem és német ambíciókat is kielégítő területfelosztás esetére. Különösen a Kaukázust illetően, mint W. Gust megállapítja: bizonyos német körök sem „bánták” (volna), hogy ne legyen túlságosan erős, szuverén nemzetekkel képviselve. Maga Lepsius, aki mint misszionárius gazdag személyes tapasztalatokra és egyedülálló információkra tett szert az oszmán területekről, s hazatérve *Der Orient* című folyóiratával jelentkezett, eredetileg az örménység igaz és megbecsült barátja volt; már 1896-ban hírt adott népirtás súlyú politikai büntetésekről (*Armenien und Europa*), majd 1916-ban az éppen elindított népirtásról (*Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei*, amit hivatalos körök igen rossz néven vettek tőle), 1919-ben mint gyanútlan szakértő tulajdonképpen azonban pusztá eszközzé vált a politika kezében. Némi mentségére szolgál, hogy tendenciózusan szelektált és cenzúrázott anyagot kapott megszerkesztésre, s ő sem ismerte ki magát a tárgyban minden vonatkozásban (főként a Kaukázuson belül), illetve számára sem volt teljesen közömbös a „mundér becsülete”.

A felemás német „tanúságtól” függetlenül Törökország a maga részéről mindmáig kategorikusan elutasítja a népirtás tényét, a „belügyeibe történő beavatkozás” vagy a „török nemzet megsértése” címén hárítja el említését és politikai elítélését, nemegyszer diplomáciai bonyodalmat csíholva belőle (például Franciaországgal: 2001, Svájjal: 2004). Az ENSZ tagállamai a '70-es évek közepétől sorakoznak fel az egykorú örmény népirtás politikai elítélése mögé. Meg kell mondani: nem sokan tették meg a lépést. Érdemben (többé-kevésbé érthető módon – Németország sem; és forrásunk felsorolásában Magyarországgal sem találkozunk. A hivatalos ankarai álláspont szerint azonban „polgárháború” zajlott, amelyben az örmények állítólag szövetkeztek a „Törökországot megszálló”, a területeken érdekelt oroszokkal. Török „becslések” 300–500 ezerre teszik az örmény áldozatok számát, egyben hivatkoznak arra, hogy 1915 és 1917 között az örmények „is” megölték több ezer törököt. Utalgatnak „szerencsétlen” és „mostoha” körülményekre. Elfogulatlanabb megítélésben látni kell a birodalom felbomlási folyamata során előre menekülő „ifjútörök” mozgalom nemzetállami vágyát, amit korlátozni hajlandó nagyjából az anatóliai félszigetre és környékére mint törzsterületre, viszont e határokon belül fenntartja az etnikai tisztogatás jogát, és nem válogat az eszközeiben. Az ifjútörök politikai feltörekvés egy-egy fázisa már addig példátlan méretű vérengzésekkel is járt – például 1894/96-ban 200 ezer, 1909-ben további 30 ezer örmény áldozattal. 1914-ben már a hatalom fő birtokosai; az Oroszország elleni hadjárat sikertelenségéért a keresztény örményeket jelölik ki bűnbaknak, büntetésül a kiirtás „politikáját” intézményesítve irányukban. A hadseregen kezdik a tisztogatást, folytatják a városi értelmiséggel, majd sor kerül a vidéki tömegekre. Mindez 1815/17 között zajlik. A világháború befejeződése után a győztes hatalmak a vártnál vagy reméltnél szűkebben vonják meg az új Törökország leendő határait, egyidejűleg helyt adnak a független örmény állam követelésének a kaukázusi térségben (1920). A török szoldateszka ide újra betörve még több százezer (!) menő áldozatot ejt az Oroszországtól már (egyelőre) kiűrt örmény területeken (közéjük tartoznak a Musza Dag vértanúi). A még egyszer fellobbanó török–görög konfliktus 1922-es eseményei során más keresztényekkel együtt kiirtják a kis-ázsiai részek maradék örmény lakosságát is.

A demokratikus normák más alapkövetelményeivel együtt, a 90 év előtti, intézményes népiertás emberiség elleni (1948-as ENSZ-konvenció szerinti) bűntényként történő elismerése és a súlyos örökség elítélése, az örmény nemzet megkövetése elemi emberi jogi feltétele Törökország számításba vett EU-csatlakozásának. A téma a török állam immár évtizedes csatlakozási aspirációinak felemás fogadtatásában az EP részéről – pártfrakciótól függően – kezdettől fogva elsőrendű szerepet játszott. Az Európai Bizottság ezzel szemben nem támasztott és nem támaszt ilyen feltételt, melyre felfogása szerint a koppenhágai kritériumok nem terjednek ki. Számára a görög–török partnerség, a ciprusi kérdés, az aktuális vallási, etnikai, szociális diszkrimináció témája áll előtérben. (Jóllehet világos az összefüggés a bevallatlan múlttal.) Hogy végső soron most az EP is eltekintett aggályaitól, és ilyen-olyan geopolitikai megfontolásokkal zöld utat adott a török csatlakozási tárgyalásoknak, az EU eredeti alapelveitől történő eltávolodás sajnálatos kifejeződése. Törökország a maga tönk szélén álló gazdaságával, belpolitikai labilitásával, a kis előrelépések ellenére még mindig elképesztően antidemokratikus berendezkedésével eleve súlyos teherterele volna a meglévő kereteiben amúgy is törekeny Unió jövőjének. A múlttal való szembenézés elutasítása (kapcsolódóan: az alapító Kemal Atatürk hősi imázsának változatlan fenntartása) az Unió morális alapjait ássa alá. Kérdés: a török állam számára 10–15 éves távlattal megnyitott csatlakozási folyamat során sor kerül-e mind e hiányosság felszámolására, hogy ez a várományos tényleg „EU-érett” alakban léphesse majd át Európa küszöbét. Vagy a folyamat végén akarják kinyilatkoztatni: no, talán mégsem?!

Komáromi Sándor

Az Orsolya-legendá Kelet-Európában

Zoltán András: *Szent Orsolya legendája Kelet-Európában.* = *Annus Albaruthenicus* 2004. Kryuki 2004., 181–196. p.

A neves lengyelországi fehérórosz író, Sokrat Janowicz (vö. *Kisebbségkutatás* 10/4, 2001, 148–150; 12/3, 2003, 574–575) által jegyezett *Annus Albaruthenicus* c. többnyelvű évkönyv 2004. évi kötete Zoltán András budapesti szlavista magyar nyelvű tanulmányát közli (természetesen a lengyelországi olvasóra is gondolva részletes lengyel nyelvű rezümé kíséretében). Amint arra a szerző már egy korábbi tanulmányában is utalt, a régi magyar–fehérórosz kulturális kapcsolatok révén a régi fehérórosz irodalomba lengyel közvetítéssel nyugat-európai művek is eljutottak. Ennek illusztrálására az Orsolya-legendát hozta fel példaként, amely a jelen tanulmány tárgyát is képezi. Ezt a legendát Oláh Miklós magyar humanista beillesztette az 1537-ben írt *Athila* c. történelmi munkájába. A szerző kiemeli a hunok és Attila jelentőségét, akinek számos nyugati szentet „köszönhetünk”, s a kölni Szent Orsolya is ezek sorába illeszkedik. Szent Orsolya legendája a magyar irodalom legnépszerűbb alkotása lett a XVI. századi Kelet-Európában, nyomtatásban először 1568-ban jelent meg Bázelen.

Lengyel nyelvre Cyprian Bazylík fordította le, s 1574-ben ki is adták Krakókban. Nem sokkal később, a lengyel nyomtatott fordítás alapján, 1580 körül kéziratos ófehérórosz fordítás is készült belőle Vilnában. A Szent Orsolya-legendát tehát mind a lengyel, mind az ófehérórosz irodalom először Oláh Miklós változatában ismerte meg.

Oláh Miklós munkájának Cyprian Bazylík-féle lengyel fordítását Maciej Strykowski is felhasználta 1582-ben, Königsbergben kiadott lengyel–litván–orosz krónikájában. A szerző a litvánok eredetéről szóló legendát ismerteti, mely szerint a litvánok ősei rómaiak voltak. Strykowski véleménye szerint a legenda egyik változatában Palemon és ötven nemesi család Rómából való menekülésének oka Attila itáliai hadjárata volt. Ennek okán Strykowski írt egy verses elbeszélést a hunok (azaz a „magyarok”) történetéről. Ebbe épít bele egy prózai betétet, amely Szent Orsolya legendáját beszéli el, aki éppen a „magyarok” kezétől halt vértanúhalált. Ha a verses szöveg Oláh Miklós munkájának parafrázisa, akkor az Orsolya-legendát tartalmazó prózai rész nem egyéb, mint Cyprian Bazylík lengyel szövegének szó szerinti átvétele. Ennek a kis „plágiumnak” a következtében Oláh Miklós munkájának megfelelő részlete bekerült Strykowski igen népszerű krónikájába (a fentiek illusztrálására a cikk szerzője mind a verses, mind a prózai szöveget s összehasonlításként Oláh Miklós *Athila*-jának Cyprian Bazylík-féle 1574. évi lengyel fordításának megfelelő részletét is beilleszti tanulmányába).

Strykowski krónikája nemcsak a Lengyel–Litván Államban, hanem Oroszországban is igen népszerű lett, ahol több részleges fordítása mellett a XVII. század második felében két fordítás is készült belőle Moszkvában, orosz egyházi szláv nyelven. Az első 1673–1679 között, a második pedig 1688-ban keletkezett. Mindkét teljes fordítás kéziratban maradt, másolataik többsége moszkvai és szentpétervári közgyűjteményekben található (a szerző mind a két orosz fordítást bemutatja egyszerűsített átirásban).

Befejezésképpen a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a szöveg elterjedésében a lengyel fordítás kulcsfontosságú volt, enélkül nem készülhetett volna el az ófehérórosz, illetve az orosz fordítás sem. Oláh Miklós legendája volt az első magyar (nem magyar, hanem latin nyelvű) irodalmi mű, amelyet lefordítottak lengyelre, s ez az első fordítás ófehéróroszra is a magyar irodalomból, sőt még azt is hozzáteszi a szerző, hogy az Orsolya-legendá szövege az orosz irodalomban is a legkorábbi fordítás a magyar irodalomból.

Irodalomtörténet, kulturális transzfer, történetiség – a regionalitás színterén: sziléziai minta

Haberland, Detlef: Schlesien im Kontext deutscher und europäischer Kultur – Regionale Literaturhistorie als Geschichte des Wissens- und Ideentransfers. = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 53. Jg. 2004. 3. H. 409–438. p.

Szilézia évszázadokon át újra és újra gazdát cserélő, jellegzetesen „köztes” tartomány: a korai századokban váltakozóan lengyel, illetve német-római hűbértartók. A 14. század folyamán kerül át az akkor még szuverén cseh koronához. (Ebből a státusból, ha csak névlegesen is, a hódító politikát folytató magyar Mátyás király ragadja ki majd’ mintegy két évtizedre.) 1526-ban magával Csehországgal együtt lesz a Habsburgoké, 1742-ben (Csehország nélkül) Poroszorszáé. 1918 után Lengyelország kis részt visszkap belőle, majd 1945 óta egészében újra az övé. Az eredetileg lengyel és egyéb szláv népességű régió részint természetes elnémetesedése, részint célzott elnémetesítése régi keletű, de természetesen elsősorban a folyamatos osztrák, majd porosz fennhatóság következménye, melynek visszafordítására 1945 után Lengyelország is megtalálja a „megfelelő” formát: elűzéssel vagy az „autochtonnak” nyilvánított elem vissza-polonizálásával. (Mint ismeretes, ez utóbbi később mégis németként definiálta magát, s ezt az azonosságát a rendszerváltás óta érvényesíteni is képes.)

Szilézia nagy volumenű, minőségi hozzájárulása a német irodalmi–művelődési hagyományokhoz (különösen a barokk korszakában, említsük csupán *Jakob Böhme*, *Angelus Silesius*, *M. Opitz*, *A. Gryphius* nevét) általában a saját – egyszerre több irányban befogadó és kiható, ugyanakkor történelmi földrétegeket, a csuszamlások hordalékát egymásra halmozó – szellemiség megkülönböztető jegyeit is viseli. Az irodalomtudomány kihívása: az alkotások és a folyamatok „sziléziaiságát” igaz érvénnyel legyünk képesek meghatározni, épp azért is, hogy az örökséget nem a tér- és időbeli környezettől elszigetelten, hanem azzal fennálló kapcsolataiban, szimbiózisában szemléljük. Olyan kérdések várnak itt válaszra, mint: hogyan lehetséges az, hogy az osztrák perifériát képező Szilézia a német irodalom valóságos erőközpontjává válik a barokk időszakban? Áll mind ez természetesen a történettudományra, a művelődéstörténetre, a folklorisztikára is. Ebből a szempontból szembeűnnek a standard klasszikus (*J. Nadler*) vagy újabb keletű német irodalomtörténeti feldolgozások, kézikönyvek (*A. Lubos* etc.) hiányosságai. A szerző itt széles körben tekinti át a 20. század és napjaink nevezetesebb kiadványait. Mint alapvető hiányosságot tartja számon a szerves időfolyamat és a térbeli érintkezés-kultúra bemutatásának hiányát. Jellegzetes megnyilvánulásainak egyike: egyes korszakok túldimenzionálása, másikkal elsikkadása. Jelen tanulmány nem szenved ebben: éppen felszólal a sziléziai barokk egyoldalú kiemelése ellen. Jeles értékeket sorol fel más korszakokból is, *Eichendorff*tól *G. Hauptmann*ig. Az egysíkú, lényegében pozitivistá felfogás ne-
továbbja a regionális különösség misztifikálása, megokolása – önmagával. Ami még riasztóbb (bár itt a tanulmány nem ad lényegi hivatkozásokat): a felzárkózni próbáló lengyel irodalomtörténeti feldolgozás, a német mintákat alapul véve, szintúgy misztifikál és mitizál, miközben a nagy német hagyomány árnyékában sokáig inkább senyedő lengyel irodalom kezdetlegesebb formáitumai produktumainak jelentős-értékét önkényesen felna-

gyítja, amivel csak megtéveszti az utókort. Autonóm értékét is abszolutizálja, holott a német szálak eltagadása meghamisítja a képet. Ugyanakkor nem fordít kellő figyelmet egyelőre a minden ízében eredeti népköltés feltárására és feldolgozására.

A tanulmány záró, metodológiai kitekintése figyelmeztet általában az irodalmi regionalitás vizsgálatának sajátos követelményeire (ajánlva ezeket a Sziléziát érintő további feladatok elvégzéséhez): történeti–kritikai szemlélet („arrieregarde”), „transz-regionális” megközelítés, interdiszciplinaritás, komplex multikulturalitás (a nyelvi kultúrák kölcsönös tükröztetése, jelen esetben: germanisták és polonisták, német és lengyel germanisták stb. kölcsönös és szoros együttműködésében), a „topographical turn” módszerbelisége stb.

Komáromi Sándor

Nyelv- és nemzetépítés Izraelben: A héber nyelv és vetélytársai

Safran, William: Language and nation-building in Israel: Hebrew and its rivals. = Nations and Nationalism 11 (1), University of Colorado, USA, 2005, 43–63. p.

A nemzeti identitás elemei között a nyelv gyakran domináns szerepet töltött be. A 19. századi Európában a politikai függetlenségért folytatott küzdelmek leginkább a politikai törekvéseket megelőzően létező közös nyelven alapultak. Az I. világháború után Woodrow Wilson 14 pontja is kimondta, hogy a nemzeti önrendelkezés alkalmazásának – az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia, Orosz és az Oszmán Birodalom esetében – legfontosabb kritériuma a közös nyelv. Voltak kivételek is, mint például Írország, ahol nem nyelvi, hanem területi, vallási és történelmi alapokon nyugodtak a nemzetépítési törekvések. Továbbá nem minden közös nyelvvel rendelkező népcsoport nyerhette el függetlenségét, többek közt például azért, mert vagy nagyon elszórtan helyezkedtek el (földrajzi értelemben), vagy a nagyhatalmak stratégiai érdekei diktáltak mást. Mindazonáltal a nyelv megmaradt mint a nemzetépítés egyik legfontosabb eszköze. A nyelviség jelentősége a modern zsidó nacionalizmusban és az izraeli nemzetépítésben azonban vita tárgyát képezi. A zsidók számára a nyelv nem a nemzeti identitás egyetlen hordozója, és esetenként még csak nem is jelentős. A rokonság már nagyobb jelentőséggel bírt, bár a pogromokkal járó nemi erőszak és az exogámia ezzel ellentétesen hatottak. Az identitás egyértelműen legfontosabb eleme valamikor a vallás volt, és az ahhoz kapcsolódó hagyományok. De a 19. század második felére, amikor a modern cionizmus kifejlődött, a zsidók egyre inkább szekularizálódtak (bár néhány szokás továbbra is fennmaradt). Az identitás kialakulását befolyásoló többi tényező is legalább ennyire sok problémát vet fel. Számos országban a zsidó kisebbség nem tudta magáévá tenni az uralkodó politikai értékeket, mivel azok nagyrészt keresztény vagy az adott nemzet „szerves” értékei voltak, amelyek a zsidókat kívülállónak tekintették. Szabályszerű esetben egy etno-nacionális alapokon nyugvó közösséget egy adott földterület megléte és az ahhoz kötődő patriotizmus határoz meg; de a zsidók esetében ennek a területnek csak az emléke létezett, és az is kezdett egyre inkább feledésbe merülni. Ahogy azt az angol-zsidó történész Lewis Namier megfogalmazta, a zsidóságnak kevés földrajza, de jelentős történelme volt.

A szerző szerint sem a zsidó nacionalizmus, sem a héber nyelv újjáéledése nem köthető egyes személyekhez vagy eseményekhez. Valójában a héber nyelvnek több újjáéledése is volt különböző helyeken – Babilónia, Spanyolország, Oroszország, Palesztina – különböző történelmi időszakokban. A kötődés Izrael földjéhez soha nem merült feledésbe. Ezen újjáéledések közül nem mindegyik tűzte ki maga elé célul a zsidók hazájának helyreállítását, és a politikai cionizmus sem a héber nyelv felemelkedésének következménye. Herzl szerint valójában legfőképp a cionizmus volt az, ami újból néppé formálta a zsidóságot.

Jelenleg a legtöbb megfigyelő úgy véli, hogy alaptalan a héber nyelvet az aláaknázástól féltetni, mivel az nagy biztonságban van Izrael területén. Bár a diaszpórában kevés zsidó beszél héberül, mégis van egyfajta jelentősége a nyelvnek még az ő köreikben is, mivel a judaizmus súlyával egyenes arányban használják.

Az egyik probléma a kulturális provincializmus, melynek csökkentése céljából jött létre az Izraeli Többnyelvűségi Központ, amelynek feladata az etnikai kisebbségek, az izraeliek által beszélt nyelvek örökségének megőrzése. A központ feladatai közé tartozik még a világnyelvek elsajátításának elősegítése is, hogy növeljék a tudományos együttműködések

lehetőségeit, a turizmust és elősegítsék egymás egyetemes megértését is, valamint hogy megakadályozzák az izraeli lakosság egynyelvűvé válását szemben a diaszpóra soknyelvűségével.

Egy 1996-ban készült felmérés szerint Izraelben bár sok nyelv él, mégis több mint 5 millióan héberül beszélnek, többen, mint ahányan arabul (1,2 millió), oroszul (több mint 500 000), jiddisül (215 000) és angolul (100 000). Sőt a nem héber nyelvet beszélők közül is sokan rendelkeznek alapfokú héber nyelvismerettel.

Két vagy három generációval ezelőtt erős társadalmi nyomást lehetett érezni a héber nyelv használata mellett. Spolsky szerint „A jó cionista nem más, mint keményen dolgozó munkás, aki kék inget hord (a fizikai munka jelképe), és mindennap kimegy a földekre, valamint kizárólag héberül beszél. Ma azonban kevesebb a megművelendő földterület, a poszt-indusztriális Izrael új elitje tudósokból, technokratákból tevődik össze, akikre nagy társadalmi nyomás nehezedik, hogy beszéljenek angolul. A technikai fejlődés és az angol nyelv szekularizációja közötti szoros kapcsolat miatt egyesek úgy gondolják, hogy a jövő generációi számára a vallás ismét a középkorból már ismert szerepét fogja betölteni; a héber nyelv megőrzését, de nem mint élő nyelvet, hanem mint a rituálék és a liturgia eszközt. Valószínűleg azonban nem fognak idáig jutni az események, mert a héber nyelv túl jól megalapozott ahhoz, hogy elhaljon mindaddig, amíg Izrael létezik.

Bosznay Csaba

Szerb, horvát, bosnyák? Nyelvek és nemzetek a volt Jugoszlávia területén

*Okey, Robin: Serbian, Croatian, Bosnian? Language and Nationality in the Lands of Former Yugoslavia.
= East European Quarterly, XXXVIII, 4. no. January 2005, 420–441. p.*

Az a tény, hogy Jugoszlávia szétszakadása a közös szerb-horvát nyelv gondolatának elutasításához vezetett, elég közismert volt a régió tanulmányozói körében, és még a határon túli nyelvészek figyelmét is felkeltette. A nyelvi pluralizmus megjelenése a térségben a nyelv és etnikumok kapcsolatának feltételezéseire mutat rá, mely feltevések különösképp befolyásolták a „jugoszlavizmus” felemelkedését és bukását. A következő tanulmány azon a nézeten alapszik, mely szerint is a nyelv és nemzet fogalma szorosan kapcsolódik a szerbek és horvátok lakta területekhez már a 19. századtól napjainkig. Eme kapcsolat természete azonban radikálisan megváltozott. A 19. század művelt gondolkodói arra a következtetésre jutottak, hogy mivel az egymás mellett élő horvátok, szerbek, muzulmánok és montenegróiak nagyjából ugyanazt a nyelvet beszélték, egy nemzethez tartoznak.

A 20. század végére azonban ez az álláspont a visszájára fordult; ezek az emberek különálló nemzeteknek tekintették magukat, amiből az következett, hogy más és más nyelvet kell beszélniük.

A nyelv és a jugoszlavizmus közötti kapcsolat létrehozásának kulcsfigurája egy horvát publicista politikus, Ljudevit Gaj volt. A hagyományosan jugoszláv orientált panteonban előkelő helyet foglal el a szerbek és horvátok közti nyelvi közösségre gyakorolt hatása miatt, mely hatást egy szélesebb értelemben vett délszláv kulturális közösség megalkotása érdekében tett, miközben a tradicionális rivalizálást kívánta hatástalanítani egy semleges név bevezetésével. Munkája bizonyos elmozdulást mutat maga a „kisebbségek” fo-

galmának korábbi vallási, illetve provincionális értelmezésétől, egy új, a nyelven alapuló identitásmegközelítéshez, mely talán az egész délszláv világra kiterjed. A nyelv szerepének ilyenén módon vett átértékelése, ti. hogy a nemzetiség meghatározásának legfőbb alapját képezze, a közép-európai romantika mozgalmának követői körében elterjedt volt. Legfőképp J. G. Herder nevéhez fűződött, aki bőszen hangoztatta, hogy egy nemzet értékei a nyelvében rejlenek. Gaj osztotta Herder véleményét, és hozzátette, hogy egy nép nyelve a legalkalmasabb arra, hogy a nemzet életét tükrözze.

Mivel a térség lakta emberek akkortájt a Habsburg Monarchia irányítása alá tartoztak, Gaj nézeteit mindegyik csoport a saját nemzeti feléledése mérföldkövének tartotta, mintegy katalitikus hatalomként használva a nyelvet a saját politikai nacionalizmusuk kifejtésében. A közigazgatásilag megosztott kicsi népcsoportoknak azonban szükségük volt arra a tudatra, hogy egy tágabb szövetségben részesüljenek, ami segítséget nyújthat küzdelmükben. Ezen körülmények között egy közös nemzeti elnevezés, vagyis a jugoszláv, teljesen magától értetődő volt, mely megnevezés mindemellett félreérthetetlenül politikai színezetet öltött. Ebben az időben aligha volt egy ember is, aki megkérdőjelezte volna vagy azt, hogy nyelvük közös, vagy azt, hogy az egymástól független nemzeti kisebbségek elnevezései még mindig valóban létfontosságú politikai jelentőségűek lennének. A történelemből azonban az derül ki, hogy a volt Jugoszláviához tartozó népcsoportok a „közös nyelv, közös nemzet” eszméjét csak a külső német, magyar, illetve török elnyomók elleni küzdelmükben hangoztatták, míg az egymás közti viszonyukat inkább a közös jugoszláv identitástól való elszakadási vágyuk jellemezte. A horvátok, a szerbek, a muzulmánok és a montenegróiak is mind a különálló nemzeti identitásuk elismeréséért valamint, nemzeti egyenlőségükért harcoltak.

Mind a horvátok, mind a szerbek a jugoszláv eszméből a saját nemzetüknek jutó megkülönböztetett szerepet értelmezték. A szerbek a politikai hagyományokra és a nagy lélekszámukra alapozták ezt, míg a horvátok a viszonylagos kulturális előmenetelükre. A legnagyobb feszültségeket Szlavóniában tapasztalhatták az ott élők, ahol is a népesség alig negyed részét tette ki a szerb lakosság.

A késő 1980-as években egyre nőtt a különálló köztársaságok kulturális autonómiája, mely a közös jugoszláv identitás fogalmának egyértelmű erodálását eredményezte. Az akkori vitákból azt láthatjuk, hogy az egymás mellett élők az irányba puhatólóztak, hogy nem a nyelv az egyedüli alkotóeleme annak, hogy valaki mely nemzethez tartozik, viszont egy hathatós indikátora lehet egy ideális nemzet beteljesülésének.

Napjainkban az látszódik, hogy a bosnyák politika mennyire nem törődik a nyelvi koretesek igényével egy tudományos, hosszú távú, rendezett és szabályozott nyelvi politika létrehozására a jelenlegi nyelvi anarchia legyőzése érdekében. A nyelv és a nemzet azonosága, ami már eddig is fontos szerepet játszott a volt jugoszláv népek történetében, továbbra is hatást gyakorol az ott élő népcsoportok történetére.

Bosznay Csaba

Nemzet és ikonográfia: csehek és szomszédai a Monarchia idején

Jaworski, Rudolf: *Bildende Künste und nationale Identifikation im 19. Jahrhundert und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Die Tschechen und ihre Nachbarn.* = Österreichische Osthefte. 45. Jg. 2003. 3–4. H. 419–445. p.

A művészettörténet bevonása a nemzet-kutatásba viszonylag új jelenség. Ennek magyarázata talán a művészeti médium e szempontból pusztán illusztratív szerepéről vallott, téves felfogásban rejlik. Érvényes lehet ez a nemzeti, államnemzeti beteljesülés „hitelesítését” szolgáló emlékművek vagy a történelmi festészet sok helyről ismert és bírált frázisos historizmusában. Am épp ennyire ismert a kulturális dimenzióra korlátozódó, politikai realitásával adós nemzetté válás jelensége – éppen a kelet-európai multietnikus hatalmi övezetekben. A kultúra hajtásaiban manifesztálódó nemzeti törekvések történetének része az irodalom mellett a művészeti médium szerepvállalása. A kezdeteknél: a történelmi, mitikus, etnografikus képelemekkel szervezett kommunikáció, melynek ikonográfiája néha a standard művészettörténet korai, naiv-szakrális formáira emlékeztet, és motivikus-szimbolikus képnyelvi beszéde egyedülálló konzisztenciával bír. Érvényesülése elé gátakat emel ugyan az eszközigény, de rajz-formában is megél, terjedése karc-ként sokszorosítva, mintegy „kép-publicisztika” gyanánt, a nyomtatott szóéval felér.

Az elemzés a cseh hőskorból azonban csak a Libusse motívumot említi – olyan, a szülőföldet megtestesítő, fennkölt-allegorikus nőalakok sorában, mint Pannónia, Helvetia, Germania, Britannia, Polonia, Italia; lényegében a nemzeti ébredés 1848/49 utáni, leginkább 19. század végi–20. század eleji képzőművészetével foglalkozik néhány epizód erejéig. Az epizódok kapcsán helyenként lengyel párhuzamokat vet fel. (Libusse hozzáadása a „neológ” divatú allegória-sorhoz egyébként merőben történetitlen, hiszen a maga valódi „epikai hitelével” a már kialakultabb nemzetek emblémáihoz képest – „ösjel”, valóban a cseh ébredés kezdetéről. A dolgozat több, hasonló zökkenője arra vall: a művészettörténész szerző mégsem forgatta alaposan *Niederhauser Emil: The Rise of Nationality in Eastern Europe* címmel angol nyelven is megjelent munkáját, amit egyik alapforrásként vall. – K. S.) A nemzeti érzelmű művészet később radikalizálódó programjának hátterében olyan csalódások is meghúzódnak, mint a prágai Belvedere freskóira adott 1848-as állami megbízás sorsa: „Csehország” történelmi múltjából kellett volna kiragadni jeleneteket, ezt azonban a megbízók a cseh–német „együttműködés” tematikájára értették, s a huszita idők idézésétől eltanácsolták az alkotót; a mű ilyen küzdelmek árán csak 1867-re készülhetett el. Az eset jelzi: a cseh művészeti progresszió első perctől ellenzékben találja magát a bécsi politikával és cenzúrával szemben, és kéz a kézben halad a nemzeti mozgalmakkal. *J. Manés* 1862-ben festi meg a cseh politikai törekvéseket fókuszáló tornaegylet: a *Sokol* zászlaját. Az alapítók sorában az alkotóművészek több más képviselőjét is ott találjuk. A későbbiekben a modern cseh festészet kimagasló alakja: *A. Mucha* plakátjaival lép a nemzeti törekvések szolgálatába. A cseh művészek kiharcolják és létrehozzák saját fórumaikat és intézményeiket is. 1887-ben megalakul a Manésról elnevezett képzőművészeti egylet. A folyamat a cseh és a csehországi német művészeti élet szinte teljes elkülönüléséhez vezet, ami hivatalos szentesítését is elnyeri a párhuzamos cseh, illetve cseh–német szekciókkal alapított Cseh Királyi Képzőművészeti Galéria megnyitásával (1902). A disszimuláció nyomán a német szféra kénytelen-kelletlen saját bázison

működik tovább; ennek reprezentatív kifejeződése 1906-os cseh–német művészeti sereg-szemle, mely a szudétánémet centrumban, Reichenbachban (ma: Liberec) kerül megrendezésre.

A 19. század végétől két elkülönült ágra szakadt csehországi művészeti fejlődés során a cseh ág immár „nemzeti” értékek megalkotására hivatott, mielőtt még szuverén állami keretek között működhetne. Ezek az értékek túl is haladják a politikai tendencia óhatatlan provincializmusát, és az európai standarddal való lépéstartásokban nyerik el igazi legitímációjukat (szimbolizmus, szecesszió), mint azt a Manés-egylet 1896-tól megjelenő folyóirata, a *Volné Směry* (‘Szabad irányok’) programja is hirdeti. Hogy a „magas” művészet törekvésein belül milyen formában, mifajta áttételekkel jelenik meg a „nemzeti” tartalom, a „nemzeti” színezet, annak elemzésére már nem egy elmélyült munka vállalkozott. Ugyanezt a standardot a német tudatú, szemléletű alkotó csak Bécshez, vagy éppen Berlinhez kapcsolódva célozhatja meg (mint arra szép számmal van példa: Klimt ...?), ha csak nem asszimilál a csehekhez.

Komáromi Sándor

A görög katolikus ruszinok kultúrája

Medve Zoltán: *Proklátjy vrag ili drug naroda? Kul'tura greko-katoliceskih rusinov.*
= *Studia Russica XX. Budapest, 2003. 282–289. p.*

Medve Zoltán, a kárpátaljai művelődéstörténet jeles kutatója (vö. legutóbb: *Kisebbség-kutatás* 13/4, 2004, 698–699.) jelen tanulmányában a görög katolikus egyház kulturális szerepét vizsgálja a kárpátaljai ruszinok körében.

Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolása („újraegyesítése”) után hamarosan sor került a görög katolikus egyház erőszakos felszámolására. A szerző nem rejti véka alá, hogy a sztálini önkény ennek az akciónak a során támogatásra lelt a kárpátaljai társadalom bizonyos köreiből. Egyrészt Kárpátalján is voltak olyan emigráns orosz ortodox papok, akik hajlandók voltak a hivatalos orosz egyházat támogatni, noha az nyilvánvalóan a diktatórikus szovjet állam ellenőrzése alatt állt, másrészt a szovjet hadsereg megjelenése e tájon (akárcsak az orosz intervenció hadseregé 1849-ben) sokakban feltámasztotta az orosz vagy az ukrán nacionalizmus vagy a pánszlávizmus eszméit, amelyek feledtették velük a szovjet rendszer ateista eszméit. Ugyanakkor előtérbe kerültek a korábban üldözött kommunisták, akik egyrészt kritikátlanul végrehajtották pártjuk utasításait, másrészt eleve gyűlöltek mindent, ami nyugati, beleértve a katolikus egyházat is.

A ruszin nyelv nyilvános használatának betiltása után a szovjet megtorló intézkedések a görög katolikus egyház felszámolásával folytatódtak, mert a ruszin nemzeti öntudat képviselői elsősorban az unicus egyházi értelmiségiek voltak. A görög katolikus egyház felszámolása úgy ment végbe, hogy a lelkeseket az ortodox egyházba való átlépésre kényszerítették. Ellenállás esetén a „népbíróság” 25 év kényszermunkát szabott ki a „bűnösökre”, amit többnyire az északi sarkkörön túli, ritkábban karagandai munkatáborokban kellett letölteniük.

Az utolsó munkácsi görög katolikus püspök, a teológiai tanulmányait Rómában végzett Romzsa Teodor meggyilkolása és az állhatatos görög katolikus papok elhurcolása után beindult a szovjet propagandagépezet, amely áltudományos történeti munkák és brosúrák tömeges terjesztésével próbálta a lehető legrosszabb színben feltüntetni a görög

katolikus egyházat nemcsak a kárpátaljai, hanem az ukrajnai, sőt az egész szovjet társadalom szemében.

A szerző a továbbiakban azt elemzi, hogy mivel válhatta ki az unitus egyház a szovjet hatalom ilyen mértékű gyűlöletét.

A kárpátaljai ruszinok betelepedésével együtt érkező ortodox papok az ortodox művelődési központoktól is távol kerülve rendkívül alacsony szellemi és anyagi szinten, gyakorlatilag jobbágysorban éltek. Az 1646-ban megkötött ungvári unió nyitotta meg a kulturális, tudományos és társadalmi felemelkedés útját a papság előtt, amely a jobbágyi kötelezettségek alól felszabadulva bekapcsolódhatott a kor színvonalán álló kulturális és tudományos életbe. Az unitus klérust Nagyszombatban, Egerben, Esztergomban, Pesten képezik, a legtehetségesebbek ösztöndíjakat kapnak, hogy Bécsben és Rómában tanulhassanak. Kialakul tehát egy világlátott, nagy műveltségű egyházi ruszin értelmiség, amely elkötelezett népe művelődési színvonalának emelése és anyanyelvének művelése mellett.

A ruszin nyelv a XIX. század első felében még nem rendelkezik stabil irodalmi normával, a ruszinul (is) verselő papi értelmiség (Dóhovics, Duhnovics) különböző nyelvjáráson kísérletezik, de a század második felében már élénk szellemi élet folyik, igaz, az irodalmi nyelvi norma kialakítása hosszas küzdelmek eredményeképpen, csak a század végére sikerül, mivel kezdetben a russzofil irányzat vezető szerepe miatt a nagyorosz nyelv uralta a ruszin kulturális sajtót. A sokszínű ruszin sajtó munkatársai – a szerzők, a szerkesztők – igen nagy arányban unitus lelkészek, de majdnem kivétel nélkül a görög katolikus egyházhoz kapcsolódnak. Nagy munkát végzett a görög katolikus klérus a ruszin folklór gyűjtésében, hiszen a folyóiratokban megjelenő népköltészeti anyagot szinte kivétel nélkül a falusi papok, kántorok és tanítók jegyezték le, és tették közkinccsé. A szerző véleménye szerint a kárpátaljai ruszinok története az első világháborúig lényegében azonos a görög katolikus egyház történetével.

Zoltán András

A lengyelek kulturális öröksége Fehéroroszországban a jelenkori változások korszakában

*Iwona, Kabzińska: Dziejnictwo kulturowe Polaków na Białorusi w dobie współczesnych przemian.
= Rocznik wschodni NR 7. Rzeszów 2001. 7–24. p.*

A szerző cikke három részre tagolódik. Az első a kulturális örökség fogalmának meghatározásával kezdődik. A fogalmon a szélesebb értelemben vett kulturális javak nemzedékről nemzedékre való átadását kell értenünk, a múltnak olyan örökségét, amely egy meghatározott csoport tagjai számára értéket képvisel, s azt a jövő generációi számára érdemesnek tart megőrizni. Nem kizárólagosan bizonyos minták másolásáról van szó a nemzedékek közötti átadás folyamatában, hanem azok módosításáról is, olyan variációk alkotásáról, amelyek a kulturális kánonban fellelhetők (jelen esetben a lengyel kultúra kánonjában).

A szerző érdeklődése a Fehéroroszországban élő lengyel nemzeti kisebbség azon törekvéseire irányul, hogy megőrizték a lengyel örökséget nemzeti, helyi vagy regionális szinten. Érdeklődéssel figyeli továbbá az e célból való kezdeményezéseket, amelyek az anyaországban születnek.

A szerző az alábbiakban röviden szól a történelmi okokról. Kiemeli azt a tényt, hogy Fehéroroszországban mint a Szovjetunió egyik volt tagállamában különösen jellemzőek

voltak az asszimilációs törekvések. A területén élő lengyelek csak korlátozottan férhettek hozzá a lengyel kultúrához, a szovjetizáció és a lengyeliséggel való harcok keretein belül megszüntették a lengyel iskolákat, a római katolikus templomok többségét bezárták, amelyeket az oroszok és a fehéroroszk úgy azonosítottak, mint idegen ellenséges kultúra, „romlott latinizmus”, a lengyelek számára ezzel szemben a lengyeliség szimbólumát, bástyáját jelentették. Megtiltották az anyanyelv használatát nyilvános helyeken, más nemzetiség megadására kényszerítették a lengyeleket, meghamisították a népszámlálási adatokat. A háború utáni, két hullámban történő repatriálás jelentősen gyengítette a lengyel közösséget, mert alapvetően a legszegényebb és a legképzetlenebb réteg maradt csak az országban.

E rövid történelmi visszatekintés után már a jelenkor eseményeiről olvashatunk, a gorbacsovi „peresztrojka” pozitív eredményeiről a kisebbségi politika területén. A lengyelek egy része csak a szovjet korszak utolsó éveiben, illetve bukását követően szerzett tudomást lengyel gyökereiről, származásáról, ismerte meg Lengyelország történelmének legfontosabb eseményeit. A változások következtében az elmúlt tíz évben Fehéroroszországban a lengyel iskolaügy látványos fejlődésnek indult, amely az ifjúság számára lehetővé tette a lengyel nyelvvel, kultúrával, történelemmel való közvetlen kapcsolatot. Sok olyan településen, ahol lengyel közösségek éltek (Hrodna, Minszk, Breszt, Baranavicsi, Vavkaviszsk, Lida) megalakultak az első lengyel tannyelvű osztályok. A lengyelt mint tantárgyat fehérorosz és orosz iskolákban is tanítják, de oktatása ún. fakultatív, iskolán kívüli keretek között is folyik. Működnek ún. szombat-vasárnapi iskolák is. 1997-től a hrodnai Zenei Pedagógiai Líceumban óvodai tanítókat is képeznek, az egyetem pedig polonisztikai képzést is nyújt, lengyel szakos képzés van továbbá a Minszki Egyetemen is, a Sziléziai Egyetemen pedig diáksere-kapcsolat működik. A lengyel oktatási rendszer fejlődésének gyors tempója nyugtalanságot és elégedetlenséget váltott ki a helyi művelődési vezetésben. Agitáció kezdődött a lengyel nyelv iskolai bevezetése ellen, ahol már működött, ott korlátozni próbálták tevékenységét. A hatóságok nem finanszírozták tovább az óvodai lengyel oktatást, kritikák érik a tanári munka módszereit, a tankönyveket, a polonisták nehezen találhatnak végzettségüknek megfelelő munkát, korlátozzák a cserkapcsolatokat is. A lengyel iskoláztatás hiányosságai, a korlátozások és a fenyegetettség következtében fontossá vált az eddigi eredmények megőrzése, a műveltség színvonalának emelése, valamint a lengyel szervezetek és intézmények segítsége (a cikk a továbbiakban ezeknek a szervezeteknek a tevékenységét mutatja be). Elsődleges feladatuk – a szerző szerint – a művelődési intézmények és a tanárképzésben részt vevők tankönyvekkel, didaktikai segédanyagokkal való ellátása, a fiatalok csereprogramja, lengyel és fehérorosz cserkészcsapatok együttműködése, színházak, ének- és hangszeres együttesek alapítása. A Fehéroroszországi Lengyelek Egyesületének célja az oktatási hálózat fejlesztése minden szinten, művészeti tevékenységek támogatása, amelyek a lengyel kulturális hagyományokhoz kapcsolódnak, a lengyel irodalom, tudomány és kultúra terjesztése. Hasonló célokat tűzött ki maga elé az 1987. május 17-én Lidában megalakult Lengyel Kultúra Kedvelőinek Klubja is. Több városban is alakultak lengyel kulturális és művészeti együttesek. 1990 júniusában megalakult a Fehéroroszországi Lengyelek Szövetsége, amely koordináló szervezetté vált. Keretein belül működik a Lengyel Tudományos Társaság, amely rendszeresen jelentet meg publikációkat, működteti a Lengyel Könyvtárat, együttműködik lengyelországi tudományos műhelyekkel. 1992 áprilisában megalakult a Lengyel Ifjúsági Klub, amely később átalakult, s az Ifjúság és Egyetemisták Klubja néven működött tovább. 1994. február 20-tól működik a Hrodnai Lengyel Ifjúsági Társaság. Sajnálatos, hogy a fent említett szervezetek tevékenysége csak szűk körökre korlátozódik.

1995. december 3-tól működik az ún. Lengyel Iskolaanya egyesület, melynek fő feladata a lengyel nyelvű művelődés fejlesztése, tevékenységéhez felhasználja a lengyelországi alapítványok, egyesületek és magánszemélyek segítségét. Folyóiratokat ad ki, Hrodnában könyvtárat működtet, metodológiai konferenciákat, olimpiádákat, versenyeket szervez. A szerző a továbbiakban a sajtó szerepének a fontosságával foglalkozik. A háború utáni lengyel sajtó megszületésének dátuma Fehéroroszországban 1998. december. A *Hang a Niemen felől* kezdetben csak időszakosan jelent meg, ma már hetilap, a Fehéroroszországi Lengyelek Szervezetének orgánuma. A szervezet negyedévenként kiadja a *Lengyel Magazint*. Mindkét lapnak országos hatóköre van, még a határon túlra is eljutnak. Ezekon kívül – nem rendszeresen – megjelennek helyi szervezetek által kiadott orgánumok, valamint vallási jellegű kiadványok is. A *Hang a Niemen felől* különleges szerepet játszik. Lapjain olvashatunk a lengyel kultúra eredményeiről, irodalmi, zenei, színházi és filmművészeti eseményekről. Bemutatásra kerülnek a lengyel klasszikusok irodalmi és zenei alkotásai, népdalok és hazafias dalok. Egyházi életet, történelmet és politikai eseményeket bemutató cikkek is gyakran megjelennek. Bemutatják azokat a jelentős személyeket, akik nagy szolgálatot tettek Lengyelországnak és a lengyel kultúrának, illetve akik szerepet játszottak a lengyel kultúra terjesztésében a határvidékeken. Lapjain megismerkedhetünk a Fehéroroszország területén található műemlékekkel, főként templomokkal és a szakrális művészet egyéb alkotásaival, sírok fotói és leírásai is rendszeresen megjelennek, ezek mind a lengyelek jelenlétéről tanúskodnak. Különleges figyelmet szentelnek a lengyel kulturális élet eseményeinek. Természetesen ezeken kívül a Fehéroroszországban élő lengyeleket érintő legfontosabb problémákkal is foglalkozik úm.: iskoláztatás, vallásszabadság, kisebbségi jogok.

A cikk második része a lengyel örökség megőrzésére való törekvésekkel foglalkozik. Ez a tevékenység a Lengyelország területén működő intézmények, illetve magánszemélyek támogatásával folyik. Ennek érdekében 1993. április 22-én létrejött a Lengyel Kulturális Örökség Központ (a továbbiakban Központ). A Központ legfontosabb feladata a lengyel örökség megőrzése a határvidékeken. Segítséget nyújt olyan szervezeteknek, amelyek a lengyel műemlékeket gondozzák, védik, konzerválják és újjáépítik. Kezdetben kötelességei közé tartozott a műemlékek felkutatása, a meglévő állapot felmérése, idővel alapvető célkitűzése lett a konzerváló, építő és felújító munka. Több (XVII–XVIII. századi) festmény konzerválását végezték el, szobrokat, oltárokat újítottak fel, újjáépítettek egy XVIII. századi orgonát, temetőket vettek lajstromba. Pénzügyi támogatást nyújt a Varsói Egyetem és a Jagelló Egyetem keretein belül működő művészettörténeti tudományos diákkör hallgatói számára, akik – egyebek között – leltárt készítettek a Fehéroroszországban lévő műemlékekről. Az eddig elért eredményeket kiállításokon mutatják be, sőt egy sorozat kiadása is megkezdődött, amely bemutatja a határon túli lengyel kultúra emlékeit.

A Fehéroroszországban élő lengyelek számára különös jelentősége van az egyházi vonatkozású műemlékek megmentésének, hiszen közülük sokan a „lengyel kultúra” fogalmát a „katolikus vallással” azonosítják. A katolicizmus a lengyel nemzeti és kulturális örökség sarkalatos része, az egyház pedig a „lengyelség bástyája”.

Egy további egyesület, a Lengyel Közösség jelentős anyagi befektetéssel járul hozzá az ún. Lengyel Ház megépítéséhez, ilyen jellegű házak több városban is működnek. Továbbá támogatja a különféle építési, felújítási munkálatokat, mindezt a szenátus hathatós támogatásával tudja megvalósítani. A Lengyel Közösség eredményei igen imponálóak. Közülük a szerző az alábbiakat említi meg: művelődési, nevelési programok, versenyek lengyel tanároknak, diákcseré-mozgalmak, folklórt, népszokásokat népszerűsítő munkák,

kulturális alkotómunka fejlesztése, fesztiválok, koncertek, kiállítások, kórusbemutatók stb. Az egyesület alsó-sziléziai tagozatának feladata kulturális rendezvények szervezése mellett pl. a síremlékek gondozása, katonák sírján kereszt állítása. Egy másik tagozata irodalmi és nyelvi olimpiádát, valamint más művészeti és kulturális versenyeket rendezett. Az egyesület céljait az alábbiakban határozták meg: művelődéshez kapcsolódó munkahe-lyek teremtése, a lengyel nyelv és kultúra színvonalának emelése a helyi Polonia keretei között, szakoktatás az ifjúság, az egyetemisták és a felnőttek számára, didaktikai anya-gok, kötelező olvasmányok, földrajz és történelem tankönyvek, videokazetták biztosítá-sa. A folklór együttesek számára népviselet, illetve repertoár-anyag biztosítása. Cserkész szervezetek segítése, csereprogramok, táborok szervezése, patronáló iskolai programok megvalósítása. Az egyesület tudományos és kiadói tevékenységet is folytat. A tanárok to-vábbképzésében oroszlánrésztt vállalt a lublini Polonia Tanárközpont.

Az alábbiakban a szerző felsorolja mindazokat a még működő lengyelországi szerve-zeteket és intézményeket, amelyek a fehéroroszországi lengyeliséget támogatják, hangsú-lyozva azt a tényt, hogy a lengyel kisebbség a helyi szervezetektől nem kapja meg a meg-felelő támogatást.

A cikk befejező részében megismerkedhetünk azokkal a publikációkkal, amelyek je-lentős szerepet játszanak a lengyel kulturális örökség megőrzésében. Ide tartoznak a me-moár-irodalom és a tudományos jellegű feldolgozások is. A cikk írója alábbi szerzőket, illetve azok munkáit emeli ki. Elsőként Zdzisław Julian Winnicki munkásságát ismerte-ti, aki öt könyv és számos publikáció szerzője. Műveiben több téma is szerepel: a lengye-lek társadalmi, demográfiai helyzete, a Lengyel Szervezet tevékenysége, a lengyel isko-laügy, a római katolikus egyház működése, Minszk és Hrodna legfontosabb eseményei, stb. A szerző véleménye szerint kiemelkedő fontosságú Minszk történelmével foglalko-zó könyve. Nem kevésbé fontos a komplikált lengyel–fehérorosz viszonyokat érintő munkája sem.

A lengyelek jelenlétét (Fehéroroszországban és a hajdani Szovjetunióban) dokumen-táló munkák közül a legfontosabbak közé tartozik Roman Aftanazy munkássága, figye-lmet érdemelnek továbbá Krzysztof Jasiewicz és Tadeusz Zienkiewicz írásai is. Zienkiewicz az irodalmi közösségekről tájékoztat, alkotókról, műveikről, irodalommal kapcsolatos szervezetekről, lengyel könyvesboltok működéséről, könyvtárakról, színhá-zi életről.

Grzegorz Rąkowski leginkább olyan műemlékekkel foglalkozik, melyeknek történel-mi és kulturális jelentősége is van. Egyik fontos műve a szakrális emlékek számbavételét tartalmazza. Templomok, kolostorok, kápolnák bemutatása mellett információt nyújt ud-varházakról, nemesi kúriákról, palotákról, városi házakról, zsinagógákról, mecsetekről és gazdasági épületekről. Megírja az egyes műemlékek részletes történetét is, ezeket szép illusztrációkkal teszi még értékesebbé.

1998-ban a Lengyel Tudományos Akadémia Szlavisztika Intézetével kapcsolatban ál-ló négy kutatói irodalmi és a területen végzett szociolingvisztikai kutatásaira támasz-kodva ismertetik meg az olvasót a hrodnai terület kultúrájával és a nyelvi helyzet válto-zásával.

A szerző vezetéttel beszámol az 1992–1998 között végzett kutatásainak eredményeiről is. Elsősorban a Fehéroroszország területén élő lengyel kisebbség etnikai (nemzeti) iden-titásának alapvető megnyilvánulásait mutatja be, illetve jellemzi Lengyelországhoz és mostani lakóhelyéhez való viszonyát. Figyelmet szentel a lengyelek és más nemzetiségek képviselői közötti relációknak, az etnikai sztereotípiáknak. Kutatta az ún. nagy történe-

lem hatását az egyén, a család és a közösségek „kis történelmére”, valamint a lengyelek identitásának alakulását.

Megállapíthatjuk, hogy a fent említett munkák dokumentum értékűek, különösen olyan helyzetben, amikor a hivatalos fehérorosz propaganda arról beszél, hogy Fehéroroszországban nincsenek is lengyelek. Ezek csupán katolizált és ellengyelesített fehéroroszek. Az ilyen politika egyik eredménye az, fehérorosz nemzetiségűnek tartanak olyan alkotókat, akik lengyelekként vannak számon tartva, műveiket pedig kizárólagosan a fehérorosz kulturális örökséghez kapcsolják. Ilyenek pl. Adam Mickiewicz, Eliza Orzeszkowa, Stanisław Moniuszko. Tevékenységének legfontosabb célja a lengyelek nyomainak eltörlése (hasonló jelenségek Litvániában is megfigyelhetők).

Befejezőképpen a szerző kifejezi azt a reményét, hogy a jelenlegi politika megváltozik, hiszen a lengyelek sorsa nagymértékben függ a kormányzat politikájától, amely meghatározza a fehérorosz lakosság kisebbségekhez való viszonyát. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a Lengyelországban élőknek több figyelmet kellene fordítaniuk keleti határaikon túl élő honfitársaik helyzetére. A népszerű nyugat felé történő orientáció mellett nem szabad megfeledkezni a saját örökségről sem, melynek alkotói Fehéroroszország, Litvánia és Ukrajna területén éltek és élnek. Elengedhetetlen az anyagi segítség is, bár a szerző kutatóútján folytatott beszélgetései azt bizonyítják, hogy a Fehéroroszországban élő lengyelek nagyobb fontosságot tulajdonítanak a lengyel vezetés diplomáciai és lelki támogatásának, mint az anyagiaknak.

Ráduly Zsuzsanna

Média, kisebbségek és patriotizmus – a szörnyű háborúzás Teréz anya kisajátításáért a Balkánon

Gezim, Alpin: Media, ethnicity and patriotism- the Balkans 'unholy' war for the appropriation of Mother Teresa = Journal of Southern Europe and the Balkans, 6. vol. 2004, 3. no. December 227–243. p.

2003 nyarán az albánok és macedónok között hatalmas nézeteltérés támadt egy boldog-gá avatott nő hovatarozása fölött. A konfliktust kiváltó ok a macedón kormány ama döntése volt, hogy emlékművet állítsanak Teréz anyának Róma centrumához közel, ez az elhatározás gyanakvást és féltékenységet szült az albánok körében.

Teréz anya 1979-es Nobel-békedíjjal való megjutalmazása fokozta a térségben lakó népek versengését az ügyben, hogy a híres katolikus apáca nemzeti hovatarozását bebizonyítsa. A balkán országok közül Horvátország hangoztatta elsőként, hogy Teréz anya az ő szülőtte, melyet a ténnyel támasztottak alá, hogy az apáca a szerb-horvát nyelvet jobban beszélte, mint az albánt. Ettől a kijelentésüktől semmi sem téríthette el őket. A macedónok sem maradhattak ki ebből a versenyből. A Rómában állítandó emlékmű a több évtizeden át tartó, a macedón Teréz anya dicséretére irányuló tiszteletük kifejezése hosszú sorának utolsó láncszeme. Az albánokat mindig is bántotta a macedónok szertelen hódolata, de ez az emlékmű volt az utolsó csepp a pohárban. Nem maga az emlékmű állítása bosszantotta őket, hisz' 1997-ben, rövidebbel Teréz anya halála után a macedónok már állítottak egy szobrot a tiszteletére szülővárosában, Skopjében. Hanem a tervezett ci-rill betűs felirat rajta, melyből az derülne ki, hogy Teréz anya Macedónia szülőtte, holott 1910-ben Skopje az Oszmán Birodalom alá tartozott; Macedónia mint független állam még nem is létezett. Az albánok azzal vádolják a macedónokat, hogy azok annak érdekében, hogy politikailag hasznot húzzanak belőle, meghamisítják a történelmet.

Teréz anya a békét, a megértést, a toleranciát és a megbocsátást hirdette Indiában és a világ számos más területén is csaknem az egész 20. században. Ennek ellenére úgy látszik, pont a Balkánon, szülőföldjén élő nemzetek fiaiba nem sikerült a jószomszédi viszonyra törekvést beoltania. Az albánok és macedónok viselkedése újra csak azt mutatja, mennyire szemellenzössé és nem toleránssá válik az ember a kicsinyes nacionalista paranoiája következményeképpen.

Mint minden más nemzet, az albánok és macedónok is nagyon büszkék nemzetközileg elismert fiaikra; ez mintegy magyarázatul szolgálhat arra, hogy az albánok miért ilyen hevesen lojálisak Teréz anya alakjához, olyannyira, hogy nem akarnak rajta osztozni szomszédaiikkal.

A sikeres emberek, mint amilyen Teréz anya is volt, gyakran akaratlanul is alkalmasnak bizonyulnak honfitársaik, a közhangulat, illetve a büszkeség felerősítésében, főleg ha olyan egzotikus, a fejlődésben elmaradt, ráadásul szegény országból származnak, ahol az emberi jogok gyakorlása korábban teljesen ismeretlen volt. Az ilyen helyeken élők úgy gondolkoznak egy modern híresség fontosságáról, hogy az felbecsülhetetlen érték, amivel országuk kódös arculatát fényesebbé tehetik a világban. Ilyen megfontolásból remélték az albánok, hogy Teréz anya végső nyugvóhelyéül Albániát válasszja, mellyel az országot zárándokhellyé téve turisztikai érdekeltségét fokozta volna. Ő azonban Calcuttát választotta, mely döntését Anna Sebba azzal magyarázza, hogy a katolikus apáca tudta, nővérei mindig is szeretettel ápolják majd sírját.

Teréz anya alakja nemcsak az albánok, macedónok, indiaiak és természetesen a katolikusok legjobb tulajdonságait képviseli, de az emberi természetnek legjobb jellemvoná-

sait is. Világszerte elterjedt példaképpé válását annak az egyedülálló nemzetközi népszerűségnek köszönhette, mely több mint 40 éven át tartott. Továbbá azon cselekedeteinek, amik a különböző hitű emberek milliói közé az emberség fonalát húzta egy olyan országban, ahol a háborúzás fogalma még mindig közhelyként cseng.

Teréz anya a balkáni nacionalizmus és hazaszeretet szüklátókörsége fölött állt. Azzal, hogy nem felelt meg a balkáni sztereotípiának, a határok nélküli, több nemzetet átívelő hazaszeretet fogalmát teremtette meg. Az ő általa képviselt humanista patriotizmus jelentene üdvözítést ebben a hagyományosan instabil régióban.

Bosznay Csaba

Intézményesített etnikumok – Az alapvető nemzeti érdekek biztosításának kérdése Bosznia-Hercegovinában

Schwarz, Axel–Hergges, Jean-Pierre: Institutionised Ethnicity – The Case of Vital National Interests in Bosnia and Herzegovina. = Südosteuropa, 52. Jg., 2003, 10–12. 555–565. p.

Alija Izetbegovic bosnyák, Franjo Tudjman horvát és Slobodan Milosevic szerb elnök 1995. november 21-én, az egyesült államokbeli Daytonban hozta tető alá a daytoni megállapodást, lezárva a három évig tartó boszniai háborút. Az egyezmény révén jött létre a két részből – a Bosnyák–Horvát Föderációból és a boszniai Szerb Köztársaságból – álló Boszniai-Hercegovinai Köztársaság.

A daytoni egyezmény módosítására irányuló kezdeményezések a nemzetközi közvélemény elégedetlenségét tükrözik a jelenleg életben levő alkotmánnyal szemben. Annak ellenére, hogy ez az egyezmény inkább nevezhető egy eljárásmodnának, mintsem végleges alkotmánynak, azok a rendelkezések, melyek a három együtt élő népcsoport arányos parlamenti képviseletének és befolyásának garanciáját szögezik le, nem valószínű, hogy változzanak. Még mindig a széles körben elterjedt bizalmatlanság van jelen a különböző vallási- és népcsoportok közt, ami a háború utóhatásának tudható be, melyet a nacionalista politikusok tartanak fenn. Mindemellett egy olyan alkotmányról beszélhetünk, ami nagymértékben jellemezhető az „intézményesített nemzeti kisebbségek” fogalmával. A daytoni egyezmény tartalmaz egy úgynevezett „Alapvető nemzeti érdekek” rendelkezést, mely a Bosznia-Hercegovina területén élő három jelentősebb nemzetiség alkotmányos jogait szabályozza. Mivel eme tág fogalom meghatározása nem egyértelmű, politikusoknak arra ad lehetőséget, hogy bármely vitapontot az etnikai vagy vallási dimenzióba helyezve támogassa a kisebbségi politikai meggyőződést. Így ez visszaéléseket eredményezhet, és az alapvető politikai döntéshozatalt gátolhatja, veszélyeztetve ezzel Bosznia-Hercegovina hosszú távú fennállását. Még ha a jó néhányak által előrevetített foratókönyv, vagyis hogy az állam darabokra essen szét, nem is következik be, a jelenlegi alkotmányos proviziók politikai kockázata Bosznia-Hercegovinát egy többé-kevésbé állandó politikai krízisben tartaná.

A demokratikus rendszer működésének akadályozásától eltekintve néhányan arra mutattak rá, hogy az etnikai vonatkozások a kormányzás minden területére való általános alkalmazása olyan szituációt eredményezhet, amelyben is bármely társadalmi konfliktus etnikai konfliktusként van feltüntetve, s ez az országon belüli kisebbségek közti feszültséget fokozná. A különböző társadalmi rétegek közti ellentétek, úgymint a gazdagok és szegények vagy a városiak és vidékiek nézeteltérései, etnikai vagy vallási összetűzéseként lennének értelmezve. A kisebbségi kérdés a politikában mind a kiváltó oka, mind pedig az eredménye az ország megosztottságának.

Tüzetesebben megvizsgálva Bosznia-Hercegovina jelenkori történetét és a politikai színteret, tisztán látható, hogy egy olyan rendszerre van szükség, amely végre egyensúlyba billentené a kisebbségek parlamenti képviseletét és az „egy ember, egy szavazat” demokratikus alapelvét. Továbbá nem tekinthetjük életszerűnek, hogy a nemzeti kisebbségek védelmét és az arányos etnikai képviselet érdekét szolgáló összes intézkedés-sorozat eltörlődjön. Mindazonáltal az is nyilvánvaló tény, hogy Bosznia-Hercegovinának fokozatosan távolodnia kellene a kisebbségi politikától és attól a magatartástól, hogy az összes politikai döntést az etnikumok figyelembevételével hozza.

Egy nap Bosznia-Hercegovinának elő kell lendítenie az ott élő kisebbségek közötti bizalom megerősítését egy demokratikus rendszer megalkotása érdekében, ahol a többség

akarata lesz az irányadó. Mindazonáltal ez a feladat nagyon nehéznek bizonyul, míg azok a nacionalista politikusok, akik nem hajlandók felvállalni a múltbéli gaztettek felelősségét, még mindig jelentős politikai behatással bírnak. A nacionalista politika nem az államot alkotó kisebbségek közti megbékélésre vagy Bosznia-Hercegovina egységes állam-má alakítására fekteti a hangsúlyt. Nagyon sok esetben a nacionalista hatalom továbbra is olyan intézkedéseket (például az alapvető nemzeti érdekek) tekint garanciának arra, hogy bármely nemzeti kisebbség befolyása megerősödjék. Ha az államnak nem sikerül a kisebbségek közti bizalmat helyreállítani, ez vitathatatlanul azt a kérdést veti fel, hogy van-e egyáltalán bármi konszenzus a bosnyák identitás létezésének tárgyában.

Ameddig az olyan lényeges koncepciók tekintetében, mint az identitás és államiság megfogalmazása és értelmezése, nem születik a térségben élő minden állampolgár által elfogadott közös álláspont, addig nagyon nagy a valószínűsége annak, hogy Bosznia-Hercegovina helyett, hogy egy egységes állam képét tükröznék, a zord jövővel nézhet szembe a folyamatosan fejlődő európai szerkezeten kívül.

Bosznay Csaba

Az OSCE* (EBESZ) küldetése Grúziában 1992–2004: A félkész törvényes rend kudarca

*Ghebali, Victor-Yves: The OSCE Mission to Georgia (1992–2004): The failing art of half-hearted measures.
= Helsinki Monitor, 2004, 4. no. 280–292. p.*

Az EBESZ helyszíni missziói közül az 1992 novemberében életre hívott hosszú távú grúziai misszió jelenleg is aktívak közül a második legrégebbi, a szkopjei bukógát után, amely ugyanabban az évben, augusztusban vette kezdetét. Az EBESZ 1994-es egyesített költségvetése alapján, ez a küldetés több mint 22 millió euróba került, amivel a koszovói misszió után (42 millió euro) a második helyet foglalja el. Az eredetileg felállított nyolcfős nemzetközi személyzet jelenleg több mint száz ügynököt számlál. A grúziai misszió nem diplomáciai megelőzés céljával indult, vagy konfliktus utáni rehabilitációs céllal (olyan funkciók, amelyek az EBESZ tényleges tevékenységi körébe tartoznak), hanem hogy részt vegyenek abban a folyamatban, amelyben a szervezet nyilvánvalóan a leggyengébb: konfliktusmegoldás vagy a békefenntartás.

A küldetés elsődleges célja, hogy Dél-Oszétia kérdésének rendezését elősegítse, amely egyike azon két területi egységnek, amely elszakadni kíván Grúziától (a másik ilyen Abházia, amely az ENSZ illetékességi körébe tartozik). Dél-Oszétia konfliktusa megdermedt, és semmilyen irányú mozgás vagy változás nem érzékelhető. Az EBESZ számára a helyzet nagyban hasonlatos a Karabakban és a Transzdnyesztria (Moldova) területén kialakultakhoz. Mind a három esetben a fegyveres konfliktus a területi elszakadással végződött, valamint a központi hatóságok vereségével, amely nagyrészt egy harmadik fél támogatásának köszönhető – Örményország Karabak esetében és Oroszország Moldova és Grúzia esetében. Az elszakadó régiók függetlenségüket kikiáltották, és szuverén államot alapítottak, de nem nyertek nemzetközi elismerést. Vezetőik úgy érveltek, hogy ezen területek lakossága nem etnikai kisebbségeket alkot, hanem népeket, amelyek jogosultak az önrendelkezés gyakorlására. Az ilyen konfliktusokat azért nevezik megdermedt konfliktusoknak, mert olyan helyzetet eredményeztek, ahol a katonai demarkációs vonal, amelyet egy tűzszünet jelölt ki (Oroszország hathatós közreműködésével) de facto határként működik, és eközben minden politikai rendezési erőfeszítés kudarcot vallott. Bár ilyen elszigetelődés esetén az erőszakos cselekmények száma alacsony, de ezek a megdermedt konfliktusok – olyan mértékben, amennyiben a fegyveres megoldás lehetősége továbbra is kísértésként hat a központi államra – reaktíválhatók.

Az 1994–2002 között többször is meghosszabbított grúziai misszió mandátuma igen összetett. Része a küldetésnek a tárgyalások folyamatának biztosítása Dél-Oszétia helyzetének meghatározására, az orosz parancsnokság alatt álló katonai alakulatok tevékenységének megfigyelése, az 1992-es tűzszünet betartásának felügyelete az elszakadó térségben, Grúzia és Oroszország közös határainak megfigyelése, különös tekintettel a Csecsenföldre, Ingusföldre és Dagesztánnal közös csomóponton, a demokrácia megszilárdítása Grúzia teljes területén, és végezetül az ENSZ erőfeszítéseinek támogatása, melyeket az abháziai, szintén megdermedt konfliktus megoldására tesz. Tizenkét évnyi tevékenységet követően a misszió távolról sem nevezhető sikeresnek. A kudarcért az EBESZ szisztematikus politikája okolható, melyben alapvetően helyes és megfelelő dön-

---

* Organization for Security and Co-Operation in Europe – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ).

téseket hoznak, de azok kivitelezését nem támogatják komolyan. Ez az elemzés a konfliktuskezelés, a határfelügyelet és a katonai csapatok ellenőrzésével, valamint a demokratizálódás kérdéskörével foglalkozik.

2004-ben Grúzia problémái legalább olyan akut módon jelentkeztek. A Grúz Állam képtelen helyreállítani a törvényes rendet a militarizált, maffia típusú, nem demokratikus elszakadó régiók, Dél-Oszétia és Abházia felett, amelyek nyíltan hűségesküt tesznek Moszkva mellett, és élvezik teljes támogatását. A grúz szuverenitás ilyen fekete foltjaihoz még hozzátartozik, hogy akarata ellenére az ország területén három orosz katonai bázis működik (kb. 5000 fővel), és további két orosz parancsnokság alatt álló „békefenntartó” alakulat is állomásozik. Számos kezdeményezés ellenére, amelyek már-már megközelítik a bekebelezés kísérletét, Oroszország célja nem a formális együttműködés a Grúz Állammal, hanem annak hatalma alá hajtása, lehetőleg egy formális megegyezés útján. Amely az elszakadást vagy Oroszország nemkívánatos katonai jelenlétét illeti (két egymással szoros összefüggésben lévő kérdés), az EBESZ kudarcot vallott ezek rendezésében hosszú évek diplomáciai erőfeszítései ellenére. Ez a kudarc nagy jelentőséggel bír. Az EBESZ nemcsak passzív maradt, mikor tanúja volt kvázi bekebelezési cselekményeknek és egyes alapvető normák megsértésének, de továbbra is folytatja a közvetítést”, amely már semmilyen körülmények között nem nevezhető ezen a néven. Ezek a megdermedt konfliktusok két, egyformán kevésbé kívánatos alternatívát biztosítanak az EBESZ számára, az egyik, hogy nyíltan konfrontálódnak Moszkvával, a másik, hogy tovább folytatják a reménytelen és eleve kudarcra ítélt tárgyalások sorozatát. Az EBESZ a két rossz közül gyaníthatóan a kisebbiket választotta. Ennek megfelelően a szakadár vezetőség minden egyes formális engedményét egy-egy, a helyes irányba megtett lépésnek tekinti.

Ennek a politikának a fenntarthatóságát elősegítheti, ha a Baku–Tbiliszi–Ceyhan kőolajvezeték átadják, és működtetése beindul (a tervek szerint 2005-ben), mivel mind az Egyesült Államok, mind az Európai Unió stratégiai érdekei nemcsak egy nyugatbarát, de feltétlenül stabil Grúz Államot kívánnak meg.

Bosznay Csaba

Történelmi atlasz Közép-Európáról

Magocsi, Paul Robert: *Historical Atlas of Central Europe*:
Revised and Expanded Edition University of Washington Press, Seattle, 2003., 288 p.,
109 map, 46 table.

Köztes-Európa vallási és etnikai mozaikját távolról (is) meglehetősen nehéz megérteni. A régió közelmúltbeli félévszázados elzártsága nem segítette a napjainkra is hatást gyakorló komplex folyamatok megértését. Még ha a térségben élők többé-kevésbé ismerik is – igaz sokszor össze nem békíthető változatban –, és örökítik is a környezetük múltjáról szóló ismereteket, távolabbról ez nehezen értelmezhető. Az itt ismertetett térképgyűjtemény éppen erre tesz kísérletet: áttekinthetően, kézikönyvszerűen, térképek segítségével mutatni be a legtágabban értelmezett Közép-Európa elmúlt ezredév során történt vallási és etnikai változásait. A római birodalom felbomlásától, nagyjából az 5. századtól 2000-ig tartó időszakot felölelő munka a német, olasz és orosz nyelvterület közötti térséget dolgozza fel több mint száz színes, rendkívül jó minőségű és gondosan szerkesztett, 1:8 900 000 méretarányú térképen. A könyv a Torontói Egyetem Ukrán Tanszékét vezető Paul Robert Magocsi munkája. Magocsi professzor számos tudományos társaság tagja, és megdöbbentően produktív szerző: 2000-ben kiadott bibliográfiája (Ed. Gabriele Scardellato, University of Toronto, 2000.) tanúsága szerint három és fél évtized alatt több mint ötszáz könyvet, tanulmányt és tudományos közleményt adott közre. Kutatásai homlokterében a ruszin és ukrán filológia, illetve történelem és a görög katolikus egyháztörténet áll. Munkái széles körben ismertek, és elismertek a nyelvészek, történészek, egyháztörténészek, néprajzosok körében, és méltán figyelmet érdemelnek az érdeklődő nagyközönségtől is.

Az itt bemutatandó mű első kiadása 1993-ban jelent meg *Historical Atlas of East Central Europe* (University of Washington Press – University of Toronto Press) címmel. Éppen akkor, amikor a hidegháború elmúltával sorsdöntő változások kezdődtek térségünkben. A könyv megjelenése jól tükrözte a régióra irányuló figyelem növekedtét. A változások felértékeltek minden fogódzót a jelenségek megértésében, még akkor is, ha a Magocsi-féle atlasz első kiadása döntően az 1980-as évek végéig mutatta be a térséget. Véletlen, mégis jól jelzi a kort, hogy az itt tárgyalt munkával összemérhető, bár a nemzetközi tudományos életben jóval kevesebb figyelmet kapott Rónai András-féle Közép-Európa Atlasz (1945) digitálisan felújított magyar és angol nyelvű kiadása (Budapest, Szent István Társulat – Püski, 1993.) ugyanebben az évben jelent meg. Mint tudjuk, a Rónai-féle térkép az 1940-es évek állapotát tükrözte egyfajta segédanyagot kínálva egy reménytelenül igazságosabb békéért a második világháború végén. Magocsi atlasza némileg más megközelítéssel 1993-ban (1995-ben újrakiadva) egészen friss ismereteket kínált. Akkor. Úgy tűnt, a legnagyobb változásokon immár túl vagyunk a Szovjetunió és szatellit szövetségi rendszere felbomlásával. Az elmúlt évtized azonban ismét alapvetően átrajzolta térségünk térképét. A Magocsi-féle atlasz ezen változásokat is be kívánja mutatni új kiadásában.

Az eredeti, 1993-as bevezetők újraközléséből kiderül, hogy az atlasz első publikálásakor a sorozatszerkesztők a *Historical Atlas of East Central Europe* címet javasolták, mivel a munka a *History of East Central Europe* sorozat első köteteként jelent meg. Magocsi nem értett egyet a címben megjelenő térség meghatározással, és a rendkívül igényes kiállítású munka friss kiadása címéhez a szerző már a Közép-Európa kifejezést választotta. Új bevezetőjében részletesen megindokolja, hogy nemcsak a földrajzi szempontok vezették a változtatásban, de jól érzékelhető térségünkben a kelethez való kötődés leértékelődése, egyfajta verbális újrapozicionálása régióknak. Az atlasz 2003-as kiadása 61 fejezetre

osztva 21 új térképet tartalmaz. Ezek döntően az elmúlt évtized alapvető változásait, a létrejött új országokat, az átalakult határokat mutatják be. Az új térképek közül mindössze a Német Lovagrendet tárgyaló térkép foglalkozik a legutóbbi évtizeden kívül eső változásokkal. A szerző javította az első kiadást szemlélő – nem tévedés – 75 (!) ismertetés és kritika jelezte hiányosságokat. A térképgyűjtemény természetesen nem nélkülözi az egyes térképlapokat értelmező szöveges magyarázatokat sem. Áttekintve ezeket világos, hogy Magocsi kézikönyve alapvető eligazodást nyújt a térség etnikai, vallási, politikai történetében, igaz, csak utalásszerűen, megadva a további ismeretszerzéshez a kiindulópontokat (bár a kiinduló irodalmat nem).

A szerző bevezetőjében részletesen kitér a helységnevek használatának politikumára is. A történelmi atlaszok talán legtöbb veszélyt magában rejtő részlete, amely alapján a szerző elkötelezettségeiről is következtetéseket vonnak le, hogy milyen helységneveket használ egy számos uralomváltást megért régióban. Magocsi előszavában a történelmileg változó helységnevek használata helyett a mai helységnevek mellett teszi le a voksát azért, hogy könnyen használható és áttekinthető maradjon a térképgyűjtemény. Ez meglehetősen furcsa eredménnyel jár, hiszen Kosice, Bratislava vagy éppen Cluj előfordul a 13. században is, igaz zárójelben a releváns más elnevezésekkel. A használhatóságért feláldozott hitelesség vagy pontosság következménye, hogy a régióban élő olvasó gyorsan talál kritizálni valót az egyébiránt rendkívül alapos atlaszgyűjteményben. A szerző tisztában van döntése problematikus voltával, de úgy véli, így képes a térséget amúgy nem ismerő olvasó gyorsan tájékozódni meglehetősen fordulatos történelmi régiókban.

Magocsi kiemelkedő biztonsággal képes világos, átfogó tájékoztatást nyújtani régiók kérdéseiről. Munkája vitán felül hosszú időre az egyik legbiztosabb áttekintő forrás lesz, és nem csak a szakmai közönség számára. A könyvet részletes irodalomjegyzék és alapos személy- és helységnevmutató egészíti ki.

Pusztai Bertalan

„Létkérdés Ausztria jövője szempontjából”: Bécs telepítési tervei Magyarországon az önkényuralom idején

*Waldenegg, Berger–Christoph, Georg: „Eine Lebensfrage für die Zukunft Österreichs”.
Das Projekt der 'Kolonisierung' Ungarns in der Epoche des Neoabsolutismus. = Südost-Forschungen,
61–62. 2002/2003. 91–139. p.*

„Önkényuralomnak” vagy „neoabszolutizmusnak” nevezett válságkorszakunkkal kapcsolatban, Bécs németesítő törekvéseit illetően régi keletű az időszakra nézve amúgy eléggé sovány szakirodalomban a bizonytalan utalás egy új német telepítés terveire, aminek az itt ismertetendő tanulmány, volt udvari levéltári dokumentumok alapján, most először ered a nyomába. Az elrejtett nyomok végigkövetésével kialakuló kép: egyféle, gyökereiben igen heterogén elgondolás, amelyet hangadó körök legkésőbb 1848 novemberétől (!) kezdődően elhúzódo, nehézkes tervezéssel és nemegyszer groteszk formában szövögetnek, a társadalmi, politikai realitásoktól elszakadva. Kései hozadéka I. Ferenc József végtelenül sovány tartalmú 1858-as rendeletében ölt testet, mintha csak az ügyletbe beleölt rengeteg munkának és felesleges erőlködésnek állítana emléket. A történet az elemzés során, annak szándékaitól függetlenül, a nagy szatirikusok tollára méltó eseményorként tárul elénk.

A több komponensű tervezetek fő letéteményesei: Schmerling államminiszter (előbb frankfurti kormány megbízott), Bach belügyminiszter, Kempen rendőrminiszter, Mecséry (csóri) báró (csehországi helytartó) és sokan mások. Ősforrás: a szétesőben lévő „német szövetségi” keretekben felmerült, Duna-menti telepítési gondolat – a ’40-es évektől felgyorsuló tengerentúli kivándorlás kiváltása, átirányítása gyanánt. (Ennek széles körben ismertté vált egykorú publicisztikai dokumentuma: Höfken: *Deutsche Auswanderung und Kolonisation mit Hinblick auf Ungarn*, Bécs, 1850.) A rendőri terület a külvilággal kiszélesülő privát összeköttetések és egyes visszatérők lázító magatartása volt a kérdésben érdekelt. Bécs a Frankfurti Parlament politikai erőterében már kitapintható „kis német” (Ausztriát mellőző) törekvések hangulati ellensúlyául látszik újra fölvenni a 48-as forrongások időszakában eljuttatott szálát. A téma Bécsnek a forradalommal való szembefordulása, a magyar elszakadási törekvések visszaverése és az új birodalmi politika meghirdetése nyomán nyer aktuális helyi jelentőséget. A felvetés ennyiben (távoli) párhuzamba kerül a korszak nyelvi és intézményi germanizációjával. A telepítési gondolatot alapvetően azonban a tágas magyarországi térségek korszerű mezőgazdasági fejlesztésében érdekelt osztrák burzsoázia kapta fel, messze a magyar birtokviszonyok, vagy akár a domborzati, a talaj- vagy a klimatikus viszonyok ismerete nélkül. A megszólalók elsősorban ugyan a kincstári birtokokot tartják szem előtt, de a „puszták” fokozottabb hasznosítását (!) is szóba hozzák. A magyarországi gazdálkodás új telepítések útján történő felvirágoztatása a retorika szintjén mindenesetre mint az osztrák jövő „létkérdése” jelenik meg. Végül társul a kivándorlási kérdés motívuma is: ehhez az osztrák koronabirtokokra, főként Csehországra áttevődő kivándorlási hullám jelentkezésével nyúlnak vissza az érdekeltek. A magyarországi telepítés egyik legelső híve az ’50-es évek első felében nem véletlenül: Mecséry. Más kérdés, hogy Csehországban nem kis részben például izraelitákról volt szó, akik sajátos fedezetét kínálták volna akár az új léptékű mezei gazdálkodásnak, akár a germanizálásnak; lényegében a kistökéjük miatt sajnálták őket kiengedni. (Ausztria egy időre be is tiltotta a kivándorlást, és – biztonsági okokból – ugyanakkor az esetleges visszatelepedést is.) De egyebekben a cseh etnikum is szóba került, vagy Galíciából a rutén nemzetiség. Azonban mindenütt, ahol elsősorban (ausztriai, birodalmi) német telepesekről volt szó, ott vastagon rátelepedtek a témára a nemzetiségpolitikai, felekezeti viszonyokra stb. utaló germanofil szövegek, mintegy az udvar és a kormány támogatásának elnyerése érdekében. Sőt, hangot kapott az egyelőre még mélyen politika alatti (egyszerre magyar- és szlávellenes élű) német fensőbbtudat is. És természetesen átfogó, tömeges telepítésekről álmodoztak.

A különböző felvetések feldolgozása 1849 októberétől az arra rendelt („tárcaközi”) kormánybizottság feladata volt, ez tartott kapcsolatot az uralkodóval. A kulcskérdés (az úrbér eltörlése korában) a kincstári birtokok elidegenítésének módja. A résztervezetek, elemzések ellentmondásai tükrözték a képviselt szakterületek eltérő látásmódját, egyedi presztízs-szemponjtait, az egész falanszteri elképzelés – 18. századi analógiákkal élő – végtelen anakronizmusát; állandóan helyesbítésre, kiegészítésre szorultak. A bizottság megközelítő telepes létszámot sem tudott prognosztizálni. Nem érezte, hogy a német tartományok kivándorlóinak érdeklődését a maradi – új-abszolutisztikus berendezkedésű Ausztria korona-országi pillanatnyilag egyáltalán nem válthatják ki. A véglegesíthető, összefoglaló felterjesztés előkészítése számtalanszor elakadt. A lassításhoz maga az uralkodó is hozzájárult, hónapokig fektetve a kezéhez küldött előzetes anyagokat. I. Ferenc József a maga részéről 1854 végén tartott, hogy a bizottsági tervezet, nem bízva annak tárgyi megalapozottságában, Albert főherceggel véleményeztesse. Albert nagy apparátussal, helyszíni szemlékkel egybekötve, két év alatt (!) készül el jelentésével, amely sok irányú fenntartásait fejezi ki. A fenntartások mögött meghúzódik a

magyarországi (benne a nagyszámú aulikus) birtokosság ellenérvé is. A döntő pont azonban: a szóban forgó birtoktestekre időközben kiadott, hosszú távú bérleti szerződések, amelyek egyoldalú felbontása nem járható út, amellett a tetemes összegű bérlői befizetések kiesésével járna. Albert jelentése és a bizottmánnyal történő egyeztetése nyomán annak keltétől számított egy évre (!), az önkényuralom időszakának közeli lezárulásához képest majdnem a huszonnegyedik órában készül el az általánosságokban kimerülő, végül 1859 januárjában kibocsátott rendelet, a magyarországi viszonylatban szóba jövő „új betelepítések lehetőségének könnyítéseit” illetően, amelynek különösebb gyakorlati kihatása már nem lehetett, annál kevésbé, mivel telepszerű bevándorlásra lényegében igény sem volt. A szerző az okok teljes körű és alapos elemzését nyújtja.

Komáromi Sándor

Új szomszédok: zsidók, lengyelek és ukránok egy lengyel kisvárosban

Együtt és mégis külön Brzezanyban:
lengyelek, zsidók és ukránok, 1919–1945, S. Redlich
és Együttélés és kétértékűség/kétértelműség: lengyelek és zsidók
egy kis galíciai városban, R. Lehmann

*Gabert, Karen: New Neighbours: Jews, Poles and Ukrainians in Small Town Poland.
= East European Quarterly, XXXVIII, 2. no. June 2004, 205–214. p.*

A szerző ebben az írásában két, a címben említett mikro tanulmányt vet össze, mindkettő a II. világháború alatti, németek által megszállt két különböző kisváros páratlan tapasztalatait vizsgálja az ott élő lakosság egymásközi kapcsolatán keresztül. Mindkét tanulmány arra törekszik, hogy megállapításait a holokauszt témájának tágabb értelmezésére helyezze.

A holokauszt tanulmányozása természeténél fogva a zsidók viszonyát vizsgálja szomszédokkal szemben a háború kitörése előtt. A téma szervesen hozzátartozó komponense az a vita, mely szerint is a holokauszt egy hosszasan ápolat gyűlölet megnyilatkozása vagy egy páratlan történelmi esemény.

A két tanulmány szerzője azonban nem a náci vagy az európai antiszemitizmussal foglalkozik, hanem a Lengyelországban lezajlott eseményekre fókuszál. Lehmann közvetlenül a lengyel zsidógyűlöletet nevezi meg, majd azt a tényt fejti ki, mely szerint a lengyelek közreműködése a népiirtásban táplálta a zsidók elleni gyűlölködés hosszú tradícióját. Írásában nyomon követhetők a zsidók különböző történelmi szerepkörei, ti. ők voltak a feudális urak közvetítői, pénzkölcsönzők, illetve kereskedők; mely szerepek közreműködtek a köztük és szomszédjaik közötti szimbiotikus kapcsolat kialakulásában. Jasliskában, a címben említett lengyel kisvárosban lengyelek, zsidók és ukránok éltek egymás mellett. A zsidók egy saját különálló társadalmi, gazdasági és politikai birodalmat tartottak fenn maguknak, és csak akkor léptek közvetlen kapcsolatba nem zsidó emberekkel, ha az elkerülhetetlen volt, ami kedvező üzleti kapcsolatok kialakításához vezetett. A három különböző etnikum társadalmilag egymástól teljesen elkülönülten élt egymás mellett, barátságok, amik az etnikai határokon átléptek volna, nem születtek.

Redlich tanulmányából azonban kiderül, hogy Brzezany, holott ugyanolyan egyedi demográfiai összetételű, mint a fent említett kisváros, ott mégis nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a társadalmon belüli kölcsönhatásoknak. Itt a feszültség a lengyelek és az ukránok között volt jelentős a két fél ellentétes nacionalista céljai következtében, míg a zsidók békésen éltek szomszédaik mellett. Ez is azt mutatja, hogy a háború előtt a zsidók irányába tanúsított ellenséges viszony, jóakarát, megtűrés vagy semmibevétel fokozatai területenként változtak.

Csakhogy a náci megszállással mindkét település társadalmi dinamikája megváltozott. Jasliskában a társadalmi hierarchia kiváltságos pozícióit az ukránok vették át a lengyelektől. A német–ukrán szövetség alapját az ukrán nacionalizmus által fűtött közös lengyel gyűlölet képezte, amit a németek a lengyelek elnyomása érdekében aknáztak ki. Lengyel és zsidó állampolgárokat deportáltak a helyi lágerekbe és kényszermunkára ítélték, míg az új ukrán hatóság sorozatos rekvirálást vitt véghez mindkét közösségen. Ennek következtében a lengyelek és a zsidók egyszerre szövetségben találták magukat a németek által irányított ukrán elnyomóikkal szemben. Dacára annak, hogy most már a lengyelekkel összefogva szálltak szembe az ukránokkal, a zsidók társadalmi szegregációja egyre nőtt, mígnem azért is halálbüntetés járt, ha valaki egy zsidóval szóba elegyedett. A lengyelek ezért, habár eltávolodtak a potenciálisan végzetes viszonytól, mégis zsidó szövetségeseiket kerestek, hogy együtt szegüljenek szembe zsarnokaikkal. Ez is kitűnő példája annak, hogy sok lengyel nyilvánosan támadta a zsidókat, titokban azonban bújattatta és támogatta őket, ami azt példázza, hogy Jasliskában ambivalens kapcsolatok működtek.

Breznyanyban ugyanakkor a lakosság más csoportjai álltak szemben egymással. Tekintettel arra, hogy az 1941-es német megszállás előtt a város szovjet kézben volt, a fő ellenségeskedés a lengyelek és ukránok között jelentkezett, azzal vádolván a másik tábor, hogy együttműködik a gyűlölt megszállókkal, míg a zsidók viszonylagos privilégiumokat élvezhettek. Annak ellenére, hogy üzleteiket államosították, sokuk talált új munkát magának a városi közigazgatásban. A német bejövétel az ukrán részről megkönnyebbülést, a lengyelek részéről aggodalmat váltott ki, a zsidóknak pedig rettegést hozott. Az SS által elrendelt, de az ukrán milícia által véghezvitt razziák, deportálások és mérszárlások igazolták a rossz előérzeteket. Mint azt Jasliskánál is láttuk, a három etnikum közt egyedül az ukránok voltak abban a kiváltságos helyzetben, hogy a nácik által biztosított hatalmi pozíciókhoz jutottak. A zsidó lakosság pusztítását bizonyos értelemben a szovjet megszállás mozdította elő. A németeknek itt is a már létező zsidóellenes érzelmeket kellett csak kihasználni.

A szenvedés némelyeket kapzsiabbá tett, másokat nagylelkűbbé. Az intézményesített terror egyeseket meghátrálásra, míg másokat ellenszegülésre készítetett. Egyes lengyelek feljelentették a zsidókat, mások bújatták őket. Néhány ukrán lengyeleket ölt, néhány pedig etette őket. A zsidók közül néhányan együttműködtek a németekkel, mások pedig szembeszálltak velük. Gabert szerint nem a nemzetiség vagy vallás determinálja azt, hogy valaki hogyan reagál bármilyen borzalmas körülmények között. Ez csakis az egyénre vetítve bírálható, ha egyáltalán tehetünk ilyet. A holokauszt tanulmányozásakor figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a háborút különböző sorsú egyének élték át a saját egyedi körülményeik közt. Ha aprólékos gonddal egyszerre csak egy közösség történetét rakjuk össze, elképzelhető, hogy bepillantást nyerünk az emberiség egészét érintő kérdésekbe.

Bosznay Csaba

A Harmadik Birodalom kezdeményezései délkelet-német népcsoportok „eltelepítésére” és menekítésére a második világháború idején

Kroner, Michael: Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 53. Jg. 2004. 4. H. 332–346. p.

Ma már közkeletű témának számíthat a hitleri kapitulációt követően a keleti–délkeleti határon túli németeket kollektív „büntetés”-ként sújtó elhurcolás és elűzetés. Aligha mondható ez el a háború kezdeti időszakához kapcsolódó eltelepítési tervekről és akciókról, amelyekre még birodalmi részről kerül sor, úgyszintén nem az 1944-es német visszavonulás keretében napirendre került, irányított menekítés ténykörülről. A neves, erdélyi származású történész összefoglalása vázlatos formájában is hézagpótló, amit a tárgy bővebb kifejtése is nyilvánvalóan követ majd.

Hitlernek és környezetének határozott tervei voltak Európa etnikai viszonyainak „átrendezésére”, részben ezek határozták meg a náci vezetés háborús célkitűzéseit és stratégiáját. A náci elit egyebek mellett kiterjedt kelet-európai hódoltságról álmodott (fehérorosz – ukrán térség, az ún. Ingermanland stb.), melyet jelentős számú német lakossággal gondolt volna feltölteni. Hitler erről már 1939 októberében, a háború korai szakaszán nyíltan beszélt. A kellő számú telepest a belső népfesleges mellett egyfelől a szövetséges kisállamok kisebbségeiből tervezte kiállítani, melyeknek az egyre jobban öntudatosodó etnikai elem szemmel láthatólag a terhére volt. A megoldást részint a fronteseményekre, részint a német győzelmet hozó háború utáni intézkedésekre kívánták bízni. A fronteseményekhez kapcsolódó megoldás magvát főként a háború megindítása előtt egy héttel kelt Molotov–Ribbentrop-paktum rejtette magában – Lengyelország és Románia vonatkozásában. A másik változat főként Magyarországot, illetve (az akkor még szintén „szövetséges”) Jugoszláviát érintette, ebben a két irányban így jó ideig inkább csak latolgatás és tapogatózás folyt a majdani győzelmet követő lehetséges intézkedésekre nézve. Birodalmi részről, például Magyarország vonatkozásában, azt tartották szem előtt: ha csak nem „birtokba” veszik mégis valamilyen időpontban, akkor mentesíteni kell sváb lakosságától. Fölmerült egy al-dunai német korridor megteremtésének gondolata is. A hazai kisebbségi köröktől általában idegen volt az áttelepülés gondolata, még a propaganda szinten hangoztatott „hazahívás” távlatával is; Kroner ismeretei szerint inkább dédelgették egy bizonytalan körvonalú „pannon–német” szuverenitást célzó elképzelést. A háború utáni „hazahívás” vagy egyéb irányú átmozgatás gondolata annál pozitívabb visszhangra talált magyar kormánykörökben (lásd Horthy 1939. novemberi, Hitlerhez írt levelét; nem sokkal később országgyűlési megnyilatkozását stb.). A téma későbbi tárgyalásokon, ha érintőlegesen is, ismételten szóba került. Egy ilyen eshetőséggel zsarolni is próbálták a jogköre bővítésére törekvő Volksbundot. A véleménycsere részeredményeként a második bécsi döntés kiegészítő pontjai közé bekerült az észak-erdélyi németek („szászok”, szatmári „svábok”) szabad, egyéni kitelepülésének lehetősége, amivel azonban az érintettek akkor egyáltalán nem óhajtottak élni; esetleges kényszere alól hivatalos formában is mentességet kértek.

A frontvonallal elért területeken a Birodalom saját „hatáskörben” intézkedhetett. Az említett Hitler-beszéd időpontjában Észtország, Lettország vonatkozásában már meg is indult a területmentesítés. Folytatódik a sor a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradékában foglalt lengyel és román országrészekkel, melyeket a Birodalom színleg átengedett a szovjeteknek: Volhínia, Galícia, Bukovina, Bessarábia stb. (1940). Az egyezményes szovjet okkupációval egyidejűleg valamennyi régióban gyorsított ütemben lebo-

nyolítják a német lakosság, összesen több mint 200 ezer fő teljes körű (!) kivonását. Ami a területek egy részénél tulajdonképp ellentmondásban állt az új kolonizálás távlati elképzelésével. Az eltelepítettek csoportjai, bár a propaganda a „hazahívás” megjelölést használta, megszállt lengyel területen felállított „felvevő” táborokban kerülnek elhelyezésre. A frontmozgás további időszakában a dobudzsai, transznisztriai, elő-kaukázusi szórvány is sorra kerül, míg a volgai németeket szovjet részről vonják ki keleti irányban.

1944 kora ősztől kezdve, a keleti front visszafelé mozgása során Erdélyben és a Duna-mentén hirtelen megváltozott előjellel kerül napirendre a helyi németiséget érintő kiűrités kérdése: a „háború utánra” tervezett intézkedések új összefüggésben válnak aktuálissá és sürgetővé. A sikeres augusztusi román kiugrás, az ukrán, majd a balkáni front teljes összemomlása nyomán kényszerítő napirend: Dél- és Észak-Erdély, a román és a szerb Bánság, a Bácska, Baranya, Szlavónia stb. népi-németjeinek kimenekítése a szovjet foglalás és bosszúállás fenyegetéséből. Jelszó: a nyugati-északnyugati irányú menekülés a katonai visszavonulással egybekötött szervezés mellett. Maga a mozgósítás ugyan kétértelmű: a helyi polgári, katonai szervek kitűzik a tervet, az érintettek jól-rosszul felkészülnek a kivonásra, a főhadiszállások viszont hezitálnak – a harcolva visszavonuló egységek „morálja” vagy épp a még újonnan fegyverre fogható létszám toborzása érdekében. Mindebből szervezetlenség és káosz fakad. Egyértelműen maradásra intenek a szovjet repülőgépekről leszórt röpcédulák. A halogatás a legvégzetesebb a napok alatt körbezárt dél-erdélyi szászokra nézve. A végrehajtás általában is azokra a pillanatokra marad, amikor a Wehrmacht vagy az SS-hadosztályok már csak hátrálni tudnak: ekkor viszik magukkal nyugatnak, északnyugatnak, légitámadásoktól kísérve, a fávakban összeálló szekeroszlopokat, tehergépkocsi-sorokat, a városokból a vasúti szerelvényeket. A háború végi kiűrités ezért is általában sehol sem teljes körű, emellett a lakosság, különösen falun nehezen fogja fel, hogy a frontátvonulástól félnivalója lehet. Nem számolt sem a bekövetkező deportálásokkal, sem az új kormányok (különféle szorultságok körülményei között felülkerekedő) hitszegésével. Az eltérő részvételi arányokat jelzi például: az észak-erdélyi szászok esetében: 95%, mintegy 30 ezer fő, míg szomszédságukban a szatmári svábok hasonló nagyságrendű tömegéből csak 10% a menekülők száma. Útjukon valamelyes humanitárius segítségnyújtás áll rendelkezésükre a pihenőállomásokon. Az útirány, Ausztrián, Cseh- és Morvaországon át: Szászország, Thüringia, helyenként fennakadva az immár oldalirányból is megjelenő orosz vonalakon.

A legkisebb arányban ragadja meg a német visszavonuláshoz kapcsolt menekülés lehetőségét a trianoni magyar terület svábsága. Magyarországról, az 1938–1941 között visszanyert területeket is beleértve, a háború végéig végeredményben 190 ezernyi német távozik el ezen az úton és módon (a teljes létszámnak csak a töredéke); ebből a szűkebb, trianoni határokat tekintve mindössze 50-60 ezer (más számítások szerint esetleg 80 ezer) a nagyságrend. A magyarországi helyzetkép Kronernél megtalálható (a Felvidéket nem tárgyaló), számos érdekes részletét itt nem idézzük. A kelet-közép-, illetve délkelet-európai térség német kisebbségi vesztesége – a Birodalom saját elhatározásából és ösztönzésére – a háború kezdetétől a végéig összességében kiteszi a bő félmillió főt. (Ebbe belefoglalható talán az SS-be besorozott, túlélő honfitársak német földön szabadságot lelt, a fogolytáborokból ide kibocsátott hányada is, akikkel a tanulmány nem foglalkozik.) Csaknem ugyanennyi marad a helyén csak a trianoni Magyarországon, az uralomváltó ország demokratikus színezetű kormánya, mintegy a korábbi hitleri terveket a maga új értelmezése szerint valóra váltva, egyéb megpróbáltatásaikon túl, szomszédaival versengésben további százazrektől „szabadítja” meg a hazát kényszer-kitelepítés útján.

Nacionalizmus, nemzetközi tényezők és az „írkérdés” az első világháború időszakában

*Stanbridge, Karen: Nationalism, international factors and the 'Irish question' in the era of the First World War.
= Nations and Nationalism 11 (1), Canada, 2005, 21–42. p.*

Írország 1921-es elszakadását megelőző évtizedekben az ország jövője és népének megfelelő képviselete körüli konfliktusoktól volt terhes. Nagyon különböző szélsőséges gondolatokat vallottak magukénak ebben az időszakban a különféle csoportok, mint pl. az ír nacionalisták, akik Britanniától függetlenül vagy annak részeként az autonómiát tűzték ki maguk elé célul, vagy az unionisták, akik szoros kapcsolatot akartak fenntartani a Brit Birodalommal, és maga a brit közvélemény, valamint a politikusok is megosztottak voltak az írkérdés kezelésének tekintetében. A konfliktus megoldása bizonyította leginkább, hogy a vita résztvevőinek elképzelései között milyen feloldhatatlan volt az ellentét, így Ulster kilenc megyéje közül hat brit uralom alatt maradt, mivel többségben voltak az unionisták, míg Írország fennmaradó része függetlenné vált.

Az első világháború korszakának alapvető kérdése volt, hogy Írországot egy nemzet alkotja-e, és hogy ez a sziget jövőjére milyen hatással van. A viták elemzőinek figyelmét lekötötték azok a tényezők, amelyek Írországon és Britannián belül hozzájárultak a konfliktusban részt vevő csoportosulások által magukévá tett pozíciók fejlődésének és kialakulásának. Amire kevesebb figyelmet fordítottak, az a vitát befolyásoló külső tényezők voltak. A cikk célja feltárni, hogy a nemzetközi tényezők – különösen a nemzet fogalmának akkoriban uralkodó meghatározása, illetve a nemzet követeléseinek akkori megítélése – miként formálták Írország belső képviseletét és az érintett csoportok tevékenységét. Roger Brubaker nacionalizmus modelljének kibővítésével, melyben a regionális erők mellett megjelennek a nemzetközi erők is, megpróbálja feltárni, hogy Írország küzdelme miként értelmezhető három különböző nacionalizmus interakciójaként, mely egy nemzetközi környezet erőivel is kölcsönhatásba lépett.

Míg a tudósok nagy része a nacionalista érzelmek származás jellegű megközelítésére helyezte a hangsúlyt, legtöbbjük ma elismeri annak változókéony jellegét, azt, hogy a nacionalizmus mind kifejeződésében, mind megjelenésében, mind megtapasztalásában változhat attól függően, hogy az adott helyen és az adott időszakban milyen körülmények között jelenik meg. A nacionalizmussal foglalkozó tanulmányokat érintő konstruktivista fordulat feltárta a nacionalizmus belső dinamizmusát és a nacionalizmus hagyományos megjelenési formáit, amelyek egy meghatározott közösségből, a nemzetből eredő homogen és megváltoztathatatlan erőként értelmezik ezt.

A Roger Brubaker által leírt hármasság kapcsolat fényében értelmezve az írkérdést, előtűnnek a vita résztvevőinek ellenséges nézőpontjai a küzdelemben jelen lévő, három különböző nacionalizmus kölcsönhatása miatt. A vetélytársak cselekedeteinek ellenkező oldalról történő folyamatos figyelemmel kísérése ugyanis kiélezte az egymással vetélkedő nacionalista képviseletek közti és az azokon belüli ellentéteket, aminek eredményeképp mind az ír nacionalista, mind az unionista oldalon az ellenkező fél számára legkevésbé elfogadható változatok váltak domináns tényezővé. Brubaker modellje rávilágít, hogy a nacionalizmus felépülési folyamatának belső dinamizmusa olyan, amelyet elkenődözhet az írkérdés hagyományos értelmezése, miszerint ez egy többé-kevésbé kétpólusú küzdelem az ír nacionalizmus és az unionizmus vagy a Brit Állam között.

Ezekhez a helyi jellegű erőkhöz adódott hozzá a nemzetközi környezet hatása. Az első világháború időszakában terjedt el az a gondolat, hogy egy nemzet fogalmának meg-

alkotása olyan alapokon nyugodhat, amely kimondja, hogy egy nemzetnek joga van az önrendelkezéshez. A nagy nemzetek általánosan elterjedt ilyen jellegű énképe elősegítette, hogy mind az ír nacionalisták, mind az unionisták egy egyesült nemzetként tekintsenek önmagukra, a külvilág felé ekként képviseltesék magukat, ezáltal érdemelve ki különleges elbánást. Ez erősítette az ír szeparatista nacionalizmust, melynek céljai egyre inkább összehangolódtak önrendelkezési törekvéseikkel, sokkal inkább, mint alkotmányos ellenfeleiké és az ulsteri unionizmus, amely egyre tisztábban, a nemzet fogalmában meglévő területelvűséget tette magáévá, tovább csökkentve ezzel azt a kevés közös felületet, amelyek meg voltak közte és más nacionalizmusok között. Az egyeztetéses rendezés lehetősége is megszűnt azáltal, hogy a hatóságok megtagadták a Sinn Féin az irányú kérését, hogy a párizsi béketárgyalásokon előterjesszék sérelmeiket. Bár következetes és nagy hagyományokra visszatekintő nemzetközi gyakorlata volt a nagyhatalmaknak arra vonatkozóan, hogy egymás belügyeibe avatkozzanak, a szövetségesek döntése csak még tovább mélyítette a birodalomellenes érzelmeket az ír nacionalisták körében, és nem hagyott számukra más választást, mint hogy még radikálisabb eszközökhöz nyúljanak. Britannia erőszakos fellépése ezekre a kísérletekre a válasz, amelyet valószínűleg elősegített minden nemzetközi megfigyelés hiánya, mely csak tovább súlyosbította a nacionalista diszpozíciót. A Sinn Féin távolmaradási stratégiája, mellyel a nemzetközi közösség számára demonstrálni kívánták a közösség eltökéltségét a függetlenség kérdésében, segített a brit kormányban az ulsteri unionisták hatalmának megszilárdításában, és megerősítette követőiket ügyük igazságosságának kérdésében.

Az írkérdés egy olyan folyamat, melynek során az egymással vetélkedő nacionalizmusok kölcsönhatásba léptek egy strukturált nemzetközi környezetben oly módon, hogy az megerősítette és megszilárdította pozíciójukat olyan mértékben, hogy a tárgyalásos rendezés valószínűtlenné vált. Bár igaz, ahogy azt Blubaker mondja: „a társadalmi és politikai cselekmények magukban hordozzák az esetlegességet, ami aztán összezavarhatja a legmegalapozottabb kísérleteket is a nacionalista törekvések eredményének megjósolására. Azáltal, hogy megértjük a nemzet fogalmának nemzetközi értelmezését, elősegíthetjük a nacionalizmus létrejöttének folyamatát alakító tényezők körüli bizonytalanság megszüntetését”.

Bosznay Csaba